

Studies in European Language Diversity 30.2

EESTI KEEL SAKSAMAAL
ELDIA uuringuaruanne

Kristiina PRAAKLI

eldia

european language
diversity for all

Mainz • Wien • Helsinki
Tartu • Mariehamn • Oulu • Maribor

Studies in European Language Diversity on ELDIA projekti eelretsenseeritav veebiväljaanne, mis pakub lugejale esialgseid uurimistulemusi, aga ka projektiga seotud juhtumi-, tausta- ja kõrvalanalüüse.

Peatoimetaja

Johanna Laakso (Viin)

Toimetuskolleegium

Kari Djerf (Helsingi), Riho Grünthal (Helsingi), Anna Kolláth (Maribor), Helle Metslang (Tartu), Karl Pajusalu (Tartu), Anneli Sarhima (Mainz), Sia Spiliopoulou Åkermark (Mariehamn), Helena Sulkala (Oulu), Reetta Toivanen (Helsingi)

Väljaandja

ELDIA teaduskonsortsium

c/o prof Anneli Sarhima

Sprachen Nordeuropas und des Baltikums (SNEB)

[Põhja-Euroopa ja Baltimaade keeled ja kultuurid]

Johannes Gutenberg-Universität Mainz

Jakob-Welder-Weg 18 (Philosophicum)

D–55099 Mainz

Saksamaa

e-post: eldia-project@uni-mainz.de

2016, © European Language Diversity for All (ELDIA)

ELDIA on rahvusvaheline teadusprojekt, mida rahastab Euroopa Komisjoni 7. raamprogramm. Kõik ELDIA väljaanded ning uurimisraportid sisaldavad autorite endi tõlgendusi ja arvamusi ega väljenda Euroopa Komisjoni seisukohti.

ELDIA väljaanded ning uurimisraportid on kaitstud autoriõigusega. Uurimisprojekti materjalide edasise kasutamise eesmärgil palume pöörduda väljaandja poole.

ISSN 2192-2403

Sisukord

Sisukord.....	3
Tabelid, joonised, kaardid	5
1 Sissejuhatus: mis on ELDIA?.....	6
1.1 ELDIAs uuritud keeled	7
2 Ühiskondlik-ajalooline ja keeleline taust	11
2.1 Sissejuhatus	11
2.2 Eestlased ja eesti keel Saksamaal	12
2.3 Demograafiline ning majandusterritoriaalne kontekst	15
2.4 Kultuurikontekst	20
2.5 Keelekontaktid ja keelehoid	24
2.5.1 Ükskeelsus, kakskeelsus ja mitmekeelsus.....	24
2.5.2 Keelekontaktide tagajärjed.....	26
3 Valim ja meetod.....	31
3.1 Välitööde tutvustus	31
3.2 Valikküsitlus.....	32
3.2.1 Sihtrühma küsimustiku struktuur	32
3.2.2 Eesti keele kasutajate küsitlus	33
3.3 Individuaalintervjuud.....	36
3.4 Fookusrühma intervjuud	38
3.5 ELDIA andmeanalüüsi põhimõtted	41
3.5.1 Vähemuskeeled kui osa tänapäeva ühiskondade mitmekeelsusest	41
3.5.2 ELDIA rakenduslik eesmärk.....	42
3.5.3 Keele elujõulisuse määratlemine ja mõõtmine	42
3.5.4 Andmeanalüüsi meetodika	44
3.5.5 Küsitlusandmete analüüs.....	45
3.5.6 Intervjuuainestiku analüüs	45
4 Analüüs	47
4.1 Küsitlustulemuste sotsiolingvistiline analüüs	47
4.1.1 Keelekasutus ja interaktsioon.....	47
4.1.1.1 Emakeel	47
4.1.1.2 Põlvkondadevaheline ja põlvkonnasisene keelekasutus.....	49
4.1.1.3 Hinnang oma keeleoskusele.....	51
4.1.1.4 Keelekasutus eri valdkondades	53
4.1.1.5 Keeled ja tööturg.....	56
4.1.1.6 Keelekorraldus ja keelehoid	59

4.1.1.7	Eesti ja saksa keele kasutamise toetamine ja takistamine	60
4.1.1.8	Keelehoiakud	64
4.1.1.9	Mitmekeelsus	70
4.1.2	Meedia- ja kultuuritarbimine	74
4.1.3	Seadusandlus	81
4.1.3.1	Keelekasutamise toetamine ja takistamine	81
4.1.3.2	Haridus ja seadusandlus	82
4.1.4	Haridus	82
4.2	Juriidiline analüüs	83
5	Eesti keele elujõulisuse baromeeter	85
5.1	EuLaViBari mõõtmistulemused: üldhinnang	85
5.2	Tulemustest lähemalt	87
5.2.1	Suutlikkus	87
5.2.2	Võimalused	89
5.2.3	Soov	90
5.2.4	Keeletooted	91
6	Kokkuvõte	92
7	Poliitikasoovitused	94
8	Kasutatud kirjandus	96

Tabelid, joonised, kaardid

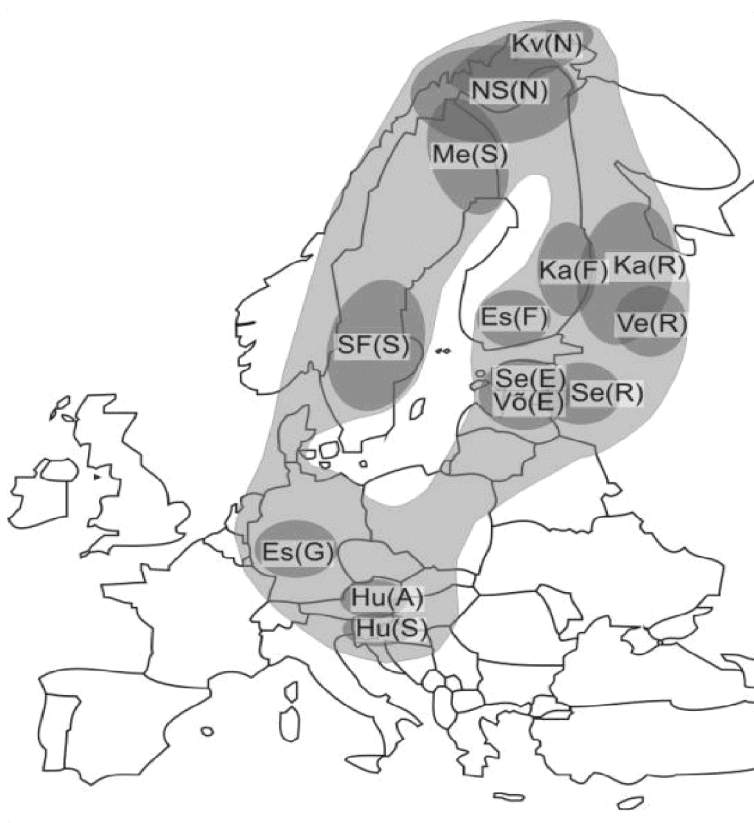
Joonis 1. Eesti keele kasutuse osakaal keelekasutusvaldkondades	54
Joonis 2. Saksa keele kasutuse osakaal keelekasutusvaldkondades	55
Joonis 3. Tegevuste sagedused eesti keeles.....	80
Joonis 4. Tegevuste sagedused saksa keeles.....	80
Joonis 5. Baromeetri hinnang eesti keele elujõulisusele Saksamaal	86
Tabel 1. Suuremad välispäritolu rühmad Saksamaal, 2014.....	13
Tabel 2. Saksamaalt lahkunud eestlased sihtriikide lõikes	16
Tabel 3. Eesti kodanike arv Saksamaal, 2006–2014	17
Tabel 4. Eesti kodanike arv Saksamaal vanuserühmade lõikes, 2014	18
Tabel 5. Eesti kodanike arv Saksamaal liidumaade lõikes, 2014	19
Tabel 6. Eesti kodanike väljaränne Soome, Saksamaale ja Suurbritanniasse, 2004–2014.....	20
Tabel 7. Saksamaa välitööd arvudes: respondendid, küsimustik, intervjuud, aineistiku kogumaht	31
Tabel 8. ELDIA intervjuude vestlusteemad.....	46
Tabel 9. Eesti keele osakaal põhisuhtluskeelena põlvkonnasiseses ja -vahelises keelekasutuses, %	50
Tabel 10. Hinnangud eesti keele osaoskuste kohta, %.....	51
Tabel 11. Hinnangud saksa keele osaoskuste kohta, %.....	52
Tabel 12. Hinnangud inglise keele osaoskuste kohta, %	52
Tabel 13. Eesti, saksa ja inglise keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades Saksamaal, %	54
Tabel 14. Keelte iseloomustamine: eesti keel tundub... ..	69
Tabel 15. Keelte iseloomustamine: saksa keel tundub... ..	69
Tabel 16. Keelte iseloomustamine: inglise keel tundub.....	70
Tabel 17. Trükimeedia tarbimine eesti, saksa ja inglise keeles	74
Tabel 18. Ilukirjanduse tarbimine eesti, saksa ja inglise keeles.....	75
Tabel 19. Kultuuriürituste tarbimine eesti, saksa ja inglise keeles.....	76
Tabel 20. Raadio tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles	77
Tabel 21. Televisiooni tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles	77
Tabel 22. Muusika tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles	77
Tabel 23. Filmide tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles	78
Tabel 24. Internetisisu tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles.....	78
Tabel 25. Elektrooniliste suhtluskanalite tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles.....	79
Tabel 26. Muu suulise ja kirjaliku eneseväljenduse harrastamine eesti, saksa ja inglise keeles	81
Kaart 1. ELDIAs uuritud keeled	7

1 Sissejuhatus: mis on ELDIA?

„European Language Diversity for All“ (lühendatult ELDIA) on Euroopa Komisjoni 7. raamprogrammi rahastatud rahvus- ja valdkondadevaheline teadusuuring, mille keskmes on väikese kõnelejaskonnaga soome-ugri keeled. Seitset Euroopa ülikooli siduva võrdlusuuringu peamine eesmärk on piirkondlike ja rahvuskeelte ning rahvusvaheliste vahendajakeelte (enamikul juhtudel inglise keele) vastastikuse toimimise, aktiivse keelekasutuse ja keelevalikute kirjeldamine ning analüüsimine soome-ugri keelte olukordade näitel Euroopa erinevates riikides. ELDIA ei keskendu vaid ühele kindlale keelekogukonnale: projekti keskmes on tänapäeva mitmekeelsetes ühiskondades elavad soome-ugri keelekogukonnad. Uuringu eesmärk on saada võrreldavaid, üldistavaid ja ka väljaspool Euroopat teiste mitmekeelsete rühmade uurimisel rakendatavaid tulemusi. Sestap valiti ELDIA sihtrühmad nõnda, et kaetud oleks lai spekter erinevaid poliitilistest, majanduslikest ja kultuurilistest oludest pärit keelekogukondi. ELDIA uuringusse valitud keelte hulgas leidub põliseid vähemuskeeli – karjala keel Soomes ja Venemaal, vepsa Venemaal, põhjasaami Norras, võru ja setu keel Eestis. Samuti uuriti ka keeli, mis on nendes keskkondades tekkinud riigipiiride muutmise tõttu – meä keel Rootsis, ungari Austrias ja Sloveenias – või rändeprotsesside tulemusel – eesti keel Soomes ja Saksamaal, rootsisoomed Rootsis. Selleks, et kirjeldada keelte olukorda erinevatest vaatenurkadest, kutsuti ELDIA uuringusse keele- ja õigusteadlased, statistikud, sotsioloogid ning meediauurijad.

Eesti keele seisund võeti uuringus vaatluse alla Soomes ja Saksamaal, Eestis kõneldavatest soome-ugri keeltest uuriti võru ja setu keele olukorda. Kõiki uuringusse kaasatud keeli võib nendes keskkondades pidada rohkemal või vähemal määral ohustatud keelteks, mille kestlikkus ei pruugi vaatamata kõnelejate arvule ning keelelise emamaa olemasolule tagatud olla.

ELDIA keeled ja nende asukohad on kujutatud kaardil nr 1. Kõiki neid võib pidada rohkemal või vähemal määral nendes keskkondades ohustatud keelteks.

Kaart 1. ELDIAs uuritud keeled

Keelte lühendid: kainu (kveeni) keel Norras Kv(N); põhjasaami keel Norras NS(N); meä keel Rootsis Me(S); rootsisoomi keel Rootsis SF(S); karjala keel Soomes Ka(F); karjala keel Venemaal Ka(R); eesti keel Soomes Es(F); vepsa keel Venemaal Ve(R); võru keel Eestis Vö(E); setu keel Eestis Se(E); setu keel Venemaal SE(R) (jäi uuringust välja); eesti keel Saksamaal Es(G); ungari keel Austrias Hu(A); ungari keel Sloveenias Hu(S)

1.1 ELDIAs uuritud keeled¹

Põhja-Rootsis Torniojoki piirkonnas Soome ja Rootsi piiri vahetus läheduses kõneldava **meä** keele keelelistes arengutes mängib olulisimat rolli 1809. aasta, mil Rootsi ja tollase Venemaa vahelise uue riigipiirina kasutusele võetud Tornio jõgi jagas põhjasaami murdeala kaheks. Meä keel, mida on kaua aega peetud ka soome murdeks, on Rootsis ametlikult tunnustatud vähemuskeel. Alates 2000. aastast on

¹ Ülevaade põhineb ELDIA uurijate publikatsioonidel (Koreinik ja Praakli 2013; Praakli ja Koreinik 2013). Detailsem teave keelekogukondade kohta asub uuringu veebilehel www.eldia-project.org/.

meä keelel ametliku keele staatus Rootsi viies kohalikus omavalitsuses: Haparandas, Övertorneås, Pajalas, Kirunas ja Gällivares. Kuigi meä keele kõnelejate kohta ametlikud andmed puuduvad, on nende arvuks arvatud olevat 40 000–70 000, kellest umbes 20 000 räägib meä keelt kodukeelena.

Kveeni keelt kõneldakse Põhja-Norras. Praeguse Tromsø ja Finnmarki (Ruija) maakonna aladele jõudsid esimesed soome keele (st põhjasoome murrete) kõnelejad 16. sajandil. Esimesed teated soomekeelse asustuse kohta pärinevad 1520. aastast, eri põhjustest ajendatud sisseränne jätkus kuni 18. sajandini. Kveeni keele rääkijad on traditsiooniliselt elanud kõrvuti koos saamide ja norralaste ning hilisemal ajal Soomest sisserännanuteaga. Kveeni keelt kõneleb umbes 12 000 inimest. Alates 2005. aastast on kveeni keel ametlikult tunnustatud vähemuskeel Norras.

Põhjasaami keel ehk *davvisámegiella*, varasemalt nimetatud ka norralapi või tundrulapi keeleks, on saami keeltest elujõulisim. Norras, Soomes ja Rootsis kõneldava põhjasaami keele kõnelejaskonna suurus on hinnanguliselt 17 000–30 000. Alates 1979. aastast on põhjasaami keelel ühine kirjakeel ning kirjutusviis, põhjasaami keel on ametlikult tunnustatud vähemuskeel kõigis eelpool nimetatud riikides.

Venemaa Föderatsioonis ning ajaloolise Soome kõige idapoolsematel aladel kõneldava **karjala** keele ja selle eri murrete (varsinaiskarjala, sh põhja- ehk vienakarjala ning lõunamurded; aunuse ehk livvi ning lüüdi) kõnelejate arv on oletatavalt 60 000–95 000. Soome ajaloolisel territooriumil on karjala keelt kõneldud niisama kaua kui soome keeltki. Enamik praeguse Soome karjala keele kõnelejaist on nn piiriäärsete karjalaste järeltulijad, kes on pärit Teise maailmasõja eelse Soome kõige idapoolsematelt aladelt, mis läksid pärast sõda Nõukogude Liidule. Kuigi Soome karjala keele kõnelejaskonna suuruse kohta ametlikud andmed puuduvad, on Karjala Keele Selts hinnanud aktiivsete keelekasutajate arvuks umbes 5000 inimest; inimesi, kes mingis mõttes peavad karjala keelt oma emakeeleks või loevad end Soome karjalakeelsete hulka, võib ELDIA tulemuste järgi olla isegi umbes 30 000.

Loode-Venemaal kõneldavatest läänemeresoome keeltest on uuringus vaatluse all ka **vepsa** keel. Viimase rahvaloenduse (2010) andmeil peab vepsa keelt oma emakeeleks 5936 inimest.

Ungari keele seisund on ELDIAs võetud vaatluse alla kahe riigi – Austria ning Sloveenia – ungarikeelsete kogukondade näitel. Enamik ungarlastest on Austriasse tulnud pärast Teist maailmasõda või on tollal sisserännanud ungarlaste järeltulijad. Ungarlaste sisseränne riiki on endiselt aktuaalne: mõned aastad tagasi arvati Austria etniliste ungarlaste arvuks olevat 60 000, kuid praegu (2016) on nende arv oluliselt suurem. Vaid väike osa (alla 10 000) Austria ungarlastest kuulub riigi idaosas Burgenlandi liidumaal elava vana ungari vähemuse hulka. Austria ungarlased on ametlikult

tunnustatud rahvusvähemus (*Volksgruppe*). Sloveenia 1,9 miljoni suurusest rahvastikust määratleb end ungarlasena 6243, ungari keelt peab oma emakeeleks 7713 inimest (rahvaloendus 2002). Enamik Sloveenia ungarlastest elab Prekmurjes (ung *Muravidék*), piirkonnas, mis kuni 1919. aastani (ja ka ajavahemikul 1941–1945) kuulus Ungarile. Juriidiliselt on ungari keelel Prekmurjes piirkondliku ametliku keele staatus.

Eesti keel on vaatluse all Soomes ja Saksamaal. Sealsete eesti kogukondade näol on tegu allohtoonsete, väljaspool Eesti geograafilisi piire kujunenud n-ö suhteliselt hiliste sisserännanute rühmadega, kelle kujunemislugu saab alguse Teise maailmasõja (eeskätt Saksamaa puhul), Eesti Vabariigi taasiseseisvumise või Euroopa Liidu idalaienemise aastaist. Saksamaa statistikaameti andmetel elas 2014. aastal Saksamaal 6023 inimest, kelle päritoluriigiks on Eesti Vabariik. Soome statistikaameti uuematel andmetel (2015) elab Soomes 46 195 eesti keelt emakeelena kõnelejat.

Rootsis kõneldavaist läänemeresoome keeltest on meä keele kõrval vaatluse all **rootsisooime keel**. Valdav osa tänastest rootsisoomlastest, nende vanematest ja/või vanavanematest emigreerus Rootsi 1950.–1980. aastatel, kuid Soomest on Rootsi elama mindud kogu Soome ja Rootsi pika ühise ajaloo vältel. See on ühtlasi üks põhjustest, miks soome keel sai Rootsis 2000. aastal ametliku vähemuskeele staatuse ning võrdsustus seeläbi teiste vanade vähemuskeeltega. Tänapäeval arvatakse rootsisoomlasi olevat kokku umbes 675 000, kellest üle 400 000 räägib soome keelt või saab sellest aru.

Setu ja võru keele kasutajaid võib pidada Eesti põlisteks keelekogukondadeks. Mõlemal juhul on tegu kakskeelsete eestlastega, kes eesti keele standardiseerumise edenedes ja ühiskeele tugevnedes on säilitanud paikkondliku kõnepruugi ning kes suuremal või vähemal määral identifitseerivad end lokaalselt. Lõppenud rahva- ja eluruumide loenduse andmeil (REL 2011) oskab Võru murret 87 048 (sh Setu murrakut 12 549) eesti emakeelega inimest.

Läänemeresoome keeltest on riigikeele staatusega vaid soome ja eesti keel, lisaks on ametliku vähemuskeele staatus soome ja meä keelel Rootsis, kveeni keelel Norras, karjala ja vepsa keelel Karjala vabariigis Venemaal. Karjala keel on alates 2009. aastast ametlikult tunnustatud vähemuskeel ka Soomes.

Käesolev uurimisraport võtab vaatluse alla eesti keele seisundi Saksamaal aastail 2010–2013. Raport koosneb viiest peatükist. Esimene peatükk on sissejuhatus. Selles antakse ülevaade ELDIA uuringust ning tutvustatakse uuritavaid keelekogukondi. Teises peatükis antakse lühiülevaade Saksamaa eestikeelse kogukonna kujunemisest

ning kirjeldatakse kohapealset kultuuri- ja haridustegevust. Sellele järgneb uuringu metodoloogiapeatükk, milles kirjeldatakse uurimisainestiku kogumise meetodeid (küsitlus ja intervjuerimine), valimi moodustamist ning andmeanalüüsi põhimõtteid. Neljas peatükk tutvustab sotsiolingvistilise analüüsi tulemusi. Viies peatükk võtab kokku eesti keele hetkeolukorra Saksamaal.

Uuringuraporti põhiautor on Kristiina Praakli (Tartu ülikool). Peatüki 3.6 autorid on Anneli Sarhima ja Eva Kühhirt (Mainzi Johannes Gutenbergi ülikool), peatüki 4.1 autor on Sarah Stephan (Ahvenamaa rahuinstituut). Raportid on koostatud ka inglise ja saksa keeles ning on leitavad uuringu veebilehelt (<http://www.eldia-project.org/>) või projekti väljaannete andmebaasist <http://phaidra.univie.ac.at/o:80726>. Kõiki vaatluse all olnud keelekogukondi võrdlev-kõrvutatav lõppraport on ilmunud nii inglise (Laakso, Sarhima, Spiliopoulou Åkermark, Toivanen 2016) kui ka soome keeles (Laakso 2013). ELDIA tulemustele põhineb ka raamat *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe* (Laakso jt 2016).

Autorid avaldavad suurt tänu kõigile ELDIA uuringus osalenutele, kes võtsid vaevaks täita mahukad küsimustikud ning osalesid individuaal- ja/või fookusrühma intervjuudes. Suur tänu ka kõikidele kolleegidele Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudist, Helsingi, Viini, Oulu, Maribori, Stockholmi ja Mainzi ülikoolist ning Ahvenamaa rahuinstituudist. Täname ka kaht anonüümset retsensenti väärtuslike kommentaaride, täienduste ja parandusettepanekute eest. Tekstis esinevate vigade ning väärtõlgenduste eest vastutavad kõik autorid ise.

2 Ühiskondlik-ajalooline ja keeleline taust

2.1 Sissejuhatus

Järgnevad alapeatükid (2.1–2.5) on ingliskeelse kontekstianalüüsi lühendatud versioonid, mida on toimetanud ja täiendanud Johanna Laakso (Viini ülikool). Peatükki on koondatud kogu projektieelne teave uuritava kogukonna kohta, mida on ELDIA edenedes täiendatud. Eestikeelset raportit on esmajoones täiendatud aktuaalsete (2015) demograafiliste andmetega. Üldjoontes järgib peatükk Riho Grünthali (Helsingi ülikool) ELDIA kontekstianalüüsi käsiraamatuks koondatud juhiseid.

Eestlased ja eesti keel Saksamaal. Saksamaal elavate eesti keele kõnelejate puhul on tegu allohtoonsete, st väljaspool Eesti territooriumi moodustunud enamalt jaolt urbaansete (linna) kogukondadega, mille kujunemine on saanud alguse Teise maailmasõja aastatel. Sõja-aastatel põgenes Eestist Saksamaale ligi kolm-nelikümmend tuhat eestlast, kellest suurem osa liikus pärast sõda rahvusvaheliste organisatsioonide kaasabil edasi teistesse riikidesse, põhiliselt USAsse, Rootsi, Kanadasse, Suurbritanniasse ja Austraaliasse (lähemalt Madise 1966: 179–189). Saksamaale jäi umbes 4000 eestlast. 2014. a lõpus elas Saksamaal 6023 Eesti kodakondsusega isikut (sks *Staatsangehörigkeit Estland*; Destatis 2015: 37).

Uurimisseis. Saksamaal elavate eesti keele kõnelejate kohta pole just palju avaldatud. Seni ilmunu põhjal võib öelda, et enim on autorite tähelepanu pälvinud Teise maailmasõja aegne lahkumine Saksamaale ning eluolu põgenikelaagrites. Teemat on süvitsi käsitlenud mitmed autorid: nt Purga 1954; Sibul 1954; Peterson 1956; Maasing jt 1966; Järvesoo 1991; Kulu 1991; Stille 1994; Kool 1999; Raag 1999, 2001, 2005; Rahi-Tamm 2004; Pletzing ja Pletzing 2007; Kumer-Haukanõmm, Rosenberg ja Tammaru 2009; Tammaru, Kumer-Haukanõmm ja Anniste 2010; Kumer-Haukanõmm 2012 jt. Avaldatuist olulisimaks on põhjust pidada Ferdinand Kooli teost *DP kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1952*, mis on raporti autoritele teadaolevalt detailseim ülevaade eestlaste sõjaaegsest lahkumisest Saksamaale ja nende eluolust sealsetes pagulaslaagrites. Geislingeni põgenikelaagris elanud eesti laste mälestused Saksamaale põgenemisest, nende igapäevaelust ja Saksamaalt lahkumisest on üles täheldanud Mai Maddisson ja Priit Vesilind (Maddisson ja Vesilind 2013).

Üksikasjaliku ülevaate eestlaste sõjaaja sundmigratsioonist Saksamaale, hilisemast lahkumisest ülemereriikidesse, aga ka kultuuri- ja hariduselust annab ka Stockholmis ilmunud kuueosalise koguteose *Eesti saatusaastad 1945–1960* neljas osa (Maasing jt 1966). Üksikautorite lõikes on paguluseesti teemadel viljakaimaks uurijaks Raimo Raag, kelle sulest on ilmunud arvukalt artikleid ja ülevaateid väliseesti kogukon-

dade kujunemise, identiteedi, keele ja kultuuri teemadel (vt nt Raag 1999, 2001, 2005). Kaitstud doktoritöödest ei saa mööda vaadata Kaja Kumer-Haukanõmme (2012) artikliväitekirjast, mis käsitleb Teise maailmasõja tõttu lääneriikidesse sattunud balti pagulaste küsimusi.

Väliseesti kirjandus- ja teatritegevust on süvitsi käsitlenud Ants Järv (Järv 1991, 2009) ja Piret Kruuspere (Kruuspere 1993, 2008). Eestikeelset kooli- ja hariduselu Saksamaal on kirjeldanud Järvesoo (1991), Kool (1999) ning Mägi ja Valmas (2012). Teise maailmasõja aegne sunnitud lahkumine Saksamaale on vaatluse all olnud ka mitmetes saksa- ja ingliskeelsetes allikates (nt Bade 1993; Stille 1994; Pletzing ja Pletzing 2007). Eesti keele kõnelejate õigusliku seisundi tänapäeva Saksamaal on üksikasjalikult vaatluse alla võtnud saksa õigusteadlane Sarah Stephan (2011).

Väärtuslike allikmaterjalidena tuleb nimetada ka kõiki sõjaaegseid- ja järgseid väliseesti ajalehti (nt *Meie Tee*, *Eesti Rada*) ja autobiograafilisi teoseid. Viimased on suuresti isiklikud mälestuslood võõrsile põgenemisest, kohanemisest ja eluolust uues asukohariigis, mis aga moodustavad eesti pagulasajaloo kirjalike allikate hulgas vägagi olulise osa (nt Elin Toona „Lotukata“, 1969 või „Into Exile: a life story of war and peace“, 2013). Üksikasjaliku loetelu võõrsile põgenenud eestlaste mälestuslugudest on esitanud Kaja Kumer-Haukanõmm (2011: 95–96).

Ülevaate väljaspool Eestit kõneldava eesti keele uurimisest alates 19. sajandist kuni tänapäevani leiab Jüri Viikbergi ja Kristiina Praakli artiklist (Viikberg ja Praakli 2012). Eesti keele kestlikkuse küsimusi ja saksa keele mõjusid eesti keeles on vaadelnud ka Tiina Kälisaar (2010: 442–449). Kadri Koreinik ja Kristiina Praakli (2013) on ELDIA intervjuuainestiku põhjal käsitlenud keele kestlikkuse ja kao konstrueerimist, võttes vaatluse alla Eestis võru- ja eesti keele ning Saksamaal ja Soomes elavate eesti keele kõnelejate arvamused ja hinnangud vähemuskeelte vajaduse järele, vastutuse vähemuskeelte eest ning nende keelte tuleviku kaasaja ühiskonnas. Siiski tuleb tõdeda, et järjepidevad uuringud Saksamaal kõneldava eesti keele, keelekontaktidest johtuvate mõjutuste, eesti keele muutumise, keele kestlikkuse ja põlvkondliku edasiandmise kohta puuduvad. Vajaka on ka süstemaatiliselt kogutud suulise kõne ainekest.

2.2 Eestlased ja eesti keel Saksamaal

Saksamaa rahvuslik ja keeleline mitmekesisus. 2015. a oli Saksamaa rahvaarv 81,4 miljonit (Bevölkerung ...). Välismaalaste keskregistri andmetel elab Saksamaal ümmarguselt 8,15 miljonit välismaalast, saksa keeles *Ausländer* (Statista 2016a). Selle all mõistetakse neid Saksamaa elanikke, kes pole riigi põhiseaduse mõistes sakslased, st neil puudub Saksamaa kodakondsus: *Ausländer und Ausländerinnen: Hierzu gehören alle Personen, die nicht Deutsche im Sinne des Art. 116 Abs. 1 GG sind, d.h. nicht*

die deutsche Staatsangehörigkeit besitzen. Dazu zählen auch die Staatenlosen und die Personen mit ungeklärter Staatsangehörigkeit.² Kõik „välismaalased“ kuuluvad ühtlasi sisserändetaustaga elanikkonna (*Personen mit Migrationshintergrund*) hulka, kelle arv 2014. a oli 9,18 miljonit (Statista 2016b). Suurima välispäritolu keelekogukonna moodustasid türklased (1 527 118), järgnesid poola (674 152), itaalia (574 530) ja rumeenia (355 343) taustaga elanikud (Statista 2016a). Tabelis 1 esitatakse arvandmed kümne suurema välispäritolu rühma kohta (sks *Herkunftsland*).

Riigi nimi	Arv
Türgi	1 527 118
Poola	674 152
Itaalia	574 530
Rumeenia	355 343
Kreeka	328 564
Horvaatia	263 347
Venemaa	221 413
Serbia	220 908
Kosova	184 662
Bulgaaria	183 263

Tabel 1. Suuremad välispäritolu rühmad Saksamaal, 2014

Saksamaa kireval keelemaastikul kuuluvad eestlased koos Argentina, Lõuna-Aafrika Vabariigi, Islandi, Küprose, Malta ja Liechtensteini kodanikega arvult väikseimate välispäritolu rühmade hulka. Saksamaa statistikaameti andmeil elas 2014. a lõpus riigis 6023 Eesti kodakondsusega inimest. Võrdlusena olgu öeldud, et Läti kodanikke oli 27 752, Leedu ja Soome kodanikke vastavalt 39 001 ja 14 019 (Destatis 2015: 99).

Eestlased ja eesti keele kõnelejad on jõudnud Saksamaale peamiselt kolmel ajajärgul ja kahel põhjusel: Teise maailmasõja aegne sunnitud lahkumine-põgenemine Eestist ning Eesti Vabariigi taasiseseisvumise ja Euroopa Liidu idalaienemisega kaasnenud vabatahtlik, isiklikest motiividest johtuv elukohariigi vahetamine. Eesti kodakondsusega isikud kuuluvad nende hulka, kelle puhul kasutatakse ametlikus keelepruugis mõisteid *Ausländer* (ee *välismaalane*) või *Personen mit Migrationshintergrund* (ee *sisserändetaustaga isikud*).

² Saksamaa põhiseaduse (Grundgesetz) artiklis 116 on see sõnastatud järgmiselt: *Deutscher im Sinne dieses Grundgesetzes ist vorbehaltlich anderweitiger gesetzlicher Regelung, wer die deutsche Staatsangehörigkeit besitzt oder als Flüchtling oder Vertriebener deutscher Volkszugehörigkeit oder als dessen Ehegatte oder Abkömmling in dem Gebiete des Deutschen Reiches nach dem Stande vom 31. Dezember 1937 Aufnahme gefunden hat.* <https://www.bundestag.de/grundgesetz>. Vaadatud 27.01.2016.

Riigikeel. Saksamaa Liitvabariigi ametlik keel on saksa keel, mida Saksamaal kõneleb umbes 69 800 000 inimest (Ethnologue. Languages of the World).³ Saksa keel on riigikeel või üks riigikeeltest Austrias, Belgias, Liechtensteinis, Luksemburgis ja Šveitsis. Maailmakeelena kuulub saksa keel inglise, prantsuse, hispaania ja vene keele kõrval viie enim räägitava võõrkeele hulka Euroopas (European Commission 2011: 5). Kokku õppis 2015. aastal üle kogu maailma saksa keelt võõrkeelena ümmarguselt 15,46 miljonit inimest (Statista 2016c).

Regionaal- ja vähemuskeeled. Saksamaa ratifitseeris Euroopa regionaal- või vähemuskeelte harta (European Charter ...) 1998. aastal. Harta kohustab Saksamaad kaitsma riigi territooriumil ajalooliselt kõneldud keeli. Nendeks keelteks on alamsaksi (*Niederdeutsch*, ka *Plattdeutsch*), sorbi (*Ober- und Niedersorbisch*), friisi (*Nord- und Saterfriesisch*), taani (*Dänisch*) ja roma (*Romanes*) (Bundesministerium des Innern).

Sisserännanute emakeeled ei ole regionaal- või vähemuskeeled, mistõttu harta ei laiene nende keelte kaitsele.

Eesti keel Saksamaal. Kuigi Saksamaal elab 6023 Eesti kodanikku, on keeruline öelda, kui suur on eesti keele kõnelejate arv tegelikult, sest Eesti kodakondsusega isikute emakeel ei pruugi alati olla eesti keel, niisamuti pole teada, kui palju on Saksamaa kodanike seas eesti keele kõnelejaid. Saksamaa rahvastikustatistika ei esita andmeid tunnuse „emakeel” põhjal.

Saksamaal elavad eesti keele kõnelejad kasutavad peamiste suhtluskeeltena saksa ja eesti keelt ja/või saksa keele piirkondlikke keelekujusid, rahvusrühmade suhtlust vahendab saksa või inglise keel.

Rühmadevahelised kontaktid. Raporti autoritele teadaolevalt pole eesti keele kõnelejate suhtlusvõrgustikke ja kontakte nii enamus- kui ka teiste rühmadega senini uuritud. ELDIA ainekule tuginevalt võib öelda, et eesti keele kõnelejate kontaktid on aktiivsed paljude keele- ja etniliste rühmadega.

Etnonüümid. Arutelud väljaspool Eesti territooriumi elavate eestlaste enesemääratlemise ja mõistete *väliseesti* ja *väliseestlane* üle on olnud aktuaalsed Eesti taasiseseisvumisest alates (vt Raag 2001, 2005; Masso 2010; Ilves 2011; Blithe 2012; Ehala 2014a, Ehala 2014b). ELDIA uurimisainestikule toetuvalt määratlevad Saksamaal ela-

³ Saksa keele kõnelejate arv on esitatud veebiportaali *Ethnologue. Languages of the World* (<https://www.ethnologue.com/>) kaudu, kes omakorda toetub Euroopa Komisjoni andmetele. Vaadatud 28.02.2016.

vad eesti keele kõnelejad endid üldiselt kas „Saksamaa eestlase“ või „Saksamaal elava eestlasena“. Enesemääratlustes tõuseb eestlaseks olemise ja eesti keele kõnelemise kõrval ühe komponendina esile ka mitmekultuurilisus ja samastumine eurooplase, berliinlase või hamburglasega, nt *Olen Euroopa Liidus elav eestlane; Ma olen hamburglane, seostan ennast Hamburgi ja Põhja-Saksamaaga; Olen põhjaeurooplane*. Ükski respondent ei kasutanud endast või eesti kogukonnast rääkides mõisteid *väliseestlane, hajaeestlane, ulgueseestlane, immigrant* vms ega pea nende kasutamist asjakohaseks.

2.3 Demograafiline ning majandusterritoriaalne kontekst

Demograafilised andmed: eestikeelse elanikkonna suurus, vanuseline ja sooline koosseis. Raporti autoritel puuduvad kindlad andmed selle kohta, kui palju elas eestlasi Saksamaal enne Teise maailmasõja puhkemist. Hill Kulu hinnangul polnud nende arv suurem kui mõnisada (Kulu 1992: 120–121 ja sealsed viited).

Eestlaste põgenemine Saksamaale algas 1944. aastal. Erinevate allikate andmetel sattus sõja-aastatel Saksamaale 35 000–40 000 eestlast või rohkemgi (Ernits 1966: 7–9; Raag 2005: 357), kellest suurem osa paiknes pagulaslaagrites üle riigi. On teada, et 1946. a sügisel elas pagulaslaagrites kokku 31 221 eestlast: USA tsoonis 16 688 (koos Berliiniga), Briti tsoonis 13 698, Prantsuse tsoonis 835 (Ernits 1966: 24). Eestlaste suurim keskus oli Geislingeni pagulaslaager, kus elas 4500 eestlast. Teiste suuremate keskustena nimetab Ernits (1966: 23–24) USA tsoonist Augsburgi (2000), Kleinheubachi (950), Hanaud (857), Geretsriedi (750), Memmingeni (725), Märzfeldi (700), Bambergi (612), Wiesbadenit (516); Prantsuse tsoonist Rawensburgi (400); Briti tsoonist Lüübekit (2000), Flensburgi (1000), Hamburgi (1000), Oldenburgi (1000), Hannoverit (500) jne. Enamik sõja ajal Saksamaale sattunud eestlastest elas laagrites kuni nende sulgemiseni. Kui laagrid 1950. alguses suleti, läks suurem osa tollasest Saksamaa eestlaskonnast (27 096 inimest) rahvusvaheliste pagulasorganisatsioonide kaasabil edasi teistesse riikidesse, nt Ameerika Ühendriikidesse (10 992), Austraaliasse (5958), Kanadasse (4118), Inglismaale (3418), Rootsi (1089) ja mujale (Madise 1966: 188; Raag 2005: 357). Laagrite sulgemise järel (1950–1951) jäi Lääne-Saksamaale mõni tuhat eestlast, 1954. a seisuga 4167 (Raag 2005: 357; Eesti Rahvusfond 1957: 3; vt ka Ernits 1966: 8). Ernitsi (1966: 8) hinnangul jäi mõni tuhat eestlast ka Ida-Saksamaale. Tabel nr 2 annab ülevaate Saksamaalt lahkunud eestlaste kohta sihtriikide lõikes (andmed Madise 1966: 188).

Riik	Arv	Riik	Arv
Argentina	201	Uus-Meremaa	189
Austraalia	5958	Norra	37
Belgia	270	Pakistan	2
Boliivia	3	Panama	3
Brasiilia	158	Paraguay	19
Kanada	4118	Peruu	4
Tšiili	26	Filipiinid	2
Kolumbia	8	Rootsi	1089
Dominikaani Vabariik	2	Šveits	32
Ekvador	1	Tanganjika	5
Iirimaa	6	Tuneesia	1
Etiopia	10	Türgi	6
Prantsusmaa	179	Lõuna-Aafrika Vabariik	8
Maroko	11	Inglismaa	3418
Iisrael	2	Ameerika Ühendriigid	10 992
Itaalia	9	Venetsueela	192
Holland	110	Muud riigid	25

Tabel 2. Saksamaalt lahkunud eestlased sihtriikide lõikes

Andmeid eesti sõjapõgenike paiknemise kohta Teise maailmasõja ajal ja järel leiab ka väliseesti ajalehtedest (nt *Meie Tee*, *Eesti Rada*, *Tuna* jne).

Raporti autoritele polnud kättesaadavad andmed Nõukogude Liidu perioodil Saksamaale emigreerunud eesti keele kõnelejate kohta.

Euroopa Liidu idalaienemise järgselt on kiiresti kasvanud ka Saksamaal elavate Eesti kodanike arv. Kui 2006. aastal elas Saksamaal 3970 Eesti päritolu inimest, siis 2014. a juba 6023 (andmed Destatis 2015: 37).

Aasta	Kokku
2006	3970
2007	4065
2008	4003
2009	4108
2010	4394
2011	4840
2012	5224
2013	5780
2014	6023

Tabel 3. Eesti kodanike arv Saksamaal, 2006–2014

Soolise koosseisu lõikes on Saksamaa eestlaste seas rohkem naisi kui mehi, vastavalt 3927 ning 2096. Naiste osakaal moodustab sellega 65,2%. Naiste suuremat väljarännet kinnitavad ka Eesti Statistikaameti andmed, millest nähtub, et alates 2004. a on välisrändes Saksamaale domineerinud naised (vt RVR04). Nii näiteks oli 2014. aastal 196 Saksamaale väljarännanu seas 123 naist ja 73 meest. Naiste puhul oli väljarännanuid enim vanuserühmadest 15–29 ja 30–49, meeste puhul vanuserühmadest 0–14 ja 15–29 (vt detailsed andmed RVR04). Seda, et Saksamaal elavate eesti keele kõnelejate näol on ajalises mõttes tegu „noore” kogukonnaga, kinnitavad ka Saksamaa statistikaameti andmed (vt Destatis 2015), mille järgi on Eesti kodakondsusega isikud elanud Saksamaal keskmiselt 8,9 aastat (mehed 7,6, naised 9,5). Kõige rohkem on siiski neid Eesti kodanikke (kokku 1663), kes on Saksamaal elanud kuni 4 aastat; 1013 inimest on elanud 10–15, 860 inimest 15–20 aastat. 40 ja rohkem aastat on Saksamaal elanud 52 Eesti kodanikku. Perekondliku seisu poolest (Destatis 2015: 65–67) on umbes pooled Saksamaal elavatest Eesti kodanikest vallalised (kokku 3050), abielus on 1907 Eesti kodanikku (neist 700 Saksamaa kodanikuga).

Vanuselise jagunemise lõikes on Saksamaal elavad eestlased kolmekümnendates eluaastates: naiste keskmine vanus on 35,8, meestel 31,5 aastat (vt tabel 4). Nii naiste kui ka meeste arv on suurim vanuserühmades 25–35 ning 35–45 eluaastat.

Vanuserühm	Mehed	Naised	Kokku
kuni 5aastased	94	93	177
5–10	119	102	221
10–15	126	115	241
15–20	112	128	240
20–25	232	356	588
25–35	661	1207	1868
35–45	379	1086	1465
45–55	202	432	634
55–65	98	266	364
65–75	38	90	128
75–85	21	37	58
85–95	11	20	31
95 ja vanemad	3	5	8

Tabel 4. Eesti kodanike arv Saksamaal vanuserühmade lõikes, 2014

Saksamaa eestlaskond pole n-õ territoriaalne vähemus. Erinevalt mõne teise läänemeresoome väikekeele kõnelejatest (nt meä või kveeni keel Põhja-Rootsis ja Põhja-Norras) ei saa Saksamaa eestlaskonna puhul rääkida nende traditsioonilistest elukohtadest. Allohtoonsetele rühmadele omaselt iseloomustab ka eestlaste rändekäitumist linnakeskus. Kui Teise maailmasõja ajal ning järel elas neist suurem osa Lõuna-Saksamaal, siis praegu on uuteks keskusteks Düsseldorf, Hamburg, Berliin ja München. Alljärgnev tabel annab ülevaate Eesti kodanike arvu kohta liidumaade kaupa. Nagu andmetest nähtub, on Eesti kogukond suurim (1069) Nordrhein-Westfalenis, järgnevad Baden-Württemberg (949), Baier (1038), Hessen (527), Niedersachsen (446), Berliin (396) ja Hamburg (360).

Liidumaa	Eesti kodanike arv
Baden-Württemberg	949
Bayern	1038
Berlin	396
Brandenburg	90
Bremen	73
Hamburg	360
Hessen	527
Mecklenburg-Vorpommern	70
Niedersachsen	446
Nordrhein-Westfalen	1116
Rheinland-Pfalz	261
Saarland	50
Sachsen	180
Sachsen-Anhalt	72
Schleswig-Holstein	326
Thüringen	63
Eesti kodanike arv kokku	6032

Tabel 5. Eesti kodanike arv Saksamaal liidumaade lõikes, 2014

Eesti Statistikaameti andmetest väljarände kohta nähtub, et Saksamaa kuulub pärast Euroopa Liidu idalaienemist Soome ja Suurbritannia kõrval Eesti kodanike peamiste sihtriikide hulka (RVR04). Väljarännanute peamiseks sihtriigiks on Soome.

Aasta	Väljaränne Saksamaale	Väljaränne Soome	Väljaränne Suurbritanniasse
2004	136	1960	45
2005	148	3513	87
2006	145	4451	125
2007	206	3163	164
2008	203	2743	409
2009	214	2733	409
2010	228	3475	260
2011	282	3597	779
2012	185	4883	365
2013	213	5120	394
2014	196	3051	366

Tabel 6. Eesti kodanike väljaränne Soome, Saksamaale ja Suurbritanniasse, 2004–2014

Eesti kodanike Saksamaale mineku põhjused on erinevad: on neid, kes on Eestist lahkunud ülikooliõpingute või teadustöö tõttu või kes töötavad rahvusvahelistes ettevõtetes; on eestlasi, kes on Saksamaale emigreerunud perekondlikel põhjustel (nt abiellumine, perede taasühinemine jne). Paljude nüüdseks 30–40aastaste eestlannade tüüpiline väljarändemuster on olnud *au-pair*'ina töötamine, misjärel on jätkatud kõrgkooliõpinguid Saksamaal.

Esitatud andmed lubavad järeldada, et Saksamaal elavate eesti keele kõnelejate puhul on suuremalt jaolt tegu suhteliselt hilise sisserände tulemusel moodustunud urbaansete eesti kogukondadega. Demograafiliste andmete põhjal joonistuva profiili järgi on tüüpiline Saksamaal elav eestlane kolmekümnendates naine, kes on Saksamaal elanud kõige rohkem kümme aastat ning elab tõenäoliselt mõnes suurlinnas.

2.4 Kultuurikontekst

Eestikeelne kultuurikorraldus ja -tegevus. Teise maailmasõja järgseid eesti kogukondi iseloomustab organiseeritud tegevus eesti keele, kultuuri ja identiteedi säilitamisel (vt lähemalt Raag 2005). Vanim ja praeguseni järjepidevalt tegutsev eesti organisatsioon Saksamaal on 1952. aastal asutatud Eesti Ühiskond Saksa Liitvabariigis (www.eüsl.de; vt ka Kälisaar 2010). EÜSLi asutasid Teise maailmasõja aastail Saksamaale jõudnud eesti pagulased. Ühing korraldab kultuuriüritusi, haldab eesti- ja saksakeelset veebilehte ning annab välja alates 1945. aastast ilmuvat ajalehte *Eesti Rada*. Ühingusse kuulub üle 400 liikme (andmed 2015), piirkondlikud allüksused

(rahvuskoondised) tegutsevad Saksamaa eri paigus, nt Baden-Württembergis, Frankfurtis, Hamburgis, Kölnis ja Münchenis. Lisaks kultuuriseltsidele tegutseb Saksamaal ka akadeemilisema suunitlusega selts, nagu näiteks EÜSLi Hamburgi Eestlaste Akadeemiline Selts (asutatud 2003, lähemalt <http://www.eüsl.de/heaselts.html>). Olulisteks institutsioonideks eesti kultuurielu vahendamisel, korraldamisel ja toetamisel on ka Eesti Vabariigi suursaatkond Berliinis, Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (EAS) esindus Hamburgis, eesti keelt õpetavad ülikoolid, eesti-saksa seltsid (vt loetelu <http://www.eestlased.de/yhingud.html>) jne.

Saksamaal elavate eestlaste omakultuuri loomes on esikohal Eesti Vabariigi aastapäeva, rahvakalendri tähtpäevade, jõulude, emadepäeva ja jaanipäeva tähistamine ning juba pärast sõda alguse saanud eesti kultuuripäevade järjepidev korraldamine Bonni lähistel Annabergis. Omaette kultuurivormina võib nimetada regulaarseid eestlaste kohtumisõhtuid, *Stammtisch'e* (vt <http://www.eestlased.de/suhtlusvork.html>).

Põgus pilk 2015. a eesti kultuuriürituste kalendrile (<http://www.eestlased.de/kalender.html>) näitab, et Saksamaal toimus mitmeid Eesti muusikute ja heliloojate kontserte, toimusid filmipäevad, avati kunstinäitusi ning korraldati kohtumisõhtuid Eesti tippoliitikutega.

Saksamaal elavad eesti keele kõnelejad on olnud aktiivsed ka eesti kultuurielu korraldamisel. Sõjajärgsete aegadega võrreldes (vt nt ülevaateartiklid Maasing jt 1966) on praegu aktiivselt tegutsevaid harrastusrühmi oluliselt vähem ja nende tegevus on koondunud suurlinnadesse. Tõsiasi on ka see, et eesti keele kõnelejate arv on praegu kordades väiksem ning elatakse hajutatult üle riigi. Sõjajärgsest aktiivsest eesti kultuurielust ja kultuurikorraldusest Saksamaal annavad aimu A. Laane esitatud andmed (vt Laan 1966: 12):

Veebruaris 1946 oli laagrites, nagu koolinõuniku aruandest selgub, peale lasteaedade ja koolide: 15 rahvaülikooli ja keskust loengute pidamiseks, 34 keeltekooli, 11 näitetruppi, 24 rahvatantsurühma, 43 laulukoori 1360 lauljaga, 9 orkestrit, 53 spordi- ja kümme-kond male- ja bridžiringi, 9 raamatukogu, neist ühes ligi 3000 köidet, 19 Punase Risti osakond, 23 seinalehte-bülletääni, 2 nädalalehte – „Eesti Rada“ ja „Eesti Post“, kirjanduskultuuriline ajakiri „Meie Kodu“, 65 mitmesugust töökoda jne. Tegutsesid juba skautlikud ja kristlikud koondised ja suuremates keskustes peeti regulaarselt emakeelseid jumalateenistusi (pastoreid 19, preestreid 3). Iga kuuga süvenes ja arenes eestlaste ühiskondlik elu laagriolukorras mitmekülgsemaks. Hakati korraldama ületsoonilisi ja tsoonidevahelisi käsitöö-, rakenduskunsti- ja kunstinäitusi, laulupäevi, sportlikke võistlusi, male- ja bridživõistlusi, kogunemisi kutsealade järgi jne. (Laan 1966: 129).

ELDIA välitööde tegemise ajal (2010–2011) tegutsesid Saksamaal mitmed kirjan-
dusringid, rahvatantsu- ja laulurühmad. Nii näiteks on Hamburgis ja selle lähistel
elavatel eestlastel võimalik kaasa lüüa rahvatantsurühma Hamburgi Pääsuke
tegevuses (lähemalt <http://www.eüsl.de/tantsuruhm.html>), harrastada koorilaulu (vt
<http://www.eestikoor.de/index.htm>) või võtta osa EÜSLi ja selle piirkondlike
allüksuste tegevusest.

Eesti keel Saksamaa koolides. Eesti keelt ei õpetata üheski Saksamaa üldharidus-
koolis, niisamuti pole eesti päritolu õpilastel võimalik saada oma emakeele tunde või
eestikeelset lisaõpet. Eesti keele akadeemilist õpet pakuvad mitmed ülikoolid
(Göttingen, München, Greifswald, ajuti ka Mainz), eesti keelt on võimalik õppida ka
rahvaülikoolide (sks *Volkshochschule*) kursustel (nt Berliinis, Hamburgis, Heidelbergis,
Regensburgis).

Minnes ajas tagasi, pole eestikeelse üldhariduse andmine Saksamaal võõras. Selles oli
kanda tähtis roll pagulaslaagritesse rajatud eesti koolidel, mis panid aluse hilisemale
täienduskoolide tekkele väliseesti kogukondades. Esimesed eesti algkoolid ja esimene
gümnaasium alustasid põgenikelaagrites tegevust juba 1945. aasta suvel (Laan 1966:
130). Õppeaastal 1945/46 töötas USA tsoonis 32 eesti algkooli (1181 õpilast ja 237
õpetajat), 11 gümnaasiumi (591 õpilast ja 179 õpetajat), lasteaedades käis 694 last
(andmed Laan 1966: 129).⁴ Saksa koolides õppis samal ajal 57 eesti noort: need olid
noored, kelle laagrites puudus võimalus emakeelse kooli avamiseks või polnud neil
võimalik teiste laagrite eesti koolides õppida (ibid.). Samal aastal (1946) õppis USA
tsooni Saksamaa ülikoolides 317 eesti päritolu üliõpilast (ibid.). Prantsuse tsoonis
(Balingenis) avati esimene eesti algkool 1944. aastal (Laan 1966: 136). Briti tsooni
eesti koolide kohta A. Laanel ülevaatlikumad andmed puuduvad, küll aga nimetab ta
umbes 40 laagrit, kus eesti algkoolid ja/või gümnaasiumid tegutsesid (vt lähemalt
Laan 1966: 136).

Eesti koolid lõpetasid tegevuse pärast pagulaslaagrite sulgemist, kui oli selge, et
tagasipöördumine Eestisse pole võimalik või seda ei soovita, misjärel jätkati õpinguid
saksakeelsetes üldhariduskoolides. Eesti keele ja kultuuri õppimine jätkus täiendus-
koolides, mida hakati suurematesse väliseesti keskustesse asutama 1950. aastatel.
Täienduskoolid olid kogukondlikul tegevusel ja finantseerimisel põhinevad vormilt
õhtu- või nädalalõpukoolid, kus peamiste õppeainetena õpiti eesti keelt, kultuuri ja
muid Eestiga seotud õppeaineid. Saksamaal koordineeris koolide tegevust EÜSL.
Suuremad koolid asusid Oldenburgis, Geislingenis ja Hamburgis (lähemalt Kälisaar

⁴ Detailse loetelu põgenikelaagritest (kokku 48), kus eesti koolid lühemat või pikemat aega töötasid,
leiab A. Laane ülevaateartiklist (Laan 1966: 130).

2010, vt ka Laan 1966: 125–136; Kool 1999). Täienduskoolid tegutsesid aktiivselt umbes paarkümmend aastat, nende tegevus hakkas hääbuma 1970. aastate lõpus, kuna perekondade keelepoliitikates ning valikutes domineeris üha rohkem saksa keel.

Täienduskoolides õppimist kirjeldasid pikemalt mitmed respondendid. Järgnev intervjuukatke (näide 1) pärineb Saksamaal Geislingeni pagulaslaagris sündinud mehelt.

(1) Meie kasvasime niimoodi üles ka, et meile õpetati eesti keelt, aga meil oli see eelis, et seal, kus me elasime alguses Geislingenis ja pärast Lõuna-Rootsis, seal oli nii palju eesti põgenikke ka tulnud, nii et seal olid neil isegi eesti täienduskoolid, kus meie ka käisime. Me pidime õppima kõik seda eesti ajalugu ja eesti geograafiat. [...] [Eesti keele õppimine] oli nigu mis sa tegid siis oma rootsi kooli kõrval, see oli üks väga tavaline asi, mis siis eestlased ise võtsid initsiatiiviks. [...] Kuna seal oli nii palju eestlasi ja ma arvan, et see kergendas ka kõik seda eesti keele õppimist. [...] Inimesed kõik tookord arvasid, et võibolla viiekümne aasta pärast me lähme kõik tagasi sellepärast oli see väga tähtis, et lapsed teavad ka natukene seda ajalugu ja maateadust.

Eesti keele õpetamise uueks alguseks võib lugeda Euroopa Liidu idalaienemisyärgseid aastaid, mil Hamburgis (2005) ja Münchenis (2007), mõned aastad hiljem ka Berliinis, Franfurdis ja Kölnis avati eesti koolid. Eesti Kooli nime kandvad institutsioonid on olemuselt laupäevakoolid, kus õppetöö pöhiröhk lasub eestikeelsel suhtlemisel ning keele ja kultuuri õppel. Koolide õppetegevus on üles ehitatud mitmeti, kuid nende ühiseks eesmärgiks on eesti keele oskuse arendamise ja kasutamise toetamine ning omakeelsete suhtlusvörgustike loomine. Koolide tegevuse kohta asub täpsem teave veebilehel www.eüsl.de/ekool.html.

Saksamaal ainus regulaarselt ilmuv eestikeelne ajaleht on 1945. aastal asutatud *Eesti Rada*. Kuigi algusaastatega võrreldes on lehe tiraaž vähenenud, on leht eeskätt vanaema põlvkonna jaoks endiselt oluline infokanal ning üks eesti identiteedi tähistajaid. Pöhilisteks infokanaliteks on siiski veebilehed www.eestlased.de ja www.eüsl.de. Mõlemad edastavad ajakohast aktuaalset teavet kultuuriürituste, keeleõppe jms kohta. Massimeedia osas tarbitakse nii saksa- kui ka eestikeelset trüki- ja online-meediat. Saksamaa eestlaste tähtsaimad infokanalid on veebiportaalid www.eesti.de ja www.eüsl.de. Neist viimane on sõltumatu, erainitsiatiivil põhinev mittetulunduslik infoleht, mis vahendab eeskätt sihtrühmale (Saksamaal elavad eestlased) mõeldud aktuaalset infot (nt kultuuriüritused, eesti keele õpe jne). Muudest virtuaalsetest struktuuridest on tähtsateks info- ja suhtluskanaliteks suhtlusgrupid sotsiaalmeedias (nt Facebookis grupid *Eestlased Berliinis*, *Eestlased Saksamaal*, *GerEst-Eestlased Saksamaal*, *Hamburgi eestlased*, *eestlased Münchenis* jne).

Eesti keele kõnelejate praeguse ühiskondlik-poliitilise tegevuse kohta Saksamaal andmeid napib. ELDIA respondentidele tuginevalt pole ükski Saksamaa eestlaste institutsioonidest esinenud poliitiliste avalduste või seisukohtadega ega osalenud vähe-
muste haridus-, meedia-, lõimumis-, keeleõppe jne küsimusi puudutavates avalikes aruteludes. Teadaolevalt pole ka ükski eesti päritolu isik kandideerinud kohalike omavalitsuste ja/või parlamendivalimistel.

2.5 Keelekontaktid ja keelehoid

2.5.1 Ükskeelsus, kakskeelsus ja mitmekeelsus

Kuigi Saksamaa eesti keele kõnelejate mitmekeelsuse kohta järjepidevad uuringud puuduvad, pole allohtoonsete kogukondade keeleolusid käsitlevate rahvusvaheliste uurimuste valguses ilmselt vale oletada, et ka eesti keele kõnelejate keelelist käitumist (eesti keele kasutus ja õppimine, põlvkondlik ülekanne, keelevahetus, keelehoiakud, perekonna keelepoliitikad) iseloomustab individuaalsete ja perekondlike keelemustrite paljusus. Tõenäoliselt esindavad ka eesti keele kõnelejad keelelise käitumise eri malle, mis mõttelisele teljele paigutatult lasuvad kahe äärmuse – 1) eesti-saksa mitmekeelsuse ja eesti keele perekondliku/põlvkondliku ülekande ning 2) eesti keelest loobumise, saksa keelele ülemineku vahepeal. Sõjajärgse põlvkonna ja nende järeltulijate puhul võiks kahe-kolme põlve pikkune ajamõõde olla piisav selleks, et teha esmased järeldused eesti keele kõnelejate keelelise käitumise kohta, kuid paraku puuduvad selleks järjepidevalt kogutud keeleandmed (nt temaatilised intervjuu- ja/või muud suulise kõne aineestikud). Põgusa sissevaate eesti keele kõnelejate keelelisse käitumisse annavad Tiina Kälisaare andmed (2010) ja ELDIA välitööde käigus kogutud aineestik (2011 kevad).

Allohtoonsetele rühmadele omaselt on eesti keele kõnelejate peamised eesti keele kasutusala kodu ja perekond, eesti keskustes elavatel respondentidel ka eestikeel-
sed suhtlusvõrgustikud (sõbrad, kohalikud eestlased, eesti kogukond, eesti üritused, saatkond). Mõned respondendid kasutavad eesti keelt ka töökohas (kolleegidega suheldes) või (ühe) töökeelena, nt seoses teadus- ja õppetöö, esindusülesannete või keelealaste töödega (tõlkimine ja keeleõpe).

ELDIA aineстикule tuginevalt on vähemalt kõik selles uuringus osalenud eesti päritolu respondendid mitme keele kõnelejad, kes peavad eesti keele kõrval niisama oluliseks riigikeele ehk saksa keele ning inglise keele kui rahvusvahelise ja vahendajakeele valdamist. Väidet kinnitavad uuringus osalenute antud hinnangud enda keeleoskuse kohta, millest nähtub, et eranditult kõik respondendid valdavad eesti keele kõrval väga heal tasemel mitmeid võõrkeeli ning kasutavad neid igapäevases suhtluses.

Lisagem, et peaagu kõik uuringus osalenud töötavad või on töötanud (praegused pensionärid) ametikohtadel, kus eeldatakse saksa keele kõrval vähemalt inglise keele väga head suulist ja kirjalikku oskust.

Keeleküsimused, eeskätt keelevalikud ja eesti keele põlvkondlik jätkuvus tõusevad nähtavalt esile ka respondentide elulugudest. Kui sõja ajal Saksamaale sattunud või sõjajärgselt seal sündinud eestlaste elulood on tihedalt läbi põimunud eesti keele õppimise, keelelise ja rahvusliku identiteedi säilitamise ning Eesti ja eesti keele kestlikkuse teemadega, siis Eesti taasiseseisvumise või Euroopa Liidu idalaienemise järgselt elukohariiki vahetanud eesti keele kõnelejate keelelise identiteedi tähistajateks on pigem enda tunnetamine maailmakodanikuna, mille üheks komponendiks on paljumeelsus ning erinevate keelte, sh inglise keele valdamine. Nii sõja-aastatel kui taasiseseisvumise järgselt Saksamaale saabunud iseloomustab kogukondlik-ühiskondlik tegevus ja kodanikuaktivism eesti kultuuri- ja hariduselu korraldamisel ning arendamisel.

Eri põlvkondade keelelist käitumist on Põhja-Saksamaa eestlaskonna näitel kirjeldanud Tiina Kälisaar (2010).

1. Praegused 80-aastased või vanemad saabusid Saksamaale kas enne Teist maailmasõda või sõja ajal. Kuna nemad on omandanud eestikeelse hariduse Eestis või põgenikelaagrite koolides, on selle põlvkonna eesti keele oskus hea. Eesti keelt on aidanud alal hoida kohalikud eesti kogukonnad ja sõjajärgne aktiivne kultuuri- ja seltsielu, aga ka selle ajajärgu eesti keele kõnelejate suur arv ning eestlastevaheliste abielude rohkus.
2. Praegused 50–75-aastased on sündinud Saksamaal või saabunud siia varases lapseeas. Selle põlvkonna esindajad omandasid koolihariduse pagulaslaagrite algkoolides, hiljem täienduskoolides ja suvelaagrites. Eestlastevahelisi abielusid oli vähem (abielluti enamasti sakslasega). Eesti keelt valdavad selle põlvkonna esindajad reeglina üsna hästi, kuid keelekasutuses on täheldatav saksa keele mõju. Saksa keelt osatakse paremini kui eesti keelt ning omavahelistes vestlustes võidakse vestlusteemast olenevalt eelistada saksa keelt. Sellesse vanuserühma kuulub ka neid eesti päritolu inimesi, kel pole aastakümneid olnud kontakte teiste rahvusaaslastega ning kelle eesti keele oskus on vähenenud. Mitmed neist on hakanud eesti keelt (uuesti) õppima pensionieas. Vanuserühma järeltulijad, Saksamaal sündinute põlvkond eesti keelt üldjuhul ei räägi või räägivad piiratult (esineb ka erandeid).
3. Eesti taasiseseisvumise järgselt Saksamaale saabunud eestlased, üldjuhul naised, kes on praegu 30-40 aastased ning kes on Saksamaale tulnud *au-pair'*ina või kõrgkooli õppima. Kuigi nende võõrkeelses keelekeskkonnas viibitud aeg

- on veel suhteliselt lühike, on ka selle rühma keelekasutuses märgata saksa keele mõjutusi. Suhtluses teiste eestlastega kasutatakse eranditult eesti keelt.
4. Eelnevalt nimetatute 2–12-aastased Saksamaal sündinud lapsed. Enamiku laste puhul on üks kodukeel eesti keel (suhtluses emaga).
 5. Eestis sündinud 18–25-aastased noored, kes on Saksamaal viibinud vähem kui 5 aastat. Nemad räägivad eesti keelt märgatavate saksa keele mõjutusteta. Sama kehtib eesti perede kohta, kes on tulnud Saksamaale ajutiselt tööle.

Kälisaar esitab ka mõned tähelepanekud põlvkondlike erinevuste kohta suulises ja kirjalikus eneseväljenduses. Vanema põlve eestlased oskavad ennast eesti keeles väljendada pigem suuliselt, nende vajadus eesti keeles kirjutamise järele on minimaalne. Viimast kinnitavad ka ELDIA küsimustikud, kus avatud vastuste puhul on selgesti täheldatav respondentide väiksem kokkupuude kirjaliku eneseväljendusega eesti keeles.

2.5.2 Keelekontaktide tagajärjed

Väljaspool Eesti territooriumi kõneldavate keelekujude määratlemise problemaatikal on raporti põhiautor pikemalt peatunud oma väitekirjas (Praakli 2009) ja artiklites (Praakli 2010; Viikberg ja Praakli 2012). Saksamaal räägitavat eesti keelt võib tinglikult nimetada Saksamaa eesti keelekujuks. See on väljaspool Eesti territooriumi kõneldav eesti keele variant, mida iseloomustab paikkondlikkus ning seotus asukohariigi enamusekeelega, suulisus ning muutumine ajas, ruumis ja põlvkondlikult.

Saksamaa eesti kogukondadele on tunnuslik eesti keelevariantide paljusus. Keeleline variatiivsus ja keelelised erinevused nähtuvad selgelt eri aegadel Saksamaale jõudnute eesti keele kasutuses. Nagu kinnitab ELDIA ainek, erineb sõja-aastail Saksamaale saabunute eesti keel olulisel määral taasiseseisvumise järgselt saabunute keelekasutusest, seda eeskätt leksikaalsete vahendite mahu, tundmise ja tarvituse osas. Teise maailmasõja järgsel põlvkonnal on olnud tänapäeva eesti keele ja keeleruumiga oluliselt suurem distants ning on seda mitmete respondentide puhul kontaktide puudumise tõttu praegugi. Kui noorema põlve eestlaskonna puhul aitavad keelelisi uuendusi vastu võtta, talletada ning taastoota infotehnoloogilised suhtlusvahendid ja -kanalid, siis vanema põlvkonna juurdepääs neile või harjumus neid kasutada on piiratum või puudub sootuks.

Tingituna emakeelsest suhtluskeskkonnast kõrvale jäämisest, emakeele vähesest või täielikult puuduvast kasutusvõimalusest, on kontaktsituatsioonis võimalikud mitmed keelelised arengud, nagu näiteks teise kontaktkeele elementide ülekanne emakeelde (laenamine/koodivahetus), tänapäeva keelest kadunud joonte konserveerumine keeles (nt vanema põlvkonna puhul aktiivne murdesõnade ja arhaisemide kasutus),

keelevormide lihtsustumine (nt morfoloogias) või sootuks kolmandad, keelekuju iseseisvast arengust johtuvad lahknevused ja muutused. Välistatud pole ka keelekuju säilimine muutumatul kujul (ELDIA ainekogu näitel nähtav ühe 70-aastase mehe keelekasutuses).

Keelekontaktide peamiseks ja koheselt nähtavaks tagajärjeks-avaldumisvormiks on teise kontaktkeele elementide lisandumine kõneleja emakeelde, mis Saksamaa eesti keele kõnelejate puhul nähtub saksa keele elementide jms ülekandes eesti keelde (võõrkeele mõju emakeelele ehk K2>K1). Teisalt ei jää eesti keele mõjutustest puutumata ka saksa keel, mille suulise ja kirjaliku kasutuse taustal on kõneleja esimene keel, eesti keel (emakeele mõju võõrkeelele ehk K1>K2).

ELDIA intervjuud toimusid eranditult eesti keeles. Kõik intervjuudes osalenud on eesti keele säilitanud ning kasutavad seda üldjuhul igapäevaselt (v.a üks respondent). Eesti keeles vestlesid intervjuerijaga ka need, kes igapäevaselt räägivad eesti keelt harvem või kelle puhul on eesti keele aktiivne kõnelemine jäänud aastakümnete taha või hoopiski lapsepõlve. Eesti keele kõnelemise aeg, koht ning sagedus on inimesiti mõistagi erinev.

Kuigi kõik jutuajamised toimusid eesti keeles, võib peaaegu iga intervjuus osalenu suulises keelekasutuses täheldada saksa keele mõjutusi. Detailsed keeleanalüüsid on veel tegemisel, kuid siiski võib rääkida mõnedest Saksamaa eesti keelele tunnuslikest joontest nagu näiteks laensõnade-koodivahetuse ning murde- ja arhailiste joonte kasutus.

Nagu öeldud, on kõnelejate suulise keelekasutuse üheks tunnusjooneks saksa keele elementide ülekandmine vestluse põhikeelde-kõneleja emakeelde, mida kontaktlingvistikas nimetatakse laenamiseks-koodivahetuseks (lähemalt nt Praakli 2009). Üleminek ühelt keelelt teisele võib piirduda ühe või mitme sõnaga, fraasi või fraasidega, hõlmata lauset, lauseid või pikemaid vestluskatkeid. Laenamine-koodivahetus algab reeglina sõnavarast ja pragmaatikast (nt tervitused ja hüvastijätud, tänamine, õnnitlused jne). Üleminek teisele keelele johtub paljudest vestlusolukorda mõjutavatest teguritest nagu teema, vestluses osalejad, koht jne, aga ka vestluse „taustal” olevatest mõjuritest nagu kõnelejate hoiakud eesti ja saksa keele kõnelemise ning keelekasutuse „puhtuse” suhtes, rahvuslik ja keeleline enesemääratlemine jne. Olgu öeldud, et mitmete respondentide jaoks on „puhta” eesti keele rääkimine osa nende keelelisest ja etnilisest identiteedist ning mis tahes lahknevused eesti „normikeelest” ning koodivahetuse-laensõnade tarvituse (aga ka inglise keele mõjutused tänapäeva eesti keeles) pälviv nende suust rohket kriitikat.

Teises keelekeskkonnas elades kohaneb kõneleja (üldjuhul) varem või hiljem uue asukohariigi keelega. Keelest saab uus oma „kood”, ühise tausta-kogemuste-identi-

teedi jne tähistaja ka eestikeelsetes suhtlusvõrgustikes ja kogukondades, mistõttu muutub saksa keele kasutus ootuspäraseks ja omaseks. Mida rohkem on vestlusteemad seotud Saksamaa või saksa ühiskonnale omaste ilmingute, nähtuste, elementidega, seda oodatum on üleminek saksa keelele. Kõneleja valib teatud teemadel kõnelemiseks teadlikult või alateadlikult need keelelised vahendid, mis on tema jaoks aktiivses või ainsas kasutuses just selles keeles. Paljudel juhtudel puudub kõneleja emakeelest saksakeelsele mõistele vaste. Teisele keelele üleminek täidab ka erinevaid pragmaatilis-konversatsioonilisi ning metalingvistilisi ülesandeid, nagu näiteks kolmanda isiku tsiteerimine/parafraaseerimine, öeldu kordamine või rõhutamine sõnumi täpsustamise eesmärgil, naljatamine, keelemängud jne, sõna otsingud ning seda saatvad metalingvistilised kommentaarid jne (lähemalt Praakli 2009). Teise keele vahendite kasutamine võib seega olla teadlik viis ja strateegia suhtluseesmärkide saavutamiseks ja sõnumi edukaks edastamiseks.

ELDIA ainestiku näitel on üleminekud saksa keelele valdavalt ühesõnalised ning toimuvad lausesiseselt. Sõnaliikidest alluvad koodivahetusele enim substantiivid (*Fragebogen, ee küsimustik*), üksikjuhtudel esineb ka adverbe (nt *natürlich, ee loomulik*) ning suhtluspartikleid (nt *naja, also, klar*). Kohanimede ja internatsionalismide (st rahvusvaheliste võõrsõnade) kasutuses lähtutakse saksapärasest hääldusest.

Morfoloogilisel tasandil võib täheldada keelelist lihtsustumist, mis avaldub teatud vormide puhul astmehelduse puudumises või vältimises (nt *abikaasal on õde pere*) ning võrdlusastmete mittenormipärasest kasutuses (nt *kõige tihem suhtlus vs kõige tihedam suhtlus*). Morfosüntaksis esineb *ma*-infinitiivi positsioonis *da*-infinitiivi kasutust (ja vastupidi) ning saksa- ja rootsipärasest objekti- (nt *annetasid meile kuus erinevad raamatud pro annetasid meile kuus erinevat raamatut*) ja rektsiooni kasutust (nt [sakslased] *tulevad eestisse laulupidusi üle elada pro: tulevad Eestisse laulupidudest osa saama*). Mitmeid keelejoooni võib pidada Rootsi eestlastele⁵ tüüpilisteks (vrd nt Raag 2010), nt *nad klaarivad selle asja ära* (pro: *nad lahendavad selle asja ära*), *hakkasin ise võtma neid kontakte* (pro: *hakkasin ise ühendust võtma*), *on tähtis, kuidas sa passid omavahel kokku* (pro: *on tähtis, kuidas sa omavahel kokku sobid*), *see on ju täitsa klaar* (pro: *see on ju täitsa selge*).

Eeskätt vanema põlvkonna keeles on rohkelt säilinud arhailisi ja murdelisi joooni (*pääl vs peal, sääl vs seal, suur nummer vs suur number; kaks kortlit vs kaks korterit; vähjahaigetega vs vähihaigetega; säädus vs seadus*). Peaaegu kõikide respondentide keelekasutust iseloomustab eesti keele suulisele kõnele iseloomulike joonte tarvitamine,

⁵ Mitmed ELDIA respondendid olid enne Saksamaale siirdumist elanud aastakümneid Rootsis ning omandanud kesk- ja kõrghariduse rootsi keeles.

nt *h* mittehääldamine sõna aluses, *sid*-lõpulise osastava asemel *si*-lõpulise (*on väga palju rootslannasi sõpru vs on väga palju rootslannasid sõpru*) ning *nd*-tunnuselise *nud*-kesksõna kasutamine (*juhtund vs juhtunud*). Täheldatav on ka rohke internatsionalismide kasutus eesti omasõnade asemel, vrd nt *konsekventne, permanentne, mentaalne kapasiteet, literatuurklubi, õppimisivoo, eesti top poliitikud, modereerima, aktiviteetid, permanentne, definiitselt, kommunikeerima, literatuur* jne.

Nagu öeldud, on keelekontaktidest johtuvate mõjutuste avaldumine vähemalt suulises keelekasutuses väga individuaalne. On neid (eeskätt vanem põlvkond), kelle eesti keeles võib vaevu täheldada mis tahes muutusi või mõjutusi (nt alates 1960. aastate lõpust Saksamaal elav AG5m), neid, kelle keelekasutust saadab tugev saksa keele mõju mis tahes keeletasanditel või kes kõnelevad eesti keelt pigem teise keelena ning sellele keelekujule omaseid vahendeid ja strateegiaid kasutades.

ELDIA ainestiku puhul ei saa mööda vaadata ka intervjuuerija rollist ning temast kui intervjueeritavate keelekasutuse võimalikust kontrollijast ja mõjutajast. Samuti tuleb arvesse võtta asjaolu, et ainestiku näol on tegu struktureeritud intervjuude, mitte vabas vormis toimunud argivestlustega.

Tiina Kälisaare ainestik (2010). Ülevaate keelekontaktidest johtuvatest mõjutustest Saksamaa eestlaste suulises kõnes on esitanud ka Tiina Kälisaar. Kälisaare ainestiku (lindistamata ainestik, autori tähelepanekud/üleskirjutused vestlustest) näitel nähtub saksa keele mõju enim üksikelementide ülekandmises eesti keelde. Mõned näited:

- 1) Üksiksõnade, üldjuhul substantiivide ülekanne ja aglutinatiivne integreerimine eesti morfoloogilisse süsteemi noomeni või verbi tüvele morfoloogiliste tunnuste lisamise teel, nt *Autobahn+i+l* (sks *auf der Autobahn*, 'kiirteel'), *U-Bahn+i+ga* (sks *mit der U-Bahn*, 'metrooga'), *Kas sul on reis juba puhhitud?* (sks *buchen, gebucht*, 'broneerima, broneeritud');
- 2) Viisakusvormelite terviklik ülekandmine, nt *Viel Spaß* (ee *Palju edu, jõudu* jne);
- 3) Substantiivide ja verbide analoogiapõhine tõlkimine eesti keelde. Aluseks samase või sarnase häälikulise struktuuri ning lähedase tähendusega tüve olemasolu eesti keeles, kuid mis on eesti ühiskeeles kitsama tähendusega, nt *paus* (sks *die Pause*) tähenduses *vahetund* (*Millal on meil paus?*) või *lust* (sks *die Lust*) tähenduses *tuju* (*On sul lusti homme kinno minna?*).
- 4) Prepositsioonide asendamine käänetega: *Ma tulen kahes tunnis* (sks *Ich komme in zwei Stunden*, ee *Ma tulen kahe tunni pärast*).

Muudest morfosüntaktilistest joontest esineb samas tähenduses eesti grammatilise konstruktsiooni asendamine saksapärasega, nt refleksiivsuse väljendamisel. Nii näiteks muudab kõneleja enesekohasteks verbid, mis eesti keeles seda pole, lisades saksa keeles refleksiivpronoomeni *sich* kasutust eeldavale verbile täiendavalt reflek-

siivpronoomeni *ise*: *Istu ennast siia* (sks *Setz dich hier*, ee *Istu siia*). Saksa keele mõju on täheldatav ka objekti kasutuses kestva ja lõpetatud tegevuse väljendamisel, kus eesti üldkeeles eeldatakse vastavalt tegevuse toimumisele kas genitiivi või partitiivi. Saksa keeles esineb objekt mõlemal juhul akusatiivis, mis on võrreldav eesti keeles partitiiviga. Näiteks lauses *Vanaema küpsetab koogi/kooki* esineb objekt kas genitiivis või partitiivis, saksa keeles mõlemal juhul akusatiivis (sks *Oma backt den Kuchen*). Suulise kõne kõrval toob Kälisaar näiteid laste kirjalikest tekstidest, milles võib täheldada saksa hääldusjoonte ülekandmist: *Dädi Mariu läidis bargist balli* (ee *Tädi Marju leidis pargist palli*). Saksa ortograafiareeglitele vastavalt on pikk vokaal tekstides märgitud ühekordselt: *põsas* (ee *põõsas*), *päsuke* (ee *pääsuke*), *ramat* (*raamat*), *sur* (ee *suur*), *vodi* (ee *voodi*), *hüdis* (ee *hüüdis*), alati ei tehta vahet ka vokaalidel *ä* ja *e*, mis esinevad tekstides kujul *jenes* (ee *jänes*), *päsi gasi* (ee *pesi käsi*), *läidis* (ee *leidis*), *äi ole* (ee *ei ole*). Sõnaalgulise *v* positsioonis võib esineda *w*, nt *wanaema* (ee *vanaema*), *walge* (ee *valge*), *wanniduba* (ee *vannituba*), *s* konsonandi positsioonis *z* (*zuizubääsuke* vs *suitsupääsuke*), *h*-konsonandile lisatakse *ch*-ühend (märgib saksa keeles vokaali pikendamist), nt *lachke* (ee *lahke*) ning *lechl* (ee *lehm*).

3 Valim ja meetod

3.1 Välitööde tutvustus

Peatükis kirjeldatakse empiiriliste andmete kogumist, meetodikat ning aineistiku analüüsimise põhimõtteid. Välitööd valmistasid ette (st küsimustiku ja uurijatele-küsitlejatele käsiraamatu välja töötamine) Stockholmi (vastutaja), Helsingi ja Tartu ülikool. Paraku jäi see tööetapp mitmete probleemide tõttu venima, küsimustike testversioone ei jõutud korralikult testida, küsimustike sõnastustesse või tõlgetesse jäi probleemseid kohti, mida ei jõutud parandada ning küsimustikud olid kohati keerulised täita.

Kuna ELDIA on Euroopa Liidu projekt, oli kohustuslik järgida isikuandmete kaitset. Küsitlusandmestik oli anonüümne ning isikunimesid ja aadresse sisaldavad valimimekirjad on hävitatud. Isikuandmeid ei ole edastatud projektiga mitteseotud kõrvalistele isikutele. Intervjuukatketel avaldamisel on eemaldatud isikuandmed ning respondentidele viitamisel kasutatakse vastavat koodi. Kõik uuringus osalenud jäävad anonüümseteks ning nende tuvastamine välitöödevälistel isikutel ei ole võimalik (v.a intervjueritud ise, kes võivad end näitelause-katketel põhjal ära tunda). ELDIA aineistiku tohib kasutada vaid uurimise huvides ja selle kasutajad peavad kinni pidama samasugustest andmekaitse põhimõtetest.

Kõigis kogukondades toimusid välitööd üldjuhul samadel põhimõtetel (v.a Saksamaa) ning sarnase meetodika alusel. Välitööd koosnesid küsitlusuuringust ja seda toetavatest individuaal- ja fookusrühma intervjuudest. Intervjuud korraldati vanuserühmadega 18–29, 30–49, 50–64 ning 65+, lisaks täiendavad intervjuud kogukonna aktivistide-ekspertide, enamusmeedia esindajate (v.a Saksamaal) ja poliitikutega (v.a Saksamaal). Individuaalintervjuud koosnesid 40, fookusrühmaintervjuud 20 küsimusest. Saksamaal toimusid välitööd 2010. aasta novembris ning 2011. aasta talvel ja kevadel.

Alljärgnev annab ülevaate Saksamaa välitöödel kogutud aineistikust arvudes.

Respondentidele saadetud küsimustike arv		Tagastatud küsimustike arv		Vastamise protsent		Intervjuud		Intervjuu-ainestik (tunnid/minutid)	
Siht-rühm	Kontroll-rühm	Siht-rühm	Kontroll-rühm	Siht-rühm	Kontroll-rühm	Üksik-	Rühma-	Üksik-	Rühm-
420	-	71	-	16.9	-	8	3	13:03	05:33

Tabel 7. Saksamaa välitööd arvudes: respondendid, küsimustik, intervjuud, aineistiku kogumaht

3.2 Valikküsitlus

3.2.1 Sihtrühma küsimustiku struktuur

Kui ELDIA teiste keelte ja kogukondade puhul kasutati kahte küsimustikku, üht siht-rühma ehk uuritava riigi vähemuskeele kõnelejate ja teist kontrollrühma ehk uuritava riigi enamuskeele kõnelejate jaoks, siis Saksamaal küsitleti vaid sihtkeele ehk eesti keele kõnelejaid. Selle tingis oletus, et eesti keel ja eesti vähemus on Saksamaal nii keele kui ka kogukonnana avalikkuse jaoks pigem tundmatud ning erinevalt mõnest teisest rühmast (nt türgikeelsed, endise Jugoslaavia aladelt pärit siserännanud, praegused pagulased jne) pole Saksamaa avalikkus pigem teadlik eesti vähemusest ning eesti keele kõnelejaid puudutavatest küsimustest.

Sihtrühma küsimustik koosnes 63 küsimusest ning sisaldas järgmisi blokke:

- 1. Taustateave respondendi kohta (1–6):** sugu, vanus, sünnikoht, haridus, eluala jne.
- 2. Keelekasutuse taustateave (7–27):** millal ja kuidas õppis respondent eesti ja saksa keelt, milliseid keeli ta kasutas/b pereliikmete ja sugulastega (vanemate ja vanavanemate, õdede-vendade, abikaasa/elukaaslase, lastega).
- 3. Keeleoskus ja keelekasutus (28–32):** respondentide keeleoskus. Vastanutel paluti osaoskuste lõikes (arusaamine, lugemine, rääkimine, kirjutamine) hinnata enda eesti, saksa ja teise keelte (inglise, prantsuse, rootsi, saksa ja muu võõrkeel) oskust. Bloki lõpetasid küsimused keelevalikute kohta eri eluvaldkondades nii era- kui ka avalikus suhtluses (nt kodus, tööl, poes, tänaval, ametnikega jne).
- 4. Keelehoiakud ja soov keeli kasutada, keelehoole (33–60):** küsimustega uuriti, mida respondendid arvavad eesti ja saksa keele kasutamisest erinevate rühmadega, keelte läbisegi kasutamisest (laensõnade-koodivahetuse esinemine), kuidas nad ise loomustavad eri keeli ja mida arvavad „korrektselt” keelekasutusest.
- 5. Avalik keelekasutus (61):** küsimusega uuriti, mida respondendid arvavad eesti keele kasutamisest avalikus sfääris (nt politseijaoskonnas, maksuametis, tööhõiveametis, haiglates, haridusasutustes jne).
- 6. Kultuuri- ja meediatarbimine ning tootmine eri keeltes (62–63):** küsimustega uuriti, mis keeles ja kui tihti respondendid kasutavad meedia- ja kultuuritooteid (nt ajalehed, televisioon, teatrid-kontserdid, ilukirjandus, filmid, internet, e-kirjad ja tekstisõnumid jne) ning tegelevad suulise ja kirjaliku loometegevusega (nt tekstide ja päeviku kirjutamine, muusika, teater jne).

Küsimustele viitamiseks kasutatakse raportis ingliskeelset ühetähelist lühendit *q* (*q=question* 'küsimus').

Mitmete küsimuste juurde kuulusid ka avatud küsimused või paluti respondentidel vastuseid kommentaaridega täpsustada. Mõned näited:

- q34: Kas Teie vanemad püüdsid Teid toetada eesti keele kasutamisel? (Valikvariandid Ei/Jah). Palun kommenteerige.
- q36: Kui Teil on endal lapsi, kas püüate toetada nende eesti keele õppimist ja kasutamist? Jah, palun täpsustage, kuidas.
- q45: Kas Teie hinnangul Saksamaa seadusandlus takistab eesti keele kasutamist? Kui märkisite „jah” või „osaliselt”, palun täpsustage.
- q50: Kas eri keelte rääkijaid ja keeli koheldakse Teie piirkonnas Saksamaal võrdselt? Kui märkisite „jah” või „osaliselt”, palun täpsustage.
- q55-56: Kas Saksamaal on institutsioone/organisatsioone/ isikuid, kes tegutsevad aktiivselt eesti/saksa keele hooldega (arendamise, kasutuse edendamise, korraldamisega)? Kui vastasite „jah”, palun täpsustage. Millised institutsioonid või kes?

Tuleb tunnistada, et mitmed küsimused olid problemaatilised, ebaselged, mõne küsimuse sõnastus polnud täpne ja neid tõlgendati erinevalt. Rõhutame, et ELDIA välitööde metoodika nägi ette eranditult kõikides kogukondades samase uuringu läbiviimist, kuigi paljud küsimused ei pruukinud iga kogukonna puhul otstarbekad olla. Probleemidele vaatamata oli küsimustik rakendatav.

3.2.2 Eesti keele kasutajate küsitlus

Potentsiaalsetest Saksamaal elavatest eesti keele kasutajatest osales küsitluses 71 eesti keele kõnelejat. Küsitlus korraldati postiküsitluse teel, respondendid leiti uurijate isiklike kontaktide, sotsiaalmeedia ning eesti keele seltside abil. Kuigi uuringus osalejaid oli vähem kui loodeti, on kõik küsimustikud hoolikalt ning põhjalikult täidetud ning annavad eesti keele hetkeseisu kohta rohkesti uut teavet. Küsitlusuuringus osalenute sotsiodemograafilist tausta kirjeldatakse alljärgnevalt.

Küsitluses osalenud respondentide taust. Küsitlusuuringus osales 71 respondenti, kellest 63 olid naised (88,7%), 8 (11,3%) mehed. Rohkem kui pool vastanuist (62%) kuulus vanuserühma 30–49 eluaastat, teiste rühmade esindatus oli tagasihoidlik. Nii näiteks on 18–29aastaseid respondente kümnekond (14,8%), 50–64aastaseid 6 (8,5%), vanemaid kui 65aastaseid 11 (15,5%). Soolise jagunemise järgi on kõigis vanuserühmades rohkem naisi ning näiteks 30–49aastaste rühma võibki nimetada „naisterühmaks”, kuna 44 vastanu seas on vaid kaks meesrespondenti. (Meeste arv on väike ka teistes vanuserühmades.) Mõlema riigi statistiliste andmete valguses võib

niisugust vanuselist jagunemist pidada ootuspäraseks: Saksamaa statistikaameti andmeil ongi Saksamaal elavate Eesti kodanike seas kõige rohkem 25–45aastaseid (vt tabel 4 või Destatis 2015), sama kinnitavad ka Eesti statistikaameti andmed, mille järgi on näiteks ajavahemikul 2010–2014 olnud Saksamaale väljarännanute seas enim just 15–29 ja 30–49aastaseid (lähemalt RVR04).

Enamik uuringus osalenuist on n-ö esimese põlvkonna sisserännanud, kes on elukohariiki vahetanud täiskasvanueas. Saksamaale on tulnud kas Eesti taasiseseisvumise või Euroopa Liidu idalaienemise järel; üksikud respondendid, kes on elanud Saksamaal 50 aastat või kauemgi, jõudsid sinna sõjapõgenikena Teise maailmasõja aastail. Respondentide antud vastustest Saksamaal elatud aja kohta nähtub, et vastuist suurem osa on elanud Saksamaal kümme aastat.

Enamik respondente (63 ehk 88,7%) on sündinud Eestis: 24 respondenti on pärit Tallinnast, 8 Tartust, ülejäänud muudest Eesti piirkondadest (nt Võrust, Pärnust, Kohtla-Järvelt, Räpinast). Vaid kuus respondenti on sündinud ning elanud kogu elu Saksamaal (Berliinis, Münchenis ja Hamburgis), üks respondent sündinud on Rootsis, üks Lätis.

Suurem osa respondente elab praegu Saksamaal suurlinnades, nt Münchenis (21), Hamburgis (7), Berliinis (6), Karlsruhe (6), Kölnis (3), Frankfurdis (2), Trieris (2). Üldjuhul on elukohariiki vahetatud varases täiskasvanueas kas pärast kesk- või kõrghariduse omandamist. 79%-l vastuist on kõrgharidus, paljudel on ka magistri- või doktorikraad. Tegevusvaldkondade järgi on suurem osa seotud kas õpetamise, teadustöö, äritegevuse, meditsiini või õigusvaldkonnaga.

Kui teistes ELDIA riikides küsitleti rahvastikuregistrist tellitud esinduslikku valimisse juhuvaliku teel sattunud elanikke, siis Saksamaal raskendasid küsitluse korraldamist mitmed tegurid nagu Saksamaa range andmekaitse seadus, mis välistas projekti uurijatel saada rahvastikuregistri põhine terviklik ülevaade eesti keelt emakeelena rääkivate inimeste arvu, nende vanuse, soo ning paiknemise kohta. Seetõttu kasutati nii küsitluses kui ka intervjuudes osalejate leidmiseks nn lumepallimeetodit: kohalike eesti seltside ja sotsiaalmeedia abi ning uurijate isiklike kontakte. Küsitlus teostati postiküsitlusena, st uuringus osalemiseks nõusoleku andnud isikule saadeti tema antud aadressile eesti- ja saksakeelne küsimustik, uuringut tutvustavad infomaterjalid ning andme- ja isikukaitset puudutav teabematerjal, samuti paluti respondentidelt kirjalikku nõusolekut uuringus osalemiseks. Välitööde läbiviijad ning uuringu korraldajad kinnitasid, et kogutud andmestikku kasutatakse vaid uurimistöö eesmärgil ning materjale ei edastata kolmandatele isikutele.

Saksamaal osales küsitluses 71 eesti keele kõnelejat. Välja saadeti 420 ankeeti, millest korrektselt täidetult tagastati 71, neist 69 eesti ning 2 saksa keeles. Tuleb tõdeda, et

küsitluses osalemise protsent jäi loodetust väiksemaks ning uuringus osalenute lõpparvuks kujunes 71 (vastamismäär kõigist laiali saadetud ankeetidest oli 16,9%). Enamik respondente oli pärit suurlinnadest ning eesti kogukondade keskustest.

Küsitlusuuringu korraldamist Saksamaal koordineeris raporti põhiautor Kristiina Praakli, teda aitasid Saksamaal õppivad eesti üliõpilased (2) ning kontaktisikud eesti seltsidest.

Valimi moodustamine. Küsitlusuuringutes on korrektse valimi moodustamise eelduseks üldkogumi täisloendi olemasolu ja täpsus. Kvantitatiivsete uuringute puhul võetakse enamasti aluseks rahvastikuregister, mille põhjal tehakse juhuvalim kogu rahvastikust. Valimi esinduslikkus üldkogumi suhtes tähendab rahvastiku demograafilise, regionaalse ja sotsiaalse struktuuri adekvaatset peegeldumist valimis. ELDIA uurijatest mitteolenevatel põhjustel valimi korrektne moodustamine ebaõnnestus. Uuringus osalejate leidmiseks pöörduiti eesti seltside poole, kuid ka nende koostöövõimalused olid piiratud, sest isikuandmete (nimed, aadressid ja/või telefoninumbrid) edastamine kolmandatele isikutele ei ole seadusandlusest tulenevalt lubatud. Seega tuli osalejate leidmiseks kasutada muid viise, nagu näiteks lumepallimeetodit, uurijate kontakte ja sotsiaalmeedia abi. Facebooki ning isiklike kontaktide kasutamist võibki pidada kõige tulemuslikumaks. Samas polnud ka see probleemitu, kuna projekti uurijatel polnud võimalik kontrollida küsimustike edastamise ja tagastamise protsessi. Kuna osalejate leidmisel sõltuti kontaktisikutest ja n-ö „vahendajatest”, kestsid välitööd kavandatust kauem ning olid oluliselt töömahukamad.

Valimi ja üldkogumi jaotus. Kuna välitöös kasutati juhuslikku, mittetöenäosuslikku valimit, tekib õigustatult küsimus, kui esinduslikuks võib uuringus osalenute rühma pidada ning kas tulemusi saab osalejaterühma väliselt üldistada? Saksamaal korraldatud küsitluse puhul tulebki arvesse võtta asjaolu, et kasutati juhuslikke osalejaid, kes ei ole soo, vanuse ja muude tunnuste poolest võrdselt esindatud. Raporti uurijad rõhutavadki, et tulemusi ei saa üldistada: valim ei esinda kõiki potentsiaalseid uuritavaid tervikuna, sest kõigil üldkogumi objektidel puudus võrdne võimalus saada valimisse valitud. Siiski võib valimit mööndustega pidada esinduslikuks Saksamaa suurlinnades (München, Hamburg, Berliin) elavate ning eesti seltsidesse kuuluvate n-ö aktivistide lõikes. Lähtuvalt küsitluse korralduse viisist tuleb uuringu tulemuste analüüsimisel ning järelduste ja kokkuvõtete tegemisel lähtuda sellest, et need kajastavad aktivistide seisukohti. Aktivistidena määratlevad projekti uurijad inimesi, kes on oma tegevuse kaudu aktiivselt seotud eesti keele ja kultuuri edendamise ning säilitamisega Saksamaal.

3.3 Individuaalintervjuud

Välitööde teise etapi moodustasid individuaal- ja fookusrühma intervjuud.

Individuaalintervjuud (kokku 8) toimusid igast vanuserühmast (18–29, 30–49, 50–64, 65+) valitud ühe nais- ja ühe meesrespondendiga. Nende valikul peeti oluliseks seda, et respondent oleks elanud Saksamaal vähemalt viis aastat, räägib emakeelena eesti keelt, valdab saksa keelt ja on oma tegevuse kaudu seotud mõlema rühmaga (st eestlaste ja sakslastega). Kõik respondendid olid eelnevalt osalenud ka ELDIA küsitlusuuringus. Intervjuud toimusid Karlsruhe, Frankfurdis ja Berliinis. Lindistatud keeleainestiku maht on 13 tundi.

Intervjuud olid struktureeritud ning järgisid ELDIA üldist formaati. Intervjuujuhend sisaldas alljärgnevaid küsimuste blokke ja küsimusi (Küsimused võisid kogukondade lõikes pisut varieeruda):

I Emakeel

1. Mis on sinu emakeel või emakeeled? Kas seda keelt või neid keeli on raske määratleda? Miks? (Kas su esimene keel on su ema või isa keel?)
2. Kes veel sinu perekonnas või naabruskonnas räägivad eesti keelt emakeelena? Palun kirjelda neid inimesi. (Kui sul on lapsi, kas soovid neile oma emakeele edasi anda? Miks? Miks mitte? Kas sinu emakeelt väärtustatakse sinu peres/naabruskonnas/ühiskonnas? Kas sinu emakeel on ühiskonnas tunnustatud? Kuidas?)
3. Keda saab pidada eesti keele rääkijaks? Kui hästi peaks eesti keelt oskama, et olla eesti keele kõneleja? Kas selleks, et kuuluda Saksamaa eestlaste hulka, peab tingimata olema eesti keele emakeelena kõneleja? Mis on sinu arvates kõige olulisemad eestlust iseloomustavad märksõnad/sümbolid? Mis eristab eestlasi Saksamaa teistest vähemusrühmadest?
4. Mida sinu emakeel sulle tähendab? Milliseid eeliseid on eesti keel sulle Saksamaal pakkunud? Kas eesti keele kasutamine on sulle Saksamaal probleeme valmistanud? Milliseid?
5. Kas eesti keele kasutamine on põlvkondade vahel erinev? Mis keeli rääkisid sinu vanemad ja vanavanemad?
6. Kas eesti keel on sinu hinnangul elujõuline keel? (Kas on oht, et eesti keel tulevikus kaob või sureb koguni välja?) Mis sa sellest arvad? Kes vastutab eesti keele eest? Miks?
7. Mida teha eesti keele arenemiseks? Millised on parimad viisid eesti keele tulevikku kindlustada? Kas keeli peaks üleüldse hoidma? Kes peaksid keele säilitamise ja päästmise eest vastutama? (Kas eesti keele rääkijad? Või ühiskond?)

II Teised keeled

8. Millised keeled on olnud sinu elus olulised? Miks? Kas erinevad elusündmused (näiteks kolimine teise kohta või riiki, lapsevanemaks saamine, kooli vahetus) või eluperioodid (nagu lapsepõlv/täiskasvanuiga/vanaduspõlv) on sinu keelevalikuid mõjutanud?
9. Milliseid keeli sa oskad suhtlustasandil? Kus sa neid keeli õppisid? Milline keel on sinu jaoks olnud kõige lihtsam? Miks? Milline keel on sinu jaoks olnud kõige raskem? Miks? Kas sa sooviksid rohkem keeli osata? Milliseid keeli? Miks?
10. Mis teeb sinu arvates keele atraktiivseks, inetuks või kasutuks?
11. Kas inimesed peaksid omandama/õppima peale emakeele ka teisi keeli? Miks?

III Hoiakud mitmekeelsuse suhtes

12. Kas sul on vaja igapäevaelus kasutada rohkem kui ühte keelt? Kellega sa erinevates keeltes räägid? Millistel asjaoludel? Miks?
13. Milliseid keeli oleks hea osata? Miks? Kas see muudaks elu lihtsamaks? Raske-
maks?
14. Kas mitmekeelseid inimesi hinnatakse Eestis kõrgemalt? Kuidas? Kas paljude keelte oskus muudab inimesi?
15. Kes peaks vastutama erinevate keelt õpetamise eest?
16. Kas sa arvad, et Eesti peaks olema mitmekeelsem? Või vähem mitmekeelne? Miks? Kas inimeste jaoks oleks parem kasutada ainult ühte keelt? Mis keel peaks see sellisel juhul olema?

IV Keel ja moderniseerumine

17. Kuidas on tehnoloogilised muutused, suurenenud mobiilsus, uued suhtlusvahendid jne mõjutanud Eesti ühiskonna, sinu kodust keelekasutust?
18. Kas sa kasutad uut meediat (Facebook, Twitter jne)? Mis keeli sa seal suhtlemiseks kasutad? Kas sa kasutad sotsiaalmeedia tõttu mingeid keeli rohkem/vähem kui varem?
19. Millistes kohtades/maades sa oled reisinud? Millistes keeltes sa seal suhtlesid? Kas sa said hakkama? Kui ei, siis miks, mis läks valesti?
20. Kas erinevate keele õpetamine koolides on tõhus? Mida peaks tegema, et see oleks veelgi efektiivsem? Milline on meedia/Interneti roll keeleõppes?
21. Kas kõikidel nendel keeltel, mida sa oskad, peaks olema omakeelne meedia? Millistel keeltel? Milline meedia?
22. Mida sa arvad keelte tuleviku kohta? Kas tulevikus või näiteks kümne aasta pärast kasutatakse maailmas rohkem või vähem keeli? Kuidas sa iseloomustaksid eesti keele tulevikku?

23. Mida tuleks sinu hinnangul teha, et erinevad etnilised rühmad või rahvused teineteist paremini mõistaksid? On see üldse vajalik? Kui oluline on siinkohal parem keelteoskus?

Intervjuudes osalesid järgmised respondendid. Respondendid on anonümiseeritud ja nendele viitamisel kasutatakse vastavat koodi:

DE-EST-II-MinLg-AG1M-12022011: tuli Saksamaale teismelisena, intervjuu toimumise ajaks oli elanud Saksamaal 19 aastat. On omandanud kõrghariduse, töötab õpitud erialal rahvusvahelises suurettevõttes.

DE-EST-II-AG1f-12022011: on sündinud Eestis, tuli Saksamaale tudengieas, intervjuu toimumise ajaks oli elanud Saksamaal kümmekond aastat. Tuli Saksamaale seoses õpingutega saksakeelses ülikoolis. Töötab erialal, mida ülikoolis õpib.

DE-EST-II-MinLg-AG2M-15022011: on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 2003. aastast. Tuli Saksamaale seoses erialase tööga rahvusvahelises suurettevõttes.

DE-EST-II-MinLg-AG3F-16022011: on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 1995. aastast. On omandanud Saksamaal akadeemilise kõrghariduse, tegeleb igapäevaselt õppe- ja teadustööga.

DE-EST-II-MinLg-AG4F-14022011: on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 1992. aastast. Omandas Eestis kõrghariduse, töötab erialasel töökohal.

DE-EST-II-MinLg-AG4M-16052011: on sündinud Saksamaal, kuid on elanud suurema osa elust Rootsis. Tuli Saksamaale tagasi kümmekond aastat tagasi.

DE-EST-II-MinLg-AG4F-130202011: on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 2000. aastast. On omandanud akadeemilise kõrghariduse, praegu pensionil.

DE-EST-II-MinLg-AG5M-14022011: on sündinud Eestis. Tema perekond lahkus Eestist Rootsi Teise maailmasõja ajal. Elab Saksamaal alates 1960. aastatest. On omandanud kõrghariduse, töötab erialasel töökohal.

Tema abikaasa, **DE-EST-II-MinLg-AG5F-14022011** on sündinud Eestis, ka tema vanemad lahkusid Teise maailmasõja ajal Rootsi. Saksamaal elab alates 1960. aastatest.

3.4 Fookusrühma intervjuud

ELDIA välitööde kolmanda etapi moodustasid fookusrühma intervjuud. Ideaalis tulnuks intervjuud korraldada neljas vanuserühmas, eraldi mees- ja naisrespondentide ning asjatundjate-aktivistidega, lisaks veel kontrollrühma meedia- ning võimeesindajatega. Keelekogukonna väiksuse polnud Saksamaal võimalik kõiki kriteeriume

täita, mistõttu toimusid intervjuud väiksemas mahus ja vanuserühmi ühendades. Eestikeelse elanikkonna ebavõrdne vanuseline ja sooline koosseis (naiste ülekaal, vanemaealiste alaesindatus) ja suured geograafilised vahemaad ei võimaldanud komplekteerida eraldi vestlusrühmi vanemate kui 65aastastega. Sobilikke osalejaid oli keeruline leida ka noorematesse vanuserühmadesse. Seetõttu korraldati kaheksa intervjuu asemel kolm, milles osales 12 respondenti. Intervjuud toimusid Hamburgis ja Münchenis. Lindistatud ainestiku maht on 5 tundi ja 33 minutit.

Intervjuu juhend koosnes järgmistest teemadest:

- 1) Kuidas ja kus sa eesti keelt õppisid?
- 2) Kas sa oled kakskeelne/mitmekeelne? Miks/miks ei ole?
- 3) Kuidas sa igapäevaelus oma mõlemaid/kõiki keeli kasutad? Kas eri keeltest on kasu või on see probleem?
- 4) Kas selleks, et olla eestlane, tuleks eesti keelt kasutada?
- 5) Mida sa arvad sõnast „vähemus”? Kas sa kuulud vähemuse hulka?
- 6) Kelleks sa ise ennast pead? Kellena sa ennast identifitseerid? Kui oluline on keel selle identiteedi jaoks?

MITMEKEELNE SAKSAMAA

- 7) Kas Saksamaa peaks olema veelgi mitmekeelsem ja -kultuurilisem? Või olema vähem mitmekeelne? Miks?
- 8) Kas mitmekeelseid inimesi hinnatakse Saksamaal kõrgemalt? Kes (Sakslased ise? Riik?)? Milles see väljendub?
- 9) Kas eesti keel on sinu hinnangul elujõuline keel Saksamaal? Kas on oht, et eesti keel tulevikus Saksamaal kaob?
- 10) Kuidas suhtutakse eesti keelde sinu perekonnas, naabruskonnas, eesti kogukonnas ning Saksamaal üldiselt? Kas eesti keelt väärtustatakse a) eesti keele kõnelejate ja b) sakslaste seas?
- 11) Kas lastega pered peaksid eesti keele ka oma lastele edasi andma? Miks peaksid? Miks ei peaks?
- 12) Kas avalikkus/ühiskond – näiteks kool – peaks vastutama vähemuskeelte toetamise eest, näiteks tagama õppetöö selles keeles või selle keele kohta?
- 13) Kes peaks üldse eesti keele eest vastutama? Miks?
- 14) Kuidas saaks eesti keele tulevikku Saksamaal üldse kindlustada? Mida tuleks selleks teha?
- 15) Kes peaksid keele säilitamise ja päästmise eest vastutama? Kas eesti keele rääkijad? Või ühiskond?
- 16) Kas eesti keelt on kaasaja ühiskonnas üldse vaja?

17) Milline võiks olla eesti keele s(t)aatus kümne aasta pärast, a) Saksamaal, b) Eestis?

Fookusrühma intervjuudes osalenud respondendid:

1. DE-EST-FG-AG1-AG3-13052011: Intervjuus osales neli respondenti vanuses 25–43 aastat (kõik naised). Osalejate vähesuse tõttu toimus vanuserühmades 18–29 ja 30–49 ühine intervjuu. Respondendid kuulusid samasse suhtlusvõrgustikku, nad on eesti kogukonna aktivistid, kes on aastaid tegelenud eesti haridus- ja kultuurielu korraldamisega Münchenis. Intervjuu toimus Münchenis.

Respondentide taust:

FG-AG1f on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 2006. aastast.

FG-AG3f1 on sündinud Rootsis, kuid üles kasvanud Saksamaal.

FG-AG3f2 on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 1996. aastast.

FG-AG3f3 on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 2008. aastast.

2. DE-EST-FG-AG4-AG5-26052011: Intervjuus osales kolm respondenti (kaks naist ja üks mees) vanuses 59–73 aastat. Osalejate vähesuse tõttu viidi kahe vanema vanuserühma esindajatega läbi ühine intervjuu. Intervjuu toimus Hamburgis.

Respondentide taust:

FG-AG4f on sündinud Hamburgis Põhja-Saksamaal. Tema vanemad (eestlased, sündinud Eestis) lahkusid Eestist Saksamaale Teise maailmasõja aastatel. On omandanud hariduse Saksamaal.

FG-AG5f on sündinud Põhja-Saksamaal. Tema vanemad (eestlased, sündinud Eestis) lahkusid Eestist Saksamaale Teise maailmasõja aastatel. On omandanud hariduse Saksamaal.

FG-AG5m on sündinud Tallinnas. Keelejuht emigreerus Saksamaale 1960. lõpus, kuid on elanud Saksamaal ka varases lapsepõlves (1940–1945). On omandanud hariduse Eestis.

3. DE-EST-FG-A-28052011: intervjuu aktivistidega toimus Hamburgis. Selles osales kolm nais- ja üks meesrespondent vanuses 30–49 eluaastat. Respondendid kuuluvad samasse suhtlusvõrgustikku, nad on Hamburgi eesti kogukonna aktivistid, kes on aastaid tegelenud eesti haridus- ja kultuurielu korraldamisega Hamburgis.

Respondentide taust:

FG-A-AG2m on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 1993. aastast.

FG-A-AG3f1 on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 1998. aastast.

FG-A-AG3f2 on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 2008. aastast.

FG-A-AG3f3 on sündinud Eestis, elab Saksamaal alates 1999. aastast.

Respondentidel on kõrgharidus, neist kaks on õppinud ka saksa ülikoolides.

3.5 ELDIA andmeanalüüsi põhimõtted

Järgmises alapeatükis antakse lühiülevaade ainekogu analüüsi põhimõtetest ja meetoditest. Kuigi ELDIA keelekogukonnad on üksteisest vägagi erinevad, analüüsiti ainekogu samadel põhimõtetel, ühtsete analüüsijuhiste ja mudelite alusel, et uuringu tulemused oleksid võrreldavad kõikide kogukondade lõikes.

3.5.1 Vähemuskeeled kui osa tänapäeva ühiskondade mitmekeelsusest

Ainekogu analüüsimise põhieesmärk oli saada uusi teadmisi mitmekeelsuse kesksete sotsiolingvistiliste, sotsioloogiliste ja õiguslike aspektide kohta Euroopas riikide näitel. Erinevalt valdavast osast (Euroopa) vähemuskeeli puudutavatest uurimustest lähtub ELDIA vajadusest toetada vähemuskeelte elujõulisust tunduvalt laiemas mitmekeelsuse kontekstis, kui senini on tehtud.

Euroopa enamus- ja vähemuskeelte kõnelejad kasutavad iga päev mitut keelt. Paraku on vähemuskeelte kõnelejate juurdepääs paljudele keelega seotud ressurssidele piiratum (nt formaalne keeleõpe), tihti peale on ka nende majanduslikud võimalused kesisemad. Vähemuskeele elujõulisust ei määra üksnes vähemuskeele suhe enamuskeelega, vaid ka selle positsioon ühiskonna keelehierarhias. Mõnikord võib määravaks saada vähemuskeele seisund naaberriigis (nagu nt põhjasaami, karjala ja setu keele puhul).

ELDIA respondendid valiti vähemus- ja enamusrühma (nn kontrollrühma) liikmete seast. Keeleainestik ei kirjelda üksnes uuritava kogukonna vähemuskeele oskust, kasutust ja hoiakuid oma keele, vaid samu aspekte ka enamuskeele ja teiste keelte (nt inglise, saksa, prantsuse, vene) suhtes. Ainekogu analüüsi üks eesmärke oli ka teha kindlaks kogukonnas/ühiskonnas valitsevad mitmekeelsuse mallid ning selgitada välja, kas vähemuskeele säilimist soositakse või takistatakse. Andmeanalüüsi ning aruandluse ühtsed juhised töötati välja Sia Spiliopoulou Åkermarki eestvedamisel, kes oli projekti vastava tööetapi (7 WP) ja kogukondade võrdleva aruande („Comparative Report”) juht.

3.5.2 ELDIA rakenduslik eesmärk

ELDIA rakenduslik eesmärk oli Euroopa keelte elujõulisuse baromeetri (ingl *European Language Vitality Barometer; EuLaViBar*) väljatöötamine. Baromeeter on analüüsivahend, mida saab hõlpsasti rakendada nii ELDIAs uuritud vähemuskeelte kui ka muude keelte elujõulisuse hindamisel.

EuLaViBar on ELDIA põhitulemus ja -produkt. Keele kestlikkuse mõõtmise metoodikat ja mudelit esitleti Euroopa Nõukogule septembris 2012. Mudeli väljatöötamise lähtealused ning andmeanalüüsi põhimõtted on kättesaadavad ELDIA võrdlevas raportis (Laakso jt 2013) ja projekti käsiraamatus (*EuLaViBar Toolkit*, <http://phaidra.univie.ac.at/o:301101>). Uuringu tulemusi tutvustatakse detailselt teoses *Toward Openly Multilingual Policies and Practices* (Laakso jt 2016).

3.5.3 Keele elujõulisuse määratlemine ja mõõtmine

ELDIA rakenduslik eesmärk oli Euroopa keelte elujõulisuse baromeetri (ingl *European Language Vitality Barometer* ehk *EuLaViBar*) väljatöötamine. Baromeeter on analüüsivahend, mida saab hõlpsasti rakendada nii ELDIAs uuritud vähemuskeelte kui ka muude keelte elujõulisuse hindamisel. Üks ELDIA eeldusi on, et keele elujõulisus peegeldub nii kõneleja võimekuses ja soovis keelt avalikus ja privaatsfääris kasutada kui ka tema suutlikkuses keelt arendada ning järeltulevatele põlvedele edasi anda. Lisaks – toetudes keele elujõulisust käsitlevatele uuringutele (nt Joshua Fishmani, Leena Hussi, Christopher Stroudi ja Anna-Riitta Lindgreni tööd ning UNESCO keele elujõulisuse ning ohustatuse raportid 2003 ja 2009) –, lähtub ELDIA sellest, et keele elujõulisus on mõõdetav.

Baromeeter ise tugineb kahe keeleökoloogi, François Grini ja Miquel Strubelli ideede mugandustele. ELDIA keelekogukondade analüüsimisel operatsionaliseeriti süstemaatiliselt Grini ideed **suutlikkusest** (*capacity*), **võimalustest** (*opportunity*) ning **soovidest** (*desire*) (lähemalt Grin 2006; Gazzola & Grin 2007), Strubelliit kohandati mõtted keelekasutajatest kui **keeletoodete** (*language products*) tarbijatest (vt Strubell 1996). Ühisjooni leidub ka Joshua Fishmani põlvkondliku keelevahetuse katkemise astmelise skaala (*Graded Intergenerational Disruption Scale*) teooriaga, mis on alates 1990ndatest olnud uuringute kontseptuaalseks aluseks (lähemalt Fishman 1991).

Baromeetri neli fookusala on **suutlikkus**, **võimalused**, **soovid** ja **keeletooted**. ELDIA defineerib need järgmiselt.

- **Suutlikkus:** selle all mõeldakse kõneleja individuaalset suutlikkust keelt kasutada. Definiitsioon ei hõlma haridusest või peresisese keelekasutuse mallidest tulenevat nn objektiivset võimekust, kuna selle mõõtmine ning hindamine on

problemaatiline. Sestap vaadeldakse objektiivset võimekust **võimaluste** fookusala all.

- **Võimalused:** nende all mõistetakse reegleid (nt seadusandlikke, hariduse, meedia jm valdkondade omi), mis võimaldavad, toetavad, piiravad või keelavad vähemuskeele kasutamist. Mõiste viitab üksnes olemasolevale, mitte kõnelejate soovitud ideaalregulatsioonile. Fookuslasse ei kuulu avalikust sfäärist välja jäävad keelekasutuse võimalused, kuigi avaliku ning erasfääri keelekasutus võivad põimuda või koguni kattuda (nt vestlused kolleegidega kohvipausi ajal).
- **Soov** näitab inimeste valmisolekut vähemuskeelt kasutada, see avaldub ka keelehoiakutes ja keelekasutuse suhtes tekkinud emotsioonides.
- **Keeletooted:** nende all mõistetakse vähemuskeelseid tooteid, aga ka nõudlust ning soovi seesuguste toodete ja teenuste järele (nt ilukirjandus, õppe-materjal, kontserdid, etendused jne).

Fookusala jagunevad neljaks dimensiooniks.

- **Seadusandluse** all mõistetakse keelt puudutavate õigusaktide olemasolu või puudumist, keelekasutuse ja keelelise mitmekesisuse toetamist või piiramist ja takistamist, samuti kõnelejate teadlikkust ja hoiakuid seadusandluse suhtes.
- **Haridus** viitab formaalse ning mitteformaalse õppimise ja õpetamisega seotud temaatikale (nt haridustase, keele omandamine, õppekeel; arvamused, emotsioonid, hoiakud hariduse suhtes jne).
- **Meedia** tähendab meediaga seotud küsimusi, nt meediatarbimine, vähemuskeelse meedia olemasolu, meediatoodete ja -tarbimise keel, enamusküsimuste käsitlemine vähemusmeedias, vähemusküsimuste käsitlemine enamusmeedias jne.
- **Keelekasutus ja interaktsioon** hõlmavad kõiki keelekasutuse aspekte erinevates situatsioonides erinevate inimestega.

Dimensioonid jagunevad omakorda tunnusteks, mille väärtused on defineeritud. Defineerimisel on lähtutud sellest, et oleks võimalik mõõta küsitluse vastuste mis-tahes väärtusi vastavalt keele elujõulisuse baromeetri skaalale.

Aste	Kirjeldus
0	<p>Keele säilimine on kriitiliselt ohustatud. Keelt mäletatakse, kuid ei kasutata spontaanselt ega aktiivses suhtluses. Keelekasutus ja -ülekanne pole kaitstud ega toetatud. Lapsi ja noori ei julgustata keelt õppima ega kasutama.</p> <p>→ Selleks et vältida keele täielikku väljasuremist ja taastada selle kasutus, on vaja kiiresti rakendada tõhusaid keele elavdamise meetmeid.</p>

- 1 **Keele säilimine on tõsiselt ohustatud.** Keelt kasutatakse aktiivses suhtluses vähemalt mõnes kontekstis, kuid keelekasutuse ja/või -ülekandega esineb tõsiseid probleeme, sellisel määral, et keelekasutus võib lähitulevikus täielikult lakata.
→ Keele toetamiseks ja edendamiseks on vaja otseseid tõhusaid meetmeid.
- 2 **Keele säilimine on ohustatud.** Keelekasutus ja -ülekanne väheneb või lakkab vähemalt mõnes kontekstis või teatud kasutajarühmades. Kui selline trend jätkub, võib keelekasutus kaugemas tulevikus täielikult lõppeda.
→ Tuleb rakendada tõhusaid meetmeid keelekasutuse ja -ülekande toetuseks ning julgustuseks.
- 3 **Keele säilimine on teatud määral saavutatud.** Keelt toetatakse institutsionaalselt ja kasutatakse mitmes kontekstis ja funktsioonis (samuti väljaspool nt peresfääri). Seda kantakse üle järgmisele põlvkonnale ja paljudel selle kõnelejatel on valmisolek ja soov kujundada välja kestlik mitmekeelsuse mudel.
→ Keelehoiumeetmed on edukad ning neid tuleb toetada ja jätkata.
- 4 **Keele säilimine on hetkel saavutatud.** Keelt kasutatakse laialdaselt ja edendatakse mitmeti. Keel ei ole ohustatud: miski ei viita, et (märkimisväärne) osa kõnelejaid loobub keelest ja selle edastamisest järgmisele põlvkonnale, kuni keele sotsiaalne ja institutsionaalne toetus jääb praegusele tasemele.
→ Keele seisundit tuleb seirata ja keelekasutust toetada pikas perspektiivis.

Fookusaladest ja küsitlustulemustest lähtuvalt on keelehoiu skaala süstemaatiliselt operatsionaliseeritud. Operatsionaliseerimise meetodikas on võetud arvesse erinevate tunnuste erinevaid väärtusi, mis võimaldavad kvantitatiivsetele küsitlusandmetele tuginedes ning kvalitatiivseid andmeid kvantifitseerides teha järeldusi iga uuritava keele hetkeseisundi kohta.

3.5.4 Andmeanalüüsi meetodika

Küsitlusandmeid ja intervjuuainestikku analüüsisid ELDIA teadurid. Selleks, et saavutada uuringu terviklik eesmärk, keskendusime andmete analüüsimisel vaid nendele küsimusele, mis on olulised baromeetri väljatöötamise osas. Seega võtsime süvitsi

vaatluse alla vaid teatud osa uutest andmetest ning mitmed iga üksiku keelekogukonna seisukohast olulised aspektid tuli jätta võrdlevast analüüsist kõrvale.

3.5.5 Küsitlusandmete analüüs

Andmetöötlaste eest vastutasid ja sellega tegelesid ELDIA statistikud, kelle töö tulemusena valmisid nominaal- ja järjestustunnuste väärtuste sagedus- ja jaotustabelid, aga ka iga küsimuse vastuste põhjal välja arvutatud baromeetri väärtused. Järgmise etapina analüüsiti kirjeldavat statistikat ning koostati selle graafilised väljundid, st joonised ja tabelid. Nii vähemus- kui ka kontrollrühma küsimustik sisaldas üksikuid avatud küsimusi ning mõningaid täpsustavaid küsimusi, mille statistiline analüüs polnud otstarbekas. Nende küsimuste vastuste analüüs toimus kvalitatiivselt. Mitmele küsimusele oli respondentidel võimalik lisada täpsustavaid kommentaare, mida võeti aineestiku analüüsimisel samuti arvesse.

3.5.6 Intervjuuainestiku analüüs

Intervjuuainestik transkribeeriti ja märgendati vabavaraliste programmide abil (Transcriber ja ELAN). Transkribeerimise põhimõtted töötati välja tööseminaridel Oulus ja Mariboris.

Transkribeerimisele järgnes aineestiku esmane analüüs ja vestlusteemade märgendamine tarkvaraprogrammi ELAN (EUDICO Linguistic Annotator; www.lat-mpi.eu/tools/elan) abil. Märgendamisel keskenduti kolmele põhikategooriale: **keele staatus** (*Status of language*; StL), **keeleilmingud** (*Linguistic Phenomena*; LP) ja **diskursusteemad** (*Discourse Topics*; DT), mille detailsem rühmitamine esitatakse alljärgnevalt.

Põhiteemad	Alateemad
Keelekasutus	Emakeel, suhtlus, osaoskused (arusaamine, rääkimine, lugemine, kirjutamine), keelekasutuse toetamine enamus- ja vähemuskeeles, keeleoskused, teised keeled
Keele õppimine	Keele omandamine, keelte õppimise viis (enamus- ja vähemuskeel, muud keeled); emakeel; enamus- ja vähemuskeele ülekanne
Haridus	Haridustase, tööturg, haridus, õppekeel, emakeel
Mobiilsus	Mobiilsuse aste (kõrge mobiilsus, mobiilsus, mittemobiilsus), pendeldamine, kohaülesus
Hoiakud	Surve (surve, surveta, ükskõiksus), keele segunemine, emakeel, keeleõppimine, mitmekeelsus, ühiskondlik vastutus,

	natsionalism, vähemusaktiivsus, etnilisus, korrektsus, identiteet, konfliktid, ajalooline teadlikkus/minevikukogemused, seadusandlus
Seadusandlus	Teadlikkuse tasand (teadlikkus/teadmatus), hoiakud seadusandluse suhtes, seadusandluse kvaliteet ja tõhusus, tööturg, keelekasutuse toetamine, keelamine, piiramine, keelepoliitika
Meedia	Meediakasutus, meediatüüp (sotsiaalmeedia, kohalik, riiklik ja piirideülene meedia, enamus- ja vähemuskeelne meedia, ükskeelne/mitmekeelne)
Situatsioon	Avalik, poolavalik, isiklik
Vestluspartner(id)	Ise, isa, ema, vanavanemad, lapsed, abikaasa, sugulased, sõbrad, kolleegid, naabrid, ülemus, ametnikud (avalik suhtlus), teised
Koht	Kool, kodu, töökoht, kauplused, tänav, raamatukogu, kirik, ametkonnad, kogukonna üritused
Eluetapp	Lapsepõlv, noorukiiga, täiskasvanuaeg, vanaduspõlv; eelkool, kool, ülikool/kõrgharidus, tööelu, pensioniiga, pensionipõlv, hetkeolukord
Sugu	Mees, naine
Emakeel	Võistlemine, kommunikatiivne väärtus, sotsiaalne või kultuuriline kinnistatus, normatiivsus, korrektsus, säilitamine, identiteet, tööturu olulisus, praegune seis, ajalooline teadlikkus, konfliktid

Tabel 8. ELDIA intervjuude vestlusteemad

Märgendamisele järgnes iga vestlusteema kvalitatiivne analüüs. Et intervjuuainestikud oleksid maksimaalselt kasutatavad nii uuringuraporti (nn *Case-Specific Report*) kirjutamisel kui ka edasises uurimistöös, koostati iga intervjuu kohta lühike, umbes poole lehekülje pikkune kirjeldus, mis sisaldas olulisimat teavet intervjuu ja respondendi kohta (nt sotsiodemograafilised andmed, esimesena omandatud keel, kodukeeled, põlvkonnvaheline ning -sisene suhtlus jne). Iga intervjuu kohta on koostatud ka üldisem kirjeldus, milles käsitletakse järgmisi aspekte:

- Kas ja kuidas toetavad intervjuudes käsitletud teemad statistilise analüüsi tulemusi?
- Kas on ilmnenud uusi probleeme, vaatenurki jms?
- Kuidas uurija kommenteerib endiselt ebaselgeks jäänud küsimusi?
- Kuidas uurija hindab intervjuuainestiku tulemuslikkust?

4 Analüüs

4.1 Küsitlustulemuste sotsiolingvistiline analüüs

4.1.1 Keelekasutus ja interaktsioon

4.1.1.1 Emakeel

Peaaegu kõik (98,7%) uuringus osalenud on eesti keele sünnipärased kõnelejad ning peavad oma emakeeleks eesti keelt. Tulemus on ootuspärane, kuna enamik vastanuist (88,7%) on sündinud ja üles kasvanud Eestis ning omandanud eesti keele põlvkondliku järjepidevuse teel eestikeelses keskkonnas. Eesti keele sünnipärane kõnelemine nähtub ka respondentide antud hinnangutest eesti keele oskuse kohta (lähemalt alapeatükis 4.3.1.3).

Üldiselt pidasid ka kõik väljaspool Eestit sündinud respondendid oma emakeeleks eesti keelt. Eesti keel on omandatud kas vanematelt või ühelt vanemalt. Respondentide keeleline profiil esitatakse lühidalt alljärgnevalt:

- AG5M sündis Eestis, lahkus Teise maailmasõja ajal koos vanematega Rootsi. Elab Saksamaal alates 1960. aastatest. Kodukeel lapsepõlvest praeguseni on olnud ainult eesti keel. Üldhariduse omandas eesti ja rootsi keeles.
- AG5F sündis Eestis, lahkus Teise maailmasõja ajal koos vanematega Rootsi. Saksamaal alates 1960. aastatest. Kodukeel lapsepõlvest praeguseni on olnud ainult eesti keel. Üldhariduse omandas rootsi keeles.
- AG4F sündis Põhja-Saksamaal. Tema vanemad (eestlased) lahkusid Eestist Teise maailmasõja ajal. AG4Fi kodukeel oli enne kooliminekut eesti keel. Saksa keele omandas üldhariduskoolis õppides. Respondent peab oma emakeeleks eesti keelt, kuigi kasutab peaaegu kõikjal ainult saksa keelt. Naise suhtluskeel laste ning abikaasaga on olnud põhiliselt saksa keel, sest „keegi ei arvanud, et Eesti kunagi jälle vabaks saab”. Lapsed oskavad mingil määral eesti keelt.
- AG5F sündis Põhja-Saksamaal. Tema vanemad (eestlased) lahkusid Eestist Teise maailmasõja ajal. AG5Fi kodukeel enne kooliminekut oli eesti keel. Saksa keele omandas üldhariduskoolis õppides. Naise suhtluskeel laste ning abikaasaga on olnud ainult saksa keel, abikaasa ja lapsed eesti keelt ei oska. Peab oma emakeeleks eesti keelt, kuigi kasutab peaaegu kõikjal ainult saksa keelt. Hakkas uuesti eesti keelt kasutama mõned aastad tagasi, kui tutvus Hamburgis elavate eestlastega.

Kuigi uuringus osalenud respondendid on valdavalt arvamusel, et eesti keel on emakeel ainuüksi sel põhjusel, et see on omandatud esimesena ning otse vanematelt (vt näide 2), pole emakeele määratlemine alati selge ega lihtne. Seda võib ilmekalt kirjeldada kahe vanema põlvkonna respondendi näitel (sündinud Saksamaal): mõlemad omandasid esimese keelena eesti keele, kuid on pärast abiellumist ja laste sündi jäänud igapäevaselt kasutama suuresti ainult saksa keelt. Neist ühe jaoks osutus emakeele määramine vägagi keeruliseks: intervjuud alustades pidas respondent selleks kõhklusteta eesti keelt, intervjuu lõpus aga saksa keelt. Emakeele defineerimist raskendab ka ajaline ning geograafiline distants: mida kauem on Eestist eemal oldud, seda keerulisemaks muutub suhe keelega (näited 3 ja 4).

(2) *[emakeel] on eesti keel. [...] Eesti keel sellepärast, et meie kasvasime ise üles eesti keeles ja meie vanemad ka. Sellepärast mul ei ole mingit põhjust midagi muud ütelda. Ja see on ainult olnud eesti keel kogu aeg, seepärast, et minu ema ja isa olid ka juba kakskümmend viis kolmkümmend aastat umbes vanad, kui nemad tulid Saksamaalt Rootsi. Ja ütleme, et kui sa juba üle kolmekümne aasta oled ja hakkad nüüd uut keelt õppima, siis see ei saa kunagi olla sinu esimene keel. (AG4M)*

(3) *Kuna mul pole õiget koduriiki, pole mul ka koduriiki oma keele jaoks, kuid ma ei saa ka öelda, et minu emakeel oleks saksa keel. (AG5M)*

(4) *Emakeele defineerimine on raske. See on nagu vikerkaar, läheb üle ühest värvist teise. (AG2M)*

Mitmete väljaspool Eestit sündinud või üles kasvanud eesti keele kõnelejate suhe eesti keelega on oluliselt tugevam kui nende keeleoskus. Teisisõnu tähendab see seda, et eesti keel võib olla identiteedi osa ka siis, kui inimene ei räägi seda keelt emakeelena kõneleja lähedaselt. Eriti ilmne on see vanema põlvkonna puhul, keda esindavad respondendid on sündinud Saksamaal või Rootsis või on jõudnud nendesse riikidesse eelkooliealistena. Eesti keele olulisust nende keelelises enesemääratluses illustreerivad näited 5 ja 6.

(5) *Oo ta [eesti keel] on minu identsus. Absoluutselt. See on esimene asi. Sellega ma näitan, et ma olen eestlane, sest et mul ei ole mitte rootsi keel. Mul on ju rootsi keel palju tugevam, sellega ma näitan, et ma olen eestlane. (AG5F)*

(6) *[eesti keel] on identiteedi aluseks. See on täitsa õige sada protsenti, ma ei kahtle seal mitte midagi. Paljud ütlevad, et minu keel on rootsi keel, sellepärast ma olen seal Rootsis üles kasvand ja niimoodi. Ma ei saa seda ütelda, sellepärast, et see ei ole õige. (AG4M)*

4.1.1.2 Põlvkondadevaheline ja põlvkonnasisene keelekasutus

Peaaegu kõik respondendid (89,8–93,2%) on suhelnud oma vanavanemate, vanemate ning õdede-vendadega ainult eesti keeles.

Järjepidev eesti keele kõnelemine iseloomustab ka respondentide ja nende vanavanemate, vanemate, õdede-vendade ja vanematevahelisi keelevalikuid. Nii on peaaegu kõik uuringus osalenud suhelnud lapsepõlves ja täiskasvanueas (st uuringu korraldamise hetkel) mõlema vanema ja õdede-vendadega ainult eesti keeles. Harvadel juhtudel (kokku neli respondenti) on eesti keele kõrval kasutatud ka muid keeli (võru, vene saksa). Detailsed andmed eesti keele osakaalu kohta põlvkonnasiseses suhtluses esitatakse tabelis 9.

Ligi pool (42,2%) vastanuist arvab, et kasutab abikaasaga/partneriga ainult saksa keelt, 43,8% saksa ja mingit muud keelt. Eesti keele kasutus on vähene. Üks põhilisi suhtluskeeli on saksa keel, mis kuulub peaaegu kõikide vastanute igapäevaelu: 42,2% eesti keele kõnelejatest kasutab suhtluskeelena ainult saksa keelt, 43,8% kahte keelt, millest üks on enamikul juhtudest saksa keel. Muudest aktiivses kasutuses olevatest keelepaaridest nimetati järgmisi: eesti+rootsi+inglise, inglise+hispaania, saksa+prantsuse ja saksa+heebrea. Eesti keele kasutus on vähene. Keelevalikuid kommenteeriti järgmiselt:

- *Üldiselt saksa keeles, laste juuresolekul ka tihti eesti keelt.*
- *Saksa keeles, kui mõnda sõna saksa keeles ei tea või see meelde ei tule (mida juhtub väga harva), siis inglise keeles või ütlen eesti keeles.*
- *Saksa keeles, vähesel määral eesti keeles lihtsamate igapäevaste toimetuste juures.*
- *Saksa keel (põhikeel), eesti keel Eestis käies ning lihtsamateski igapäevastes situatsioonides.*
- *Saksa keeles põhiliselt. Kui on keerulisem olukord, siis inglise keeles, sest mu inglise keel on parem kui saksa keel.*
- *Saksa keeles, natuke eesti keeles (natuke, kuna abikaasa seda ei räägi, aga proovib õppida, mis hästi ei edene).*

Pisut enam kui pool küsitletuist (51,9%) kasutab nii vanima kui ka noorima lapsega suheldes ainult eesti keelt. Respondendi ja tema lapse/laste suhtluskeele kohta antud vastustest nähtub, et 51,9% kasutab nii noorima kui ka vanima lapsega ainult eesti keelt, 11,5–17,2% ainult saksa keelt. Kolmandik suhtleb rohkem kui ühes keeles – enamasti eesti ja saksa keeles. Keelevalikuid kommenteeriti järgmiselt:

- *Lapsepõlves eesti keel, nüüd peamiselt saksa keel.*
- *Eesti keel, aga kasutan mõnikord kiiruga saksa keelt.*

- Põhiliselt eesti keel, vahetevahel saksa keel.
- Eesti keelt. Harva üksikud väljendid saksa keeles.
- Eesti keel, saksakeelses seltskonnas saksa keel.
- (Saksa)eesti keel, saksa keel harva, kui olukord seda nõuab.
- Üldjuhul eesti keel, vahel saksa keelt, selleks, et kõrval kuulajad aru saaksid või kui tegemist on käsklusega, nt „Nein“ (ee 'ei').

Respondentide keelevelikuid lähisugulaste, abikaasa/partneri ja lastega illustreerib tabel 9. Nagu andmetest nähtub, on suhtluskeeleks ülekaalukalt eesti keel, v.a abikaasa/partneri puhul.

vestluspartner	ainult eesti keel (%)
noorima lapsega	51,9%
vanima lapsega	51,9%
isaga (praegu)	88%
isaga (lapsepõlves)	87,8%
emaga (praegu)	88%
emaga (lapsepõlves)	91,5%
isapoolsete vanavanematega	89,8%
emapoolsete vanavanematega	93,2%
õdede-vendadega (praegu)	88%
õdede-vendadega (lapsepõlves)	91%
abikaasa/partneriga	12,5%

Tabel 9. Eesti keele osakaal põhisuhtluskeelena põlvkonnasiseses ja -vahelises keelekasutuses, %

Vaadakem lisaks ELDIA intervjuuainestikku ja sealseid tulemusi. Nagu andmed näitavad, **kasutavad ka peaaegu kõik intervjuudes osalenud respondendid ühe kodukeelena eesti keelt.** Peresiseseid keelevelikuid ja vahendeid keele põlvkondlikuks edasiandmiseks kirjeldavad kaks vanema põlvkonna esindajat:

(7) *See on nii loomulik, kui sa oled ühes keeles üles kasvanud ja kui sa oled oma perekondlikus sfääris seda keelt rääkinud, siis on nii loomulik, et sa räägid seda edasi ka. [poja nimi] elab Hamburgis ja ei räägi kellegagi praegu eesti keelt seal ja kui me saame kokku, siis on nii loomulik, et me räägime eesti keelt, kuigi ta ei ole seda mõnikord kuude viisi rääkinud, ainult telefoni teel ja niimoodi. (AG4M)*

(8) *Meie ütlesime loomulikult oma [poja nimi] ka nimodi: „Siin on piir, siin on Eesti, kui sa sisse tuled, me räägime alati eesti keelt“. (AG5F)*

4.1.1.3 Hinnang oma keeleoskusele

Respondentidel paluti viieastmelisel skaalal („vabalt – hästi – mõnevõrra – halvasti – üldse mitte“) anda hinnang oma keeleoskusele kõigis osaoskustes (arusaamine, lugemine, kirjutamine, rääkimine). Vastanute tegelikku keeleoskust ei testitud, kõik tulemused põhinevad subjektiivsetel hinnangutel.

Küsitud keelte lõikes hindavad respondendid kõige paremaks eesti keele oskust, pisut madalamad hinded on antud saksa, seejärel inglise, vene, soome ja prantsuse keele oskusele.

Enamik uuringus osalenuist arvab, et räägib eesti keelt vabalt või hästi. 84,3–94,4% respondentidest hindab eesti keele oskuse taset kõigis osaoskustes sõnaga „vabalt“. Vastanute seas polnud kedagi, kes ei oskaks üldse eesti keelt.

Eesti keel	Vabalt (%)	Hästi (%)	Mõnevõrra (%)	Halvasti (%)	Üldse mitte (%)
Arusaamine	94,4%	1,4%	---	4,2%	---
Rääkimine	94,3%	2,9%	---	2,8%	---
Lugemine	94,3%	2,9%	---	2,8%	---
Kirjutamine	84,3%	12,9%	---	2,8%	---

Tabel 10. Hinnangud eesti keele osaoskuste kohta, %

Enamik eesti keele kõnelejaist oskab väga heal tasemel saksa ja inglise keelt, paljud ka mitmeid muid võõrkeeli. Uuringus osalenud eesti keele kõnelejaid iseloomustab väga hea võõrkeelte oskus. Saksa ja inglise keele oskust peetakse loomulikuks ja isenesestmõistetavaks, paljude jaoks on need igapäevased suhtluskeeled. Enamik vastanuist arvab, et loeb (88,7%), räägib (77,1%), saab aru (76,1%) ja kirjutab (63,8%) saksa keeles „vabalt“. Suurem osa respondente hindab ka inglise keele oskust sõnaga „väga hea“ või „hea“ (nt 77,9% loeb, 72,5% saab aru, 67,7% räägib, 58,8% kirjutab inglise keeles „väga hästi“ või „hästi“). Vaid üksikud respondendid ei oska inglise keelt, kõige kriitilisemalt suhtutakse kirjutamisoskusesse.

Kuigi eesti keele kõnelejad arvavad, et nende saksa keele oskus on „väga hea“, võib oletada, et respondentid on see vägagi erinev. Suurem osa vastanuist kõneleb saksa keelt täiskasvanueas õpitud võõrkeelena, mida mõjutavad nii kõneleja emakeel kui ka muud keeled, mida osatakse.

Saksa ja inglise keele osaoskuse kohta antud hinnangud esitatakse tabelites 11 ja 12.

Saksa keel	Vabalt (%)	Hästi (%)	Mõnevõrra (%)	Halvasti (%)	Üldse mitte (%)
Arusaamine	76,1%	19,7%	1,4%	2,8%	---
Rääkimine	77,1%	17,1%	4,3	1,4%	---
Lugemine	88,7%	7%	1,4%	2,8%	---
Kirjutamine	63,4%	26,8%	7%	1,4%	1,4%

Tabel 11. Hinnangud saksa keele osaoskuste kohta, %

Inglise keel	Vabalt (%)	Hästi (%)	Mõnevõrra (%)	Halvasti (%)	Üldse mitte (%)
Arusaamine	30,4%	42%	21,7%	4,4%	1,5%
Rääkimine	23,5%	44,1%	19,1	10,3%	3%
Lugemine	32,4%	45,6%	10,3%	10,3%	1,5%
Kirjutamine	22,1%	36,8%	23,5%	11,8%	5,9%

Tabel 12. Hinnangud inglise keele osaoskuste kohta, %

Vene, soome ja prantsuse keelt osatakse vähe. Nende keelte oskusele antud hinnangud peegeldavad vastanute päritoluriike ja sealseid võõrkeelte õppimise traditsioone. Nii näiteks on soome ja vene keel Rootsi ja Saksamaa taustaga respondentidele üsnagi tundmatud.

Vaid umbes veerand vastanuist (27%) arvab, et saab vene keelest aru „vabalt” või „hästi”. Vähesed respondendid on suutelised samal tasemel kirjutama (8%) või rääkima (14%). Umbes 10% ei saa vene keelest aru üldse. Väike on ka soome keele oskajate hulk: 16% vastanuist ei saa soome keelest aru üldse, soome keelt räägib ja kirjutab „vabalt” või „hästi” vähem kui 10% vastanuist (vastavalt 8,7% ja 6,4%). Ka prantsuse keele oskajaid on vähe ning rohkem kui pool vastanutest (64%) ei saa prantsuse keelest aru üldse.

Muude võõrkeelte väga hea oskus. Umbes pool vastanutest (32 respondenti 71-st) oskab väga heal tasemel veel mõnda võõrkeelt. Enim on vastanute seas rootsi (12), hispaania (6), itaalia (4), hollandi (3) ja norra (3) keele oskajaid, muudest keeltest nimetati heebrea, leedu, läti, ungari, letseburgi ja tšehhi keelt. Rohkem kui pool (41 respondenti) saab mingist võõrkeelest aru, kuid ei oska selles keeles kas kirjutada või rääkida (nt respondent saab aru letseburgi, tšehhi või läti keelest, kuid ei ole suuteline ennast selles keeles suuliselt või kirjalikult väljendama).

Intervjuudes osalenud respondendid valdavad ja/või on õppinud lisaks eesti keelele järgmisi keeli:

- AG3F1 valdab saksa, inglise ja prantsuse keelt.
- AG1F valdab saksa keelt, on õppinud veel vene ja inglise keelt.
- AG1M valdab saksa ja inglise keelt, on õppinud veel vene (Eestis) ja ladina (Saksamaa) keelt.
- AG2M valdab inglise, soome ja vene, suhtlustasandil saksa keelt.
- AG3F valdab saksa ja inglise, suhtlustasandil soome ja vene keelt, on õppinud veel esperanto ja prantsuse keelt.
- AG4F valdab saksa ja vene, suhtlustasandil inglise ja soome keelt.
- AG4M valdab rootsi, saksa ja inglise keelt.
- AG5F valdab saksa ja vene, suhtlustasandil soome, algtasemel itaalia ja prantsuse keelt.
- AG5M valdab rootsi, saksa ja inglise keelt.

4.1.1.4 Keelekasutus eri valdkondades

Eesti keelt kasutatakse rohkem mitteformaalses erasfääris. Eesti ja saksa keele kasutusalaade võrdluse tulemused viitavad allohtonsetele kogukondadele omastele keelevelikute mallidele, mille järgi aheneb emakeele kasutusala seda rohkem, mida kaugemale erasfäärist liigutakse. Eesti keel on kodu- ja/või suhtlusvõrgustike keel, üksikuid erandeid arvesse võtmata on igasugune muu koduväline suhtlus saksa-keelne.

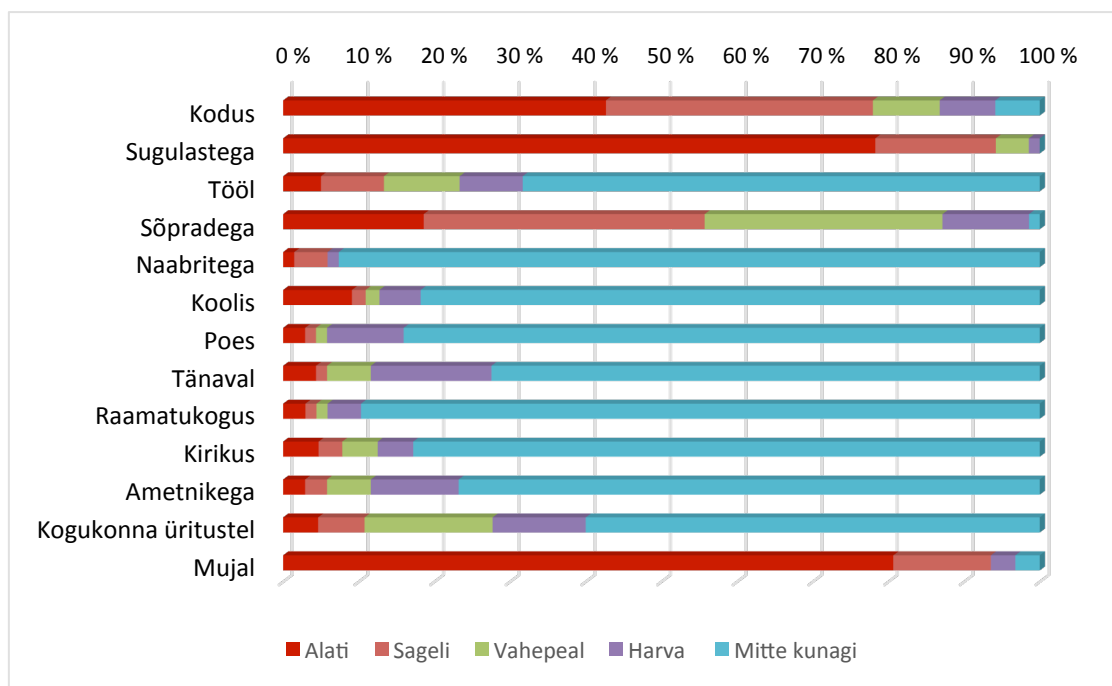
Eesti keele peamine kasutusala on kodu. Paljudes kodudes kasutatakse eesti ja saksa keelt paralleelselt. Kuigi enamik vastanuist (77,9%) väidab kasutavat kodukeelena kas „alati” (42,7%) või „sageli” (35,3%) ainult eesti keelt, viitavad analüüsi tulemused ka saksa keele kasutusele. Eesti keele kõnelejaist vaid neli ei kasuta eesti keelt kodukeelena „mitte kunagi”, kuus vastanut ei kasuta „mitte kunagi” saksa keelt. Enamik (73,9%) arvab, et suhtleb ka sõpradega kas „alati” või „sageli” saksa keeles.

Respondentide töökeel on saksa keel. Enamikul vastanuist puuduvad tööl igasugused võimalused eesti keelt kasutada või on see vähene, olles seotud konkreetsete tööülesannetega (keeleõpe, teadus- või tõlketöö). Kõikidel teistel keelekasutusalaadel (kauplustes, tänaval, raamatukogus, ametiasutustes jne) suheldakse saksa keeles. Eesti või eesti keelega seotud olukordades/üritustel (nt eesti kultuuriüritused jms) suheldakse valdavalt eesti keeles (93,8%).

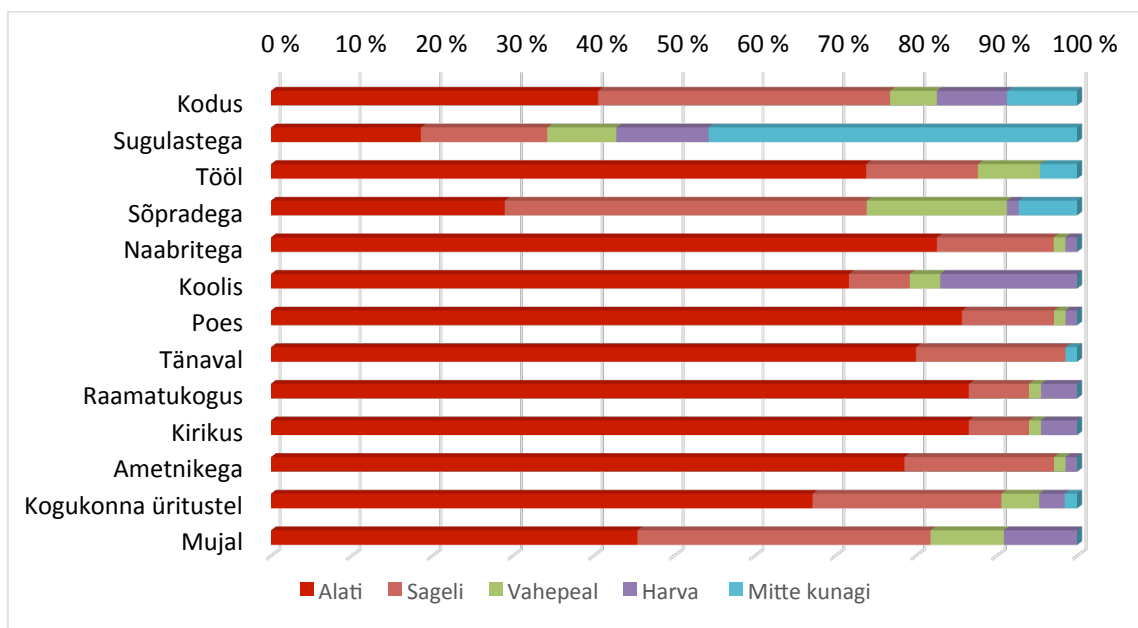
Vastused eesti, saksa ja inglise keele kasutamise kohta sagedusastmel „alati” võtab kokku tabel 13. Detailsed andmed kõigi keelekasutusvaldkondade ja sageduste lõikes esitatakse joonistel 1 ja 2.

Kasutussagedus: „alati”	Eesti keel (%)	Saksa keel (%)	Inglise/muu keel (%)
Kodus	42,7%	40,6%	2%
Sugulastega	78,3%	18,6%	---
Töökohas	5%	73,9%	5,7%
Sõpradega	18,6%	29%	---
Naabritega	1,5%	82,6%	2%
Koolis	9,1%	71,7%	---
Kauplustes	3%	85,7%	2%
Tänaval	4,4%	80%	2%
Raamatukogus	2,9%	86,6%	---
Kirikus	4,7%	72,9%	---
Ametnikega	3%	78,6%	2%
Kogukonna üritustel	4,6%	67,2%	---
Muudes situatsioonides	80,7%	45,5%	8%

Tabel 13. Eesti, saksa ja inglise keele kasutamine eri keelekasutusvaldkondades Saksamaal, %

Joonis 1. Eesti keele kasutuse osakaal keelekasutusvaldkondades

Joonis 2. Saksa keele kasutuse osakaal keelekasutusvaldkondades

Intervjuuainestiku analüüsi tulemused kattuvad küsitluse tulemustega. Ka intervjuudes osalenud eesti keele kõnelejad kasutavad eesti keelt pigem erasfääris, mis tahes muu kodu- ja suhtlusvõrgustike väline suhtlus toimub valdavalt saksa, mitmete puhul ka inglise keeles. Eesti keele kasutusala on intervjuudes osalenutel siiski laiem, kuna eesti keele ja kultuuri korraldusega tegelevate aktivistidena on neil eesti keele kõnelejatega rohkem kontakte. Peaaegu kõigi osalenute jaoks (v.a pensionärid) on mitme võõrkeele igapäevane kõnelemine pigem tavapärane (lähemalt alljärgnevad näited):

- AG1M: kodus ja väljaspool saksa keel, tööl saksa ja inglise keel. Eesti keelt räägib Saksamaal elava ema ning Eestis elavate sugulastega.
- AG2M: kodus eesti keel, lähisuhtlusvõrgustikes ja tööl inglise keel, muu koduväline suhtlus saksa keeles.
- AG4F: kodus eesti keel, tööl valdavalt saksa, ühe kolleegiga vene keel. Muu koduväline suhtlus suures osas eesti keeles, v.a institutsionaalsed suhtluskohtad.
- AG4F: kodus, lähisuhtlusvõrgustikes ning institutsionaalsetes suhtluskohtades saksa keel. Eesti keelt kasutab mõned korrad kuus kohalike eestlastega suheldes.
- AG5F: kodus, lähisuhtlusvõrgustikes ning institutsionaalsetes suhtluskohtades saksa keel. Eesti keelt kasutab mõned korrad kuus kohalike eestlastega suheldes ja suviti Eestis elades.
- AG5M: kodus eesti keel, lähisuhtlusvõrgustikes eesti, rootsi ja saksa keel, tööl eesti ja saksa keel, muu institutsionaalne suhtlus saksa keeles.

ELDIA intervjuudes osalenuist kirjeldavad oma keelevelikuid pikemalt kaks respondenti (näited 9 ja 10):

(9) *Igapäevane suhtlus on mul [sakslannast sõbranna nimi] saksa keeles, aga väga tihti ka temaga, kui keegi teine on kaasas, räägime meie skandinaavia keelt, sest tema räägib norra keelt ja mina räägin rootsi keelt. Pojaga suhtleme eesti keeles. Ainult eesti keeles, tema nõuab seda tõsiselt. [...] Töökeel on põhiliselt ainult saksa keel [respondent töötab tervishoiu valdkonnas], see on loomulikult ainult saksa keeles. (AG5F)*

(10) *Otseselt on muidugi suhtlemise keel saksa keel [...] aga kuna ma ikka olen veel aktiivne, tähendab mul on oma kontor ja siis on ju saksa keel, ainult saksa keel tegelikult. Aga siis on eesti keel, kuna siin on üks koolivend, eesti koolivend Rootsist, kes on ka meie büroos tööl, siis me räägime muidugi omavahel eesti keelt, ükskõik mis situatsioon see oleks. [...] Need on need põhikeeled tähendab mul, saksa ja eesti keel, eesti keel teises järgus. [...] Klientidega suhtlemise keel on ainult saksa keel. (AG5M)*

Eesti keele kasutamist avalikkuses ei peeta võimalikuks, samuti ei nähta selle järele vajadust. Igapäevaste suhtluskeelte kõrval uuriti ka respondentide arvamusi eesti keele kasutamise vajalikkuse ja võimaluste kohta avalikkuses ja institutsionaalses suhtluses (q39, q61). Suurem osa vastanuid (73,1–89,7%) arvab, et eesti keele kasutamine küsimustikus nimetatud suhtluskohtades ei ole Saksamaal vajalik, või kui üldse, siis ehk haridussüsteemis (25,4%) ja kohtutes (13,4%).

Peaaegu ükski vastanu ei pea eesti keele kasutamist võimalikuks ei haiglates, kohtutes, politseis, hariduses, reklaamides jne (q61). Kui üldse, nähakse eesti keele kasutamisele kohta politseis (7,5%), trükimeedias (7,4%) ja kommertsreklaamides (2,9%).

4.1.1.5 Keeled ja tööturg

Eesti keelele ei nähta väärtust Saksamaa tööturul. Tööturu olulisim keel on saksa keel. Vastajatel paluti viieastmelisel skaalal („nõustun täiesti“ – „ei nõustu üldse“) hinnata nelja väidet inglise, saksa ja eesti keele positsiooni kohta tööturukeelena: eesti/saksa/inglise keele oskamine lihtsustab esimese töökoha leidmist, võimaldab saada kõrgemat töötasu, lihtsustab karjääri edenemist ja töökoha vahetust.

Saksa ja inglise keele oskus on tööturul igal juhul oluline. Respondendid on peaaegu üksmeelselt seisukohal, et Saksamaa tööturu olulisim keel on saksa keel. Selle oskamine hõlbustab esimese töökoha leidmist (94,2%), soodustab karjääri edenemist (92,8%) ja töökohta vahetamist (91,2%). Rohkem kui pool vastanutest (69,1%) näeb seost ka saksa keele valdamise ja kõrgema töötasu saamise vahel. Inglise keelele omistatakse saksa keelega lähedane positsioon: ülekaalukas osa vastanuid (esitatud

väidete puhul 76,1–89,5%) nõustub inglise keele kohta esitatud väidetega, nähes enim seost inglise keele oskuse ja karjääri edenemise ning esimese töökoha leidmise vahel; vähem nähakse seost keeleoskuse ja kõrgema töötasu saamise vahel. Olulise erinevusena tööturukeelte hierarhias ilmneb asjaolu, et kui saksa keelt nähakse tähtsaima keelena esmajoones esimese töökoha leidmisel, siis inglise keelt seostatakse eeskätt keelena, mis võimaldab karjääriredelil edasi liikuda.

Mis puutub eesti keelde, siis on enamik vastanuist (üle 80%) arvamusel, et eesti keelel puudub tööturukeelena Saksamaal igasugune kaal: eesti keele positsiooni nähakse kas sootuks olematu või nõrgana, mille valdamine ei anna tööturul mingeid eeliseid. Nii jääb enamik vastanuist arvamusele, et eesti keele oskamine ei lihtsusta esimese töökoha leidmist (82,6%), ei võimalda saada kõrgemat töötasu (91,2%), ei hõlbusta karjääri edenemist (82,4%) ega töökoha vahetust (88,2%).

Eesti keele positsioon tööturukeelena oli üks vestlusteema ka intervjuudes. Respondentide öeldut lühidalt kokku võttes ei paku tundmatu soome-ugri keele kõnelemine Saksamaal mingeid eeliseid („Ma ei usu, et ma midagi sellega võidan, et ma eesti keelt räägin” – AG1F), kuid pakub majandusliku kasu saavutamise asemel muid eneseteostusvõimalusi, millega respondendid Eestis elamise perioodil ei tegele ning millega poleks ilmselt kunagi ka tegelema hakanud. „Eksootilise” keele kõnelemine on paljudel respondentidel võimaldanud tegutseda näiteks kultuurikorralduse ja keeleõppe vallas, pakkunud avalikke esinemisi ja esindusülesandeid Eestiga seotud teemadel, mõned respondendid on olnud ka meediakontaktideks ning tegele teavitus- ja meediatöoga. Mitmete sõnul on eesti keele kui Saksamaa mõistes eksootilise keele kõnelemine võimaldanud nende lähikondsetel saada soovitud töökoht või äratada potentsiaalsetes tööandjates huvi. Sellest, milliseid võimalusi eesti keele kõnelemine on pakkunud, räägivad lähemalt respondendid ise (näited 11–15).

(11) Tegelikult väga lühike spontaanne vastus, et see ei ole mind üldse aidanud, et võib olla see on mu elu raskeks teinud, et tulles nagu soome-ugri keelekeskkonnast, on mul olnud kohutavalt raske õppida saksa keelt, mis on ilmselt kõigi probleem, kes tulevad lihtsalt täiesti teisest keelekeskkonnast ja kus keele struktuur on täiesti teistsugune. Aga see on nagu rohkem nali [...] Muidugi, mille ma enne ära unustasin, oli see tõepoolest, et ma olen ju ka tõlkinud. See on muidugi see punkt, kus tõepoolest eesti keele oskamine emakeelena on tulnud kasuks, nii et mingis mõttes tõepoolest, kuna tõlkimise eest ka makstakse, on see teatav majanduslik kasu olnud, siiski mitte väga suur. (AG3F)

(12) Iga asi mis keeles iganes teed ja üleüldse kõik need aktiviteedid, mida sa teed, see on igas see vees [ee CV–KP] tähtis, seepärast, et iga tööandja ju näeb ka, et see inimene ei ole ainult oma erialal ütleme aktiivne, vaid ta on ka oma vabal ajal aktiivne. (AG4M)

(13) *Ma võin nii palju öelda, et me poeg sai kindlasti oma töö [rahvusvahelise suurfirma nimi] juurde selletõttu, et ta oskas eesti keelt. [...] Tähendab, et see oli tal kasuks, et ta sai sisse kirjutada oma viitasse [ee CV–KP], tähendab kui ta otsis tööd, et ta räägib rootsi ja eesti keelt. [...] Muidu nad poleks teda kutsunud. Lihtsalt et nad olid uudishimulikud ja kui ta sai siis esineda seal ise, siis võeti teda.*

(14) *Eesti keele eeliseid, ma ei oska küll mingit näidet tuua [...] Nojaa tegelikult kui nii võtta siis võib olla. Neeme Järvi juhatab järgmine laupäev Baden Baden ühte kontserti ja ma sain sinna pressikaardi ja ka nõusoleku eestikeelse intervjuu andmiseks. Ma kujutan ette, et just see, et see on eesti keeles, on võibolla siis see põhjus, miks ma selle intervjuu saan. (AG4F)*

(15) *Mitte otseselt. Ma pean päris ausalt ütlema minul isiklikult ei ole see otseselt mingit kasuks toond, sellepärast, et ma olen oma elus ainult töötanud nendes riikides ja nendes firmades ja nende inimestega, kellest pole kellelgi olnud midagi eesti keelega tegemist. Nüüd ainult kolm aastat tagasi, kui ma [linnanimi Eestis] läksin töötama, siis oli see suureks eeliseks. Muidugi see oli. Ja siis oli see esimest korda, kui mul ma olin nii üllatatud ise ka ja isegi minu kõik need tuttavad, eesti tuttavad seal Rootsis ja kõik ütlesid ka, et mida ma ütlesin sulle tookord, sa olid küll skeptiline selle eesti keele suhtes, aga vaata, nüüd sa said selle koha ainult tänu sellele, et sa oskad eesti keelt. Ja see oli see oli päris huvitav, sellepärast et pärast seda, kui ma siia Berliini jälle tagasi tulin, siis ma ise otsisin nigu üles need eestlased, kuna olin nii palju juurde õppinud eesti keelt, sellepärast, et kui ma Eestisse läksin, minu eesti keel ei olnud ütleme nii hea. Et ma rääkisin seda väga vähe ja ainult nigu oma perekonnaga. (AG4M)*

Seevastu AG2Mi sõnul pole tal Saksamaal elades olnud otsest kasu eesti keelest, vaid hoopiski rahvusest, mis on aidanud tal hakkama saada suhtluskultuuriliste küsimuste puhul:

(16) *[eesti] keel iseenesest tõenäoliselt mitte, aga noh aga rahvus kui selline jah. Sellepärast et sa võid tihtipeale keerulistes olukordades kasutada seda kui ettekäänet et a ma olen ju välismaalane. [...] Nagu ma tõin selle näite, et sakslased omavahel räägivad ametialaselt alati perekonnanimedega ja mina räägin sakslastega ikkagi eesnimega. Ja see on nagu minu jaoks suhtlemise teinud mugavamaks, et ma näen, et see on jah kasuks tulnud. Kui ma oleks sakslane või ma oleks näiteks austerlane, siis nad ei teeks minuga seda, aga kuna ma olen eestlane, siis nad tulevad mulle vastu. [...] Tead, lihtsustab suhtlemist mõnikord et võid noh rumalates olukordades võid öelda et aga ma olen ju välismaalane ja mängida rumalat onju. (AG2M)*

4.1.1.6 Keelekorraldus ja keelehoid

Umbes pool küsimusele vastanutest teab ja oskab nimetada saksa ja eesti keele hooldega tegelevaid organisatsioone ja institutsioone, teadlikumad ollakse siiski saksa keele hoolet puudutavast.

Pisut enam kui pool uuringus osalenutest (53%) vastas jaatavalt, kui küsiti eesti keele hooldega tegelevate institutsioonide või inimeste kohta. Eesti keele korraldusega tegelevate põhiinstitutsioonidena nähakse Eesti Ühiskonda Saksa Liitvabariigis ning eesti koole Hamburgis, Münchenis ja Berliinis. Nimetati ka Berliini Saksa-Eesti Seltsi, ülikoole, rahvaülikoole, keeltekoole, Hamburgi Eestlaste Akadeemilist Seltsi, EÜSLi lastepäevi, Berliini raamatuklubi täiskasvanutele ja Berliini „lugemispesa“.

Rohkem kui pool vastanutest (56,5%) oskab nimetada ka saksa keele hooldega tegelevaid organisatsioone ja/või isikuid. Seda nähakse eeskätt Goethe Instituudi ja Saksa Keele Instituudi (*Institut für Deutsche Sprache*) ülesandena, kuid nimetati ka teisi (nt *Gesellschaft für Deutsche Sprache*, *Zentralinstitut für Sprachwissenschaft*, *Rat für Deutsche Rechtschreibung*). Mainiti ka Saksa Liitvabariiki ja selle üldhariduskoole, ülikoole ja rahvaülikoole ning sihtasutusi.

Teadlikud ei olda aga sellest (63,4%), kas Saksamaal on tehtud katseid-algatusi eesti keele kasutuse elavdamiseks (küsimuse puhul ei saa välistada seda, et ebaselge sõnastuse tõttu jäi küsimus arusaamatuks). Sellena nähakse eeskätt EÜSLi tegevust, aga ka mis tahes muid eestlaste kokkusaamisi Saksamaal. Paljudes vastustes mainiti Eesti koolide tegevust, eeskätt Müncheni Eesti Kooli, kuid nimetati ka Hamburgi ja Berliini kooli.

Lisaks uuriti respondentide käest, kas on olemas „puhas“ või „korrektne“ eesti keele kuju ja kes võiksid seda rääkida (ka see küsimus jäi ebaselge sõnastuse tõttu arusaamatuks). Ligi pool vastanutest (40,6%) ei oska arvata, kas selline keelekuju on olemas, 29% arvab, et see on olemas, ja 30,4%, et mitte. Küsimusele jaatavalt vastanud respondentidelt küsiti täiendavalt, kes sellist keelekuju räägib ja millal. Vastanute vaatevinklist „puhast“ eesti keelt räägitakse, kirjutatakse ja õpetatakse Eestis. Mitmele vastanule seostus „puhas“ keelekuju normitud kirjakeele, kirjaliku eesti keele või ametikeelega. Keelekuju kasutajateks peetakse haritud eestlasi nii Eestis kui ka mujal maailmas. Mõned respondendid on ka arvamusel, et keelekuju kasutavad keeleteadlased, eesti keele professorid või eesti keele õpetajad. Üks respondent oli seisukohal, et „seda räägivad eestlased, kel on eestlastest esivanemad ning kes elavad Eestis“. Saksamaal elavate eestlaste seas on kahe respondendi hinnangul „puhta“ keelekuju kõnelejad need eestlased, kes on Saksamaale tulnud viimase 20 aasta jooksul.

Kuigi enamik respondente (75%) on arvamusel, et eesti keelt on enamikus eluolukordades lihtne kasutada, jääb ebaselgeks, kas on silmas peetud eesti keele kasutamist

Saksamaal või Eestis. Küsimust on rohkesti kommenteeritud. Nii näiteks ollakse arvamusel, et eesti keele kasutamine pole ei Saksamaal ega muudes välisriikides võimalik, kuna sakslased (ja ka teised rahvused) ei räägi eesti keelt. Mitmed respondendid on küsimust tõlgendanud laiemalt, vastates, et eesti keeles puudub vajalik teadus-, arvuti- ja majandusvaldkonna sõnavara, mis takistab enda väljendamist nendel teemadel suheldes. Eesti keele peamise kasutusala nimeks nimetatakse pere-, sõprus- ja tutvusringkonda.

Samas on enamik respondente (75,4%) seisukohal, et eesti keele arendamine on vajalik, et keel vastaks paremini ühiskonna ja avalikkuse vajadustele ning nõudmistele.

4.1.1.7 Eesti ja saksa keele kasutamise toetamine ja takistamine

Uuringus tunti veel huvi keelehoiakute vastu. Küsimused kaardistasid nii respondendi lapsepõlves valitsenud (nt kodus, koolis, mujal) kui ka nende endi hoiakuid eesti ja saksa keele kasutamise ning keele põlvkondliku ülekande suhtes. Tuleb tunnistada, et küsimused q36 (eesti keele kasutamise toetamine) ja q37 (saksa keele kasutamise toetamine) pälvisid vastanute negatiivse tagasiside, seades kahtluse alla küsimuste otstarbekuse. Rootsi ja Saksamaa taustaga respondentide puhul olid küsimused aga möödapääsmatud, andes olulist infot keele põlvkondliku ülekande kohta sõja-järgsetes kogukondades. Ebaselgeks jäi ka küsimus saksa keele toetamise kohta, kuna enamiku vastanute jaoks on saksa keel teine või kolmas võõrkeel, ja vaid vähesed respondentide vanemad oskavad saksa keelt.

Vaid vähesed Rootsis või Saksamaal sündinud respondendid on lapsepõlves kogenud takistusi eesti keele kõnelemisel. Enamik (92,8%) uuringus osalenuist ei ole kokku puutunud sellega, et eesti keele kasutamine oleks lapsepõlves mingilgi moel takistatud olnud. Vaid viis väljaspool Eestit sündinud respondenti (7,3%) on lapsena kokku puutunud kodusiseste ja -väliste asjaoludega, mis on andnud tõuke enamuskeele kiiremaks omandamiseks või koguni keelevahetuseks. Nii näiteks kirjeldab Rootsis sündinud respondent väljaspool kodu valitsenud hoiakuid eesti keele õppimise suhtes („Milleks eesti keelt õppida, kui Eesti on okupeeritud maa?“). Kümneaastaselt koos emaga Saksamaale kolinud eestlanna hinnangul oli eesti keele kasutamine takistatud koolis, sest „kool oli saksakeelne“ ning „mujal“, st ümbruskonnas, kus räägiti ainult saksa keelt. Teine Saksamaal sündinud respondent puutus eesti keele rääkimisest tulenevate probleemidega kokku kodus ja koolis („Isa oli armukade ning koolis naerdi“). Saksamaal sündinud, kuid enamiku elust Rootsis elanud mees nimetab takistusena õppimist rootsikeelses koolis, mistõttu polnud võimalik eesti keeles suhelda, aga ka muid situatsioone, kus keelevalikud johtusid riigist ja töökohast.

Kui eesti keele kõnelemise toetamist on tajunud peaaegu kõik respondendid, siis saksa keele puhul nähakse otsest toetamist vähem, kuna vanemad üldjuhul saksa keelt ei oska või puudub neil saksa keelega isiklik kokkupuude. Rohkem kui pool vastanutest (66,2%) ongi arvamusel, et vanemad pole neid saksa keele puhul toetanud, 33,8% vastas, et neid on toetatud. Vähene toetamine ei tähenda aga negatiivset hoiakut keele suhtes. Meenutagem, et saksa keel on suurema osa vastanute jaoks täiskasvanueas õpitud esimene või teine võõrkeel. Nii ongi mitmed respondendid küsimust sellest aspektist kommenteerinud: kuna vanemad saksa keelt ei osanud, polnud neil respondenti võimalik toetada. Mitmed respondendid on saksa keele toetamist tõlgendanud valikute toetamisena laiemas või finantsilises mõttes (nt emigreerumine välisriiki, keeltekoolis õppimine, saksa keele eratundide võimaldamine jne).

Viimane küsimus (q38) uuris respondentide endi hoiakuid eesti keele põlvkondliku ülekandmise suhtes. Vastused ja rohked kommentaarid lubavad järeldada, et hoiakud eesti keele edasiandmise suhtes on positiivsed ning enamik (88,5%) toetab oma lapse/laste puhul eesti keele rääkimist ja õppimist. Saksa keele kõnelemise lastega on ühel või teisel põhjusel valinud kuus respondenti (11,5%). Üks neist põhjendab seda peresiseste vastuoludega: „Rääkisin neli esimest aastat eesti keelt, aga tema isa, kes oli sakslane, ei tolereerinud kauem.”

Järgnevad kommentaarid kirjeldavad lähemalt respondentide tegevusi eesti keele säilitamise nimel:

- *Räägin nendega eesti keelt, loen neile ette eestikeelseid raamatuid, vaatame filme, www.lastekas.ee kodulehekülgi.*
- *Rääkida temaga ainult eesti keeles, talle on tellitud eesti leht ja et ta astuks ühe eesti akadeemilise organisatsiooni liikmeks. Tal on juba noorest peast ka hulgaliselt eesti sõpru.*
- *Identiteet on keel ja meil oli tähtis, et ta teab, kes ta on, kust ta tuleb, kus ta juured on.*
- *Loeme eestikeelseid raamatuid, eesti lastefilmid, kodus kirjutame sedeleid alati eesti keeles, SMS näiteks alati eesti keeles ja kodune keel on samuti eesti keel.*
- *Räägin lapsega ainult eesti keeles (v.a kui koolitöö või kui ta ei saa aru), loen talle ainult eestikeelseid raamatuid, üritan luua Eestist positiivset kuvandit.*

Eesti keele edasiandmine oli põhjalikult arutluse all ka intervjuudes. Respondentide hinnangul suhtutakse vähemalt nende tutvusringkonna eestlaste seas eesti keele kõnelemisesse („Kõik siin räägivad head eesti keelt”), keele säilitamisesse („Kahe kultuuri ja kahe keele olemasolu teeb inimese lihtsalt rikkamaks”) ja edasiandmisesse igati positiivselt. Eesti keel tähistab kõneleja etnilist ja kultuurilist päritolu ning sellel on kohaliku eestlaskonna seas tugev integratiivne väärtus. Eesti keelt peetakse

tunnetuslikus mõttes „lähedasimaks” keeleks. Siinkohal tuleb veelkord juhtida tähelepanu asjaolule, et intervjuudes osalenud respondendid on pärit Saksamaa suurlinnadest, eesti keskustest, kus on paremad võimalused eesti keele ja kultuuri harrastamiseks ning eestikeelseks suhtluseks. Eesti keele kõnelejate keeleolud ja keelelised valikud võivad olla sootuks erinevad keskustest eemal või isolatsioonis elavate inimeste puhul, kelle lähimas suhtlusringkonnas ei pruugi olla ühtegi teist eesti keele kõnelejat. Seega on eesti keele kasutuse ja keele põlvkondliku edasiandmise suhtes paremas olukorras suurlinnades elavad inimesed, kel on olemas potentsiaalsed suhtlusvõrgustikud või vähemalt võimalused nende loomiseks või muud struktuurid (institutsioonid, seltsid, koolid, harrastusrühmad jne) eestikeelseks suhtluseks ja selle toetamiseks.

Eesti keele tähtsust ja tähendust kohaliku eestlaskonna hulgas ning perede otsuseid ja valikuid keele edasiandmise osas kirjeldavad alljärgnevad näited (17–18):

(17) *Saksamaal elavatele eestlastele on ikka see keel tähtis, et see välja ei sureks. Kui näiteks inimestel noh naistel, kellel siin on lapsed sakslastega, nad räägivad oma lastega ikkagi eesti keeles. Et see on ikka tähtis, et see keel nagu on kui teine emakeel lastele, kes siin Saksamaal koolis ja lasteaias käivad.* (AG1F)

(18) *Nii palju kui mina neid eestlasi tunnen, kõik väärtustavad, sest et kõik püüavad, kes on noored, püüavad seda ka lastele edasi õpetada ja mitte keegi ma ei ole kuulnud veel kes ütleks et ah. Jah igal juhul on keel tähtis. [...] Ja kõik teavad ka seda, et juured on Eestis, meie kõigi juured on Eestis sugulaste kaudu, tuttavate kaudu ja kui ükskord see laps läheb Eestisse tagasi, ta saab seal suhelda. Ta saab vabalt suhelda ja see on nagu ma ütlen see on kingitus.* (AG4F)

Eesti keele edasiandmise tähtsust seostatakse päritolu ja identiteediga (näide 19), mõlema kultuuri võrdvärsuse (näited 22–25) ja rahva püsijäämisega (näide 25). Eesti keeles nähakse ka aaret või kingitust (näited 20, 21).

(19) *Eesti keel tuleb kindlasti lastele edasi anda, sest see on iga inimese isiklik identiteet, taust, päritolu ja lugu, mis sul on ja mida sa tahad edasi anda.* (AG3f1)

(20) *Mul isiklikult oli selline tunne, et mingi väärtus kaob ära, kui mina oma emakeelt edasi ei anna. Ja minu arvates on eesti keel ilus keel, noh et nagu aare kaoks ära.* (AG1F)

(21) *A see on ju uhkus. See on auasi ja lapsele on see suurim kingitus, mis üldse olla saab, üks keel selgeks õpetada. Nad õpivad ju mängeldes ja kui palju neil vaja on, aga kõik on pärast tänulikud, kui tore, et sa, et te mulle seda õpetasite. Keel on alati nisugune asi, mis on rikkus, ükskõik milline.* (AG4F)

(22) *Ma ei kujuta ette, kui on kaks erinevad kultuuri, need saavad kokku ja hakatakse elama ainult ühe kultuuri traditsioonide järgi. See on selgelt teise kultuuri maha surumine ega poleks kellegi suhtes aus.* (AG3F3)

(23) *[Mulle tundub imelik mõte keelt mitte edasi anda], sest see on ju minu keel ja siis, kui on tegemist ka minu lapsega, siis on minu meelest päris loomulik, et ma selle keele ka edasi annan. Täpselt samamoodi nagu minu partner, kes ei ole eestlane, annab oma keele edasi. Minu meelest ongi see ainuvõimalik.* (AG3F)

(24) *[...] eriti segaabielses see on ju ka küsimus selles, et sul peab ka olema nisuke peenetundlikkus või sul peab olema austus ka selle teise keele vastu. Sa ei saa ju nõuda ühelt inimeselt, kes on ütlenud siin ühiskonnas saksa ühiskonnas, kus räägitakse põhiliselt saksa keelt, et kohe peab kõik saksa keeles toimuma. Sul peab olema nii suur auavaldus selle teise, ühe väiksema keele ja rahva suhtes peab sul olema lihtsalt.* (AG4M)

(25) *No keel on keel on rahva püsimise üks peatunnuseid minu meelest. [...] Eesti keel on läbi kõikide nende taanlaste rootslaste sakslaste venelaste on pidama jäänud, püsima jäänud ja mina olen selle üle ääretult uhke, sest et see on nii tähtis tunnus, et eesti keel on olemas ja me seda kasutame ja me seda ei häbene ja me seda edasi arendame. See on minu jaoks on see väga väga tähtis. [...] [keel on identiteedi põhialus] Kui keel ära kaob, seda võib nimetada juba rahvas on kadunud.* (AG4F)

Omakeelsest keeleruumist lahus elades pole keele säilitamine kindlasti lihtne ülesanne. Perekonna otsus keelt kõneleda ja edasi anda – või siis mitte – sõltub paljudest teguritest. Intervjuudes osalenud mõistavad ka neid kaasmaalasi, kes on ühel või teisel põhjusel valinud suhtluskeeleks saksa keele. Nagu tõdevad peaaegu kõik intervjuudes osalenud respondendid, pole eesti keele teadlik toetamine ja lapsele/ lastele selleks võimaluste loomine alati lihtne ega praktilistel või finantsilistel põhjustel tihti-peale võimalikki: sageli ollakse keeleõppe nimel sunnitud loobuma muudest perekondlikest ettevõtmistest ning vähemalt nädalavahetuse ti enda elu ümber korraldama (eesti keele tunnid toimuvad laupäeviti, suured geograafilised vahemaad eesti keele õpetuskeskustega ei võimalda tundidest alati osa võtta jne). Vähemuskeele kõnelemist perekonnas ja selle põlvkondlikku edasiandmist seostatakse ka perekonna tugevuse ning vanematevaheliste suhete ja tõekspidamistega („Kui laps näeb, et vanematel puudub ühine arusaam, mõjutab see ka lapse keelevalikuid“). Keelevahetuses enamuskeele suunas nähakse ka vanemate kartust, et kahe keele samaaegne omandamine ei pruugi osutada niisama tulemuslikuks kui ühe keele puhul (näide 26). Väga tähtis roll on lähivõrgustikel, sõprade ja sugulaste toetusel (näide 27), aga ka

avalikul arvamusel, mitmekeelsuse väärtustamisel, sellega seotud uskumustel ja hoiakutel (näited 26, 28).

(26) *Üks asi on see, et nad kardavad, et kui on kaks keelt, et siis need kaks keelt ei saa kunagi olla niisama head, kui ma kasvatan oma last üles ainult ühes keeles. [...] [Inimesed arvavad], et perfektne, perfektne peab olema ja kui ei ole, siis me parem loobume sellest teisest keelest. Niimoodi ma arvan on see vähemalt minu kogemus on see olnud, et nad lihtsalt kardavad seda, et mitmes keeles [on keeruline]. Ja siis teine asi on muidugi, et kui need vanemad ei oska mitut keelt, siis võetakse ka seal, et me räägime siis seda keelt aint lastega, mis me mõlemad kõige paremini räägime. (AG4M)*

(27) *Ma tunnen oma rootsi sõbrannade juures, ma tunnen oma saksa sõbrannade juures, oma tuttavate juures, oma töökaaslastel [...] Ausõna ma tunnen seda, et nad teavad, et see on absoluutselt tähtis, et nad teavad, et see on tore, et me räägime seda väikest keelt ja meil ei ole vaja presitseerida seda, milleks me seda teeme, me oleme eestlased [...] Mul Rootsis sõbrannad leiavad natikse, et see on ikka küll hull. Et sa oled ju rootslane ka, et milleks sa. Aga see on sellepärast, et ma olen ju multikulti või me oleme multikultid ütleme nimodi [...] Ei, inimesed suhtuvad hästi sellesse. (AG5F)*

(28) *See ei olnud populaarne kuuekümnendatel aastatel, seitsmekümnendatel aastatel, ei olnud populaarne. Lihtsalt sa pidid sulama sisse, see oli nii Rootsis kui ka Saksamaal. Ma nägin seda siin, näiteks meie norra sõbranna, kes nüüd on suur norrakas, ei õpetand oma lastele, nüüd oma lastelastele tahaks [...] Ta hirmus hea meelega vaid tõsiselt proovib ka rääkida, tema väga kahetseb, et ta tõesti ei [andnud keelt edasi – KP]. (AG5F)*

Respondendid, kes on langetanud valiku saksa keele kasuks või kavatsevad seda teha, põhjendasid enda otsust sõjajärgse poliitilise olukorraga (näide 29) või keele väiksussega (näide 30).

(29) *Kui oleksin teadnud, et Eesti saab vabaks, oleksin ma lastega eesti keelt rääkinud. (AG5f)*

(30) *Sest me elame Saksamaal ja eesti keel on lihtsalt nii väike keel. (AG1F).*

4.1.1.8 Keelehoiakud

Eesti ja saksa keele läbiseegi kasutamine⁶ on eesti keele kõnelejate seas levinud ning üldjoontes ka aktsepteeritud keelekasutuse viis, kuid vanematelt inimestelt ja eeskätt

⁶ Küsimustikus oli kasutatud terminit *segakeel*, millega viidatakse eesti ja saksa keele vahelduval kasutusele kõnes.

naistelt oodatakse rohkem „korrektse” eesti keele kasutamist kui teistel. Rohkem kui pool vastanutest (65,2%) nõustub väitega, et keelte läbisegi kasutamine on eesti keele kõnelejate hulgas Saksamaal levinud, vastupidisele arvamusele jääb 14,5%. Eestisaksa n-ö segakeele kasutajaks peetakse eeskätt noori (60,6%), „korraliku” eesti keele kõnelejateks aga vanemat põlvkonda (55,1%). Keelte läbisegi kasutamist ei seostata kõneleja haridustaseme või keeleoskusega, sellist keelt võib rääkida kes iganes. Eesti keele „korrektset” kõnelemist eeldatakse täiskasvanud naistelt (väitega nõustub 34,9%).

Intervjuudes oldi kahe keele läbisegi kasutamise suhtes kriitilisemad. Jutuajamistest tõusid selgelt esile põlvkondlikud erinevused ning eeskätt vanemad respondendid suhtusid eestikeelsetes vestlustes saksa keele kasutamisesse negatiivsemalt (näide 31), kuid oli ka neid, kes pidasid seda teatud vestlusolukordades ja eeskätt sõnumi edastamise tulemuslikkuse mõttes ootuspäraseks keelekasutuse viisiks (näide 32).

(31) [meie] *ei sega rootsi ega saksa keelt, a me vaatame ju uustulejate juures nüüd, uskumatu see on pool on saksa keeles. [...] Eriti need, kes on tulnud nüüd Eestist, kes õieti väga vähe aega on rääkinud saksa keelt.* (AG5F)

(32) *Kindlasti väga palju on germanisme, kui me omavahel räägime, väga palju. See on muidugi mõttelohakus esiteks, leian mina ja teiseks on ka see, et kui sa oled teise eestlasega koos kuskil, no ütleme jaanipäeval või nii, sa ei näe seda inimest ju iga päev. Sa ei näe seda tihti ja kui sa oled taga koos, siis sa tahad võimalikult kiiresti ja võimalikult palju informatsiooni vahetada ja siis hakata mõtlema kuidas on Rechtsschutzversicherung [ee õiguskaitsekindlustus – KP] eesti keeles, no siis kaob aeg ära lihtsalt ja sa ütledki nii ja ta saab aru ja on okei.* (AG4F)

Saksa keele kasutust seostatakse mitmete teguritega, nagu näiteks uue (saksa) identiteedi konstrueerimine, kiire lõimumissoov, isiklikud soovid, veendumised, eesmärgid, seost nähakse ka kõneleja haridustasemega (näited 33–35).

(33) *Meie kardame seda, mida meie vanemad rääkisid, et kui eestlased maalt läksid linna ja siis pidid assimileeruma kiiresti selle ühiskonnaga linna elanikkonnaga. Ema ütles, et ära usu, et sa parem oled, kui sa räägid [saksa keelt – KP]. Ja siis kasutati kah saksakeelseid sõnu, et olla sama peen, kui kellegi juures olid sa teenijaks või kutsariks või midagi taolist. See on arvatavasti ju see, et näidata, kui kiiresti sa oled selle ühiskonnaga oled tähendab sisse kasvanud.* (AG5M)

(34) *Keel näitab väga palju sinu enesetunnet ka ja see on minu meelest väga tähtis. Et kui ma olen kindel endas, kui ma olen kindel selles, mis ma teen ja oma rahvuses, siis see on pilt tõsiselt ka keeles ja mina usun, et see on nimodi. Nad ei tunne ennast hästi ja ma me näeme seda sama asja ju Rootsis. Meie proovime kõik eesti keelt rääkida. Aga need, kes on võib-olla hiljem tulnud,*

nendel on see väga tähtis rääkida rootsi keelt. [...] me oleme selle üle ju rääkinud, et kes on küllaltki tugev, ta ei räägi mitte kunagi saksa keelt vahele. Ja need, kes ei ole nii tugevad ja kellel on nagu natikse nagu on kadund, võib-olla nende kindel tunne jalgade all, nemad panevad väga palju saksakeelseid sõnu. (AG5F)

(35) [Rootsis oli samamoodi]. *See olenes kodusest distsipliinist, kui palju vanemad suutsid oma lastele ja võib-olla ka oli tagapõhi et mis haridus oli. Me märkasime, et haridusega oli see väga suur tähendus, et paljud arvasid, et nende lapsed saavad selle ühiskonnaga siin kindlasti kiiremini sisse kasvada ja jõuda kaugemale, kui nad algusest pääle [ainult rootsi keeles suhtlevad – KP]. Viga oli ainult selles, et vanemad tihtipäälle ei oskand neid kohalikke keeli korralikult ja selle tõttu said ka lapsed endale keelelised vead juurde. Tähendab nii et parem on jääda oma algkeele juurde, seda mida sa oskad. (AG5M)*

Küsimustikus ja intervjuudes peatuti ka keelte tuleviku teemal. Respondentidel paluti hinnata eesti, saksa ja inglise keele tähtsuse muutumist järgmise kümne aasta jooksul. **Enamik vastanuist (78,3%) arvab, et lähikümnele suureneb eeskätt inglise või mõne muu keele tähtsus.** Hinnata palutud keeltest peavad respondendid kõige vähem tõenäoliseks eesti keele tähtsuse tõusu Saksamaal. Eesti keele laiema kasutuse suhtes on pisut rohkem kui pool vastanutest (52,2%) eitaval seisukohal, 30% leiab, et sellele on keeruline vastata, ning vaid kümmekond respondenti (17,4%) näeb eesti keelel lähitulevikus suuremat kasutust. Eri keelte lõikes usutakse enim inglise (78,3%), vene (47,1) ja saksa (40,6%), aga ka hiina, hispaania ning araabia keele tõusu lähima kümneni jooksul.

Eesti keele elujõulisus ja tulevik Saksamaal. Intervjuudes räägitut lühidalt kokku võttes on respondendid pigem arvamusel, et eesti keelt kõneldakse Saksamaal seni, kuni riigis elab eestlasi (näited 36–42). Keele säilitamine sõltub eeskätt perekonna hoiakutest ja eesmärkidest, kogukondlikul tasandil toetab keele säilimist jätkuv emigratsioon Eestist. Nii näiteks on respondendi AG1Fi hinnangul eesti keel tänase seisuga kindlasti elujõuline, kuid kahtleb, kas samad inimesed ka paarikümne aasta pärast eesti keelt räägivad (näide 36). Seega on vähemalt teoreetiliselt olemas oht, et eesti keel Saksamaalt tulevikus kaob ning toimub keelevahetus, kuna kohalike eestlaste arv on väike. Respondent näeb eesti keele edasikandjatena eeskätt vanema põlvkonna eesti keele kõnelejaid (kes on ühtlasi praegused aktivistid). Fookusrühma intervjuus osalenud AG3F2 leiab (näide 37), et oluline on hoopiski see, mis toimub indiviiditasandil ning asjaolu, kas Saksamaale tulev eestlane määratleb end eestlase ja eesti keele kõnelejana või on tal sellest ükskõik.

(36) *Ma arvan küll, et see oht on olemas, aga teoreetiline oht, nagu Eestiski. Noh et see grupp on nagu nii väike, me oleme eesti rahvas ja nii väike lihtsalt.*

Mina nagu kardan just seda, et need vanemad inimesed, kes ära surevad, et noh et nad siis nagu enam ei veet- tehta ei veeta seda asja enam edasi. Et okei käiakse küll Eestis, võibolla osatakse keelt, aga ma arvan, et see keele tase läheb aeglaselt võibolla, aga läheb järjest halvemaks. (AG1F)

(37) Mina leian seda hoopis et nigu indiviidi tasandilt, et see oleneb täiesti inimesest, et kas ta nigu idenfitseerib ennast eestlasena või ta tuleb siia, ütleb et ah Eesti. Et noh las see olla, ma elan siin ja väga palju on tegelikult inimesi ju, noh tähendab meie vanusegrupist, kel on lapsed ja nad räägivad oma lastega saksa keeles. (FG-A-AG3f2)

(38) No praegusel hetkel, arvestades just eriti seda Müncheni ja Hamburgi kooli ja seal on tõesti aastate jooksul ikkagi õpilaste arv on kasvanud, siis ütleksin mina küll, et on elujõuline. (AG4F)

(39) Vaadates mis siin Berliinis on, et siis on pigem eesti keel elujõuline keel, aga võibolla on Berliinil selline omaette positsioon pealinnana ja siia tuleb ka praegu viimasel väga palju uusi eestlasi, mis siis, et ainult võib-olla pooleks aastaks õppima, aga sellegipoolest kui on jutt sotsiaalsetest kontaktidest, minu meelest ka sellistel platvormidel nagu Facebook on väga oluline osa, sest neid, kes huvituvad Berliini eestlaste elust Facebookis, need ei ole tingimata mitte siin füüsiliselt, aga oluline on just see, et huvi on olemas. (AG3F)

(40) No ma arvan, et eesti keel eks ta säilib ikkagi nii kaua, kui siin eestlasi on. [...] Teine küsimus on see, mitu põlvkonda see säilib. [...] Teine põlvkond räägib, kolmas juba vähem, aga need, kes [praegu Eestist – KP] tulevad, need ikkagi toovad [keele kaasa – KP]. Selle ühe kahe põlvkonna vältel eesti keel säilib, kolmandal võib olla enam mitte, eksju. Aga alati, kui tuleb peale uusi inimesi, nemad kasutavad ju seda eesti keelt et noh mingi osa inimesi siin ikkagi saab nagu olema, kes räägib eesti keelt. (AG3F1)

(41) Et see muidugi on suhtumine individuaalne, kui palju keelt ise kasutatakse, aga noh üldiselt kui eestlased kui sellised kokku võtta, et mingil määral see eesti keel noh nii-öelda siin eksisteerima ta ikkagi jääb. (AG3F1)

(42) Eesti keele säilitamise välismaal sellesse ma ei usu, vaid see on ikkagi see, et meil peab olema nii palju kontakte ka Eestimaaga. [...] Ei piisa ainult sellest, et me saame kokku, vaid see on ka, et me peame seal käima ja me peame nende inimestega ka seal koos elama ja koos olema, see on tähtis. (AG4M)

Üldiselt ei saa eesti keele säilimise eest vastutada keegi teine peale keelekõneleja enda (näited 43–45). Mõningast vastutust nähakse ka Eesti riigil (näide 46).

(43) Ühte sellist ei ole olemas, kes selle eest vastutama peaks. Ma mõtlen seda, et ikkagi nagu iga isik peaks ise selle eest vastutama. (AG1F)

(44) *Esimene kõige tähtsam on ikkagi perekond. Oma perekonna suhtumine ja eesmärgid.* (AG3F1)

(45) *Kui millegi vastu huvi ei ole, siis see asi lihtsalt sureb välja. Ja kui huvi millegi vastu on, siis see huvi tuleb ilmselt ikkagi niimoodi altpoolt ühiskonnast endast, kui on huvigrupp olemas ja inimesed, kes tunnevad vajadust ise. Et siis see asi saabki toimuma, see eesti keele toetamise või arendamine.* (AG3F)

(46) *Mina arvan, et kui Eesti ise tunneb huvi oma nende alluvate vastu ja ta tahab, et kõigil eestlastel laias ilmas hea on, siis ma arvan see keel iseenesest säilib. Ma arvan, et vata, kui seal, kus on hea soe ja mugav ja mõnus olla, siis sinna tahad tagasi ja ma arvan, et keelega on täpselt samamoodi. Kui Eestis on hea ja mugav ja mõnus olla, siis keel tahab sinna tagasi ja siis ta seal säilib kah.* (FG-AG1F)

Keelte iseloomustamine. Respondentidel paluti 18 vastandliku adjektiivipaari abil kirjeldada, mis omadusi nad eesti, saksa ja inglise keele puhul tunnetavad. Omadused esitati 5-punktilisel skaalal. Tuleb tõdeda, et vastandlike hinnangute paarid oli rasked vastata ning enamiku binaarsuste juurde märgiti keskmine ehk „neutraalne” skaalapunkt. Enamik vastanuist peab eesti keelt „väga lähedaseks” (80,3%), „väga ilusaks” (72,7%) ja „väga usaldusväärseks” (55,2%) keeleks. Eesti keelt kirjeldati ka kui „pehme” (40%) või „väga pehme” (36,4%), „väga turvalise” (42,4%) ning „väga lõbusa” (47%) keelena. Kõige vähem seostatakse eesti keelt adjektiivipaaridega „mehelik-naiselik”, „jõuetu-jõuline” või „vana-uus”. Seevastu saksa keelt nähakse keelena, mis on „väga otsustav” (42,2%), „kange” (43,3%), „mehelik” (41,5), „rikas” (43,1) ning „jõuline” (39,1%), aga ka „arukas” (38,5) ja „haritud” (35,4). Eesti keelele omistatud positiivseid omadusi nagu „ilus” ja „lähedane”, seostatakse saksa keelega vähem: vaid vähesed vastanud peavad saksa keelt „väga ilusaks” (6,2%) või „väga lähedaseks” keeleks (16,7%). Vastandpaaride nagu „õel-lahke”, „hooliv-hoolimatu”, „inetu-ilus”, „lõbus-igav” puhul jääb suurem osa vastanuist neutraalseks, seostamata neid ühegi omadusega. Inglise keelt nähakse „väga moodsa” (35,5%), „turvalise” (48,4%), „usaldusväärse” (42,6%), „lahke” (41,7), „pehme” (38,7%), „ilusa” (38,7%) ja „eduka” (36,7%) keelena. Kõige vähem seostatakse inglise keelt adjektiivipaaridega „mehelik-naiselik” (69,45), „hooliv-hoolimatu” (57,4%) või „jõuetu-jõuline” (45,2). Respondentide antud hinnangud iga keele lõikes esitatakse tabelites 14–16. Kõrgeima hinde saanud omadus on esile tõstetud pruuni värviga.

	1 (väga)	2	3 mitte kumbki	4	5 (väga)	
Pehme	36,4	40,9	13,6	9,1		kange
Ebaturvaline	4,6	4,6	25,8	22,7	42,4	turvaline
Lähedane	80,3	9,1	9,1	1,5		kauge
Usaldusväärne	55,2	23,9	19,4	1,5		ebausaldusväärne
Otsustav	20,9	28,4	41,8	6	3	ebakindel
Moodne	4,6	21,2	44	13,6	16,7	traditsiooniline
Jõuetu	1,5	7,6	59,1	19,7	12,1	jõuline
Lõbus	22,7	47	28,8	1,5		igav
Inetu		3	7,6	16,7	72,7	ilus
Mehelik	1,5	3	62,1	27,3	6,1	naiselik
Õel	3	7,6	33,3	33,3	22,8	lahke
Rikas	30,8	24,6	33,9	7,7	3,1	vaene
Edutu	1,6	9,4	46,9	28,1	14,1	edukas
Vana	9,1	10,6	50	27,3	3	noor
Arukas	27,9	32,3	35,4	4,6		rumal
Hooliv	20,3	32,9	40,6	6,3		hoolimatu
Harimatu	1,5	7,7	26,2	33,9	30,7	haritud
Passiivne	4,6	13,6	28,8	22,7	30,3	aktiivne

Tabel 14. Keelte iseloomustamine: eesti keel tundub...

	1 (väga)	2	3 mitte kumbki	4	5 väga	
Pehme	1,5	3	20,9	43,3	31,3	Kange
Ebaturvaline	1,5	4,6	33,9	33,9	26,2	Turvaline
Lähedane	16,7	30,3	31,8	16,7	4,6	Kauge
Usaldusväärne	28,8	28,8	40,9	1,5		Ebausaldusväärne
Otsustav	42,4	37,9	19,7			Ebakindel
Moodne	3	20	43,1	18,5	15,4	Traditsiooniline
Jõuetu		1,6	21,9	39,1	37,5	Jõuline
Lõbus	3,1	24,6	49,2	18,5	4,6	Igav
Inetu	6,2	16,9	50,8	20	6,2	Ilus
Mehelik	18,5	41,5	36,9	3,1		Naiselik
Õel		12,3	58,5	24,6	4,6	Lahke
Rikas	26,2	43,1	29,2	1,5		Vaene
Edutu		1,6	37,5	35,9	25	Edukas
Vana	16,9	26,2	43,1	13,9		Noor
Arukas	29,2	38,5	32,3			Rumal
Hooliv	9,4	23,4	57,8	9,4		Hoolimatu
Harimatu		4,6	32,3	35,4	27,7	Haritud
Passiivne	1,5	1,5	40	30,8	26,2	aktiivne

Tabel 15. Keelte iseloomustamine: saksa keel tundub...

	1 (väga)	2	3 mitte kumbki	4	5 (väga)	
Pehme	19,4	38,7	32,3	8,1	1,6	Kange
Ebaturvaline	3,2	9,7	27,4	48,4	11,3	Turvaline
Lähedane	8,1	29	27,4	27,4	8,1	Kauge
Usaldusväärne	9,8	42,6	34,4	11,5	1,6	Ebausaldusväärne
Otsustav	8,2	36,1	37,7	13,1	4,9	Ebakindel
Moodne	35,5	33,9	21	3,2	6,5	Traditsiooniline
Jõuetu	1,6	6,5	45,2	32,3	14,5	Jõuline
Lõbus	16,1	33,9	41,9	8,1		Igav
Inetu	1,6	4,8	32,3	38,7	22,6	Ilus
Mehelik	3,2	4,8	69,4	14,5	8,1	Naiselik
Õel		3,3	41,7	41,7	13,3	Lahke
Rikas	23	32,8	26,2	16,4	1,6	Vaene
Edutu		1,7	26,7	36,7	35	Edukas
Vana	9,7	8,1	40,3	29	12,9	Noor
Arukas	11,7	38,3	43,3	6,7		Rumal
Hooliv	6,6	31,2	57,4	3,3	1,6	Hoolimatu
Harimatu		3,3	38,3	31,7	26,7	Haritud
Passiivne	1,7	1,7	33,3	30	33	Aktiivne

Tabel 16. Keelte iseloomustamine: inglise keel tundub...

4.1.1.9 Mitmekeelsus

Uuringus osalenud eesti keele kõnelejad näevad mitmekeelsuses väärtust ja rikkust, keeleline ja kultuuriline mitmekesisus rikastab inimest ja ühiskonda (näide 47) ning pakub rohkem võimalusi eneseteostuseks (näide 48).

(47) *See lihtsalt rikastab inimest. See on ikkagi nagu mõnes mõttes selline kahe tausta olemasolu, kahe kultuuri olemasolu. (AG3F)*

(48) *No mina mõtlen puht pragmaatiliselt. [...] See oleks nagu selles mõttes kingitus, et see on nagu üks aken veel, mis on sinu ees lahti. [...] ma lähtun iseendast et mina tahaksin olla mitmekeelne. (AG3F)*

Respondentide hinnangul on mitmekeelsus saksa ühiskonnas kõrgelt väärtustatud – see nähtub nii avalikes aruteludes, meedia- ja linnapildis (n-ö keelemaastikel) kui ka hoiakutes võõrkeelte õppimise ja kõnelemise suhtes. Samas oodatakse vähemustelt saksa keele omandamist. Respondentide arvamusi kirjeldavad lähemalt järgmised näited (49–52).

(49) *Mitmekeelsus on minu meelest Saksamaa meediate ja igal pool niivõrd propageeritud. Kui palju on siin türklasi ja itaallasi ja ma ei tea mida kõike.*

Seda [mitmekeelsust – KP] minu meelest soodustatakse seda mõtteviisi ja kõike soodustatakse Saksa riigi poolt. (AG4F)

(50) See, kuidas multikultuursust nimodi populaarses mõistes mõistetakse ja kuidas ka vähemusgruppide etniliste gruppide poolt seda ise mõistetakse, see on tegelikult tal on ikkagi selline positiivne konnotatsioon. See tähendab eelkõige seda, et me elame kõik kõrvuti demokraatlikus ühiskonnas ja me võime teha tegelikult mida me tahame. Me võime kodus vaadata näiteks türgi televiisiooni või araabia ajalehte lugeda, aga samal ajal me oleme võimelised saksa keeles suhtlema ja väljaspool kodumaa asju selles ühiskonnas ajama ja ka teiste selle ühiskonna liikmetega suhtlema. Et see on nagu selles mõttes see on populaarne tähendus ja selles mõttes ma muidugi ütleks, et multikultuursus pole sugugi mitte surnud, vaid mina oma isiklikus elus elan iga päev selles mõttes multikultuursel Saksamaal. (AG3F)

(51) Iga väike omapära on väga huvitav ja väga tähtis ja ma arvan, et ka see on keeltega niimodi, et iga väike keel on tähtis. [Seepärast ei ole see ka üldse mingi probleem olnud Saksamaal, et keegi seaks väikeste keelte olulisuse kahtluse alla]. [...] Siin Berliinis on nii palju erinevaid keeli ja nad saavad kõik nii hästi koos elatud ja hästi läbi. [...] Mina arvan, et tulevik on isegi rohkem veel, et nad hindavad nii palju omapärase ja nii palju väikseid keeli ja väikseid kultuure, et see teeb ju selle terve ühiskonna nii huvitavaks palju rohkem. (AG4M)

(52) Siin Berliinis elab ju umbes kakskümmend protsenti türklasi [...] ja need teine või kolmas generatsioon, kui sa kuuled neid televiisoris, modereerivad siin saksa keeles [sa ei kuule ka, et ta on välismaalane] ta on täitsa sada üks protsenti on ta sakslane, aga ta räägib ka oma vanematega türgi keelt. [...] Mina hindan niisuksi inimesi fantastiliselt palju kõrgemalt, et nad on ikkagi nii hästi nad on integreerinud siia, sellesse ühiskonda, aga sama korraga nad räägivad ka oma keelt ja teavad ka oma päritolu. (AG4M)

Respondentide arvamused eri keelte ja nende kõnelejate võrdse kohtlemise osas lähevad lahku. Esitatud küsimus (50) on kogu uuringu lõikes üks väheseid, millele antud vastused peegeldavad respondentide erisuguseid kogemusi saksa ühiskonnast ja toovad välja seisukohtade paljususe. Respondentide vastused jagunevad nelja valikvastuse vahel enam-vähem võrdselt, kuid kõige rohkem on neid vastanuid, kes jäävad eitavale seisukohale (31,9%): eri keeli ja nende kõnelejaid ei kohelda võrdselt. Vähem kui veerand arvab, et keeli ja kõnelejaid koheldakse võrdselt (21,7%) või osaliselt võrdselt (18,8%). Pisut rohkem kui veerand (27,8%) valib vastusevariandi „ei tea”.

Küsimusele jaatavalt vastanud respondendid viitavad vastust täiendavates kommentaarides sakslaste avatusele eri kultuuride ja keelte ning võõrkeelte oskuse ja kõnelemise suhtes („Sakslased on väga imponeeritud, kui osatakse mitut võõrkeelt”). Samas

tõlgendatakse võrdse kohtlemisena ka asjuolu, et väljaspool erasfääri, ennekõike erinevates institutsioonides (nt haridus- ja ametiasutused) tuleb kõikidel suhelda saksa keeles („Kõik peavad suhtlema koolis saksa keeles”, „Meie linnas koheldakse kõiki võrdselt. Loomulikult ei ole võimalik ametiasju eesti keeles ajada, mistõttu keelekasutus välja ei paista”). Teisalt tõlgendatakse võrdse kohtlemise all ka asjaolu, et vähemusel on võimalik suhelda ning kasutada asjaajamises inglise keelt, mida enamus (ehk saksa keele kõnelejad) aktsepteerib.

Kõlas ka kriitilisi noote. Mitmete respondentide hinnangul suhtub saksakeelne enamus eri keeltesse ja kultuuridesse näiliselt küll võrdselt, tegelikkuses mõjutab suhtumisi ja hoiakuid paljuski see, mis keele või keelerühmaga on tegu („Fiktiivselt jah. Arvan, et see oleneb paljuski keelest endast. Näiteks prantsuse aktsenti peetakse üldiselt igal pool väga võluvaks, araabia, türgi, slaavi päritolu pole aga eriti soositud”).

Vastuseid on valitud illustreerima järgmised vestluskatked (näited 53–55).

(53) *No minu meelest ei ole tolerantsemaid rahvaid rahvast kui sakslased [...]*
Minu meelest on nad natukene isegi liiga selles mõttes on liiga tolerantset.
(AG4F)

(54) *Kõik välismaalased jäävad välismaalasteks. Ollakse tolerantne, aga mul on tunne, et seljataga eelistatakse omamaalasi.* (autor teadmata).

(55) *Mitmekeelsus jaa, see on viimase aastate temaatika, enne seda oli ainult saksa keel ja mitte midagi. Üldiselt võidakse rääkida küll noh heast suhtumisest välismaalastesse ja kõik, aga see ei ole ikka nii. Kui näiteks võtame kasvõi see, et sa taotled noh mingit töökohta, kaks kandidaati ühesugune kvalifikatsiooniga, vanus, üks on Saksamaal sündinud, teisel on mingisugune migratsiooni tagapõhi, siis võetakse see sakslane ja see on igas väikses asjas nimodi.* (AG4F)

Enamuse suhtumine ei pruugi olla alati kõige positiivsem türklaste, poolakate ja venelaste suhtes (näide 56).

(56) *No sellel on ajalooline taust ka, türklased ju tegelikult ehtasid Saksamaa üles, sakslastel ei sobinud ju müüri laduda või tänavaid koristada või nimodi. Selleks toodi itaallased ja türklased ja siia nad siis jäid. [...] Noh nendel on teistsugune elamis- ja kultuurivajadus, kombed ja nad ei tahagi integreeruda, kuigi seal on eksju türklasi on ju parlamendi liikmeid ja roheliste see fraktsiooni esimees on ju ka türklane [...] Türklasi on palju ka televisioonis, neid igasugu moderaatoreid, naisi, need on ka türklased. Need räägivad fantastilist saksa keelt, nad on integreerunud ja kõik, aga siiski see suur lai mass, see ikka nagu ei taha.* (AG4F)

Kuna intervjuud tehti ajal, mil Saksamaa ühiskonnas (poliitikas, meedias, hariduses jne) toimusid sisserände- ja lõimumisteedel aktiivsed arutelud ja debatid (kevad 2011), peatuti nimetatud teemadel ka intervjuudes. Järgnevates näidetes (57–59) kommenteerivad respondendid Saksamaa kantsleri Angela Merkeli (sügis 2010) palju kriitikat pälvinud sõnu „Multikulti on läbi kukkunud, täielikult läbi kukkunud” („Der Ansatz für Multikulti ist gescheitert, absolut gescheitert!”).

(59) *Noh see läbi kukkumise ei ole midagi, see on lihtsalt asjaolu, et on lihtsalt väga palju muust rahvusest. (AG4F)*

(60) *Nojah, see on lihtsalt see et kuidas multikultuursust mõista. Multikultuursus on ühest küljest selline riiklik projekt. [...] Kui seda nimodi mõista, siis võibolla on Merkelil õigus, et multikultuursus läbi kukkunud on. (AG3F)*

(61) *Multikultiga ei ole siin [mingit? – KP] jama, sest inimesed suhtlevad omavahel ükskõik mis rahvustest ja on üksteise vastu väga kenad. Siin on kui palju knaipesid [die Kneipe – ee 'pubi'] kus on neli viis rahvust korraga ja keegi ei kakle ega kisu teiselt karvu peast ära.*

Mitmekultuurilisust puudutavate seisukohtade paljusus, selle tähendus ning sellest arusaamine avaldus ka teiste küsimustega seoses. Nii näiteks uuriti eesti keele kõnelejate teadlikkust Saksamaa seadusandluses sätestatust: kas kohapealsed seadused toetavad mitme keele oskust ja kasutamist? Tulemuste põhjal võib öelda, et vaid umbes veerand (21,1%) usub, et mitmekeelsus on seadustega toetatud, või on toetatud osaliselt (9,9%), 32,4% jääb eitavale seisukohale, 36,3% valib vastusevariandi „ei tea”. Vastuseid täpsustavatest kommentaaridest nähtub, et mitmekeelsuse õigusliku toetamise all mõistetakse asjaolu, et mitmekeelne suhtlus on avalikus ruumis nähtaval kohal, erinevate vähemuskeelte ja rahvusvaheliste võõrkeelte kasutamine on aktsepteeritud, vähemustel on lubatud tegeleda omakultuuri korraldusega, võõr- ja vähemuskeelte õpe toimib, on olemas vastavad institutsioonid jne. Detailsemad kommentaarid küsimustikest esitatakse järgnevalt.

- *Saksamaa pole võõrkultuuride vastu – multikulti domineerib väga Berliini igapäevases elu.*
- *Siin on võimalik keeli õppida ja vajadusel saab hakkama ka inglise keelega.*
- *Tegevusi võib arendada eesti keeles – keegi ei takista.*
- *[on olemas – KP] Sprachschulen, Universität, Internationale Schulen [‘keelte-koolid, ülikool, rahvusvahelised koolid’].*
- *Riiklikus koolisüsteemis mitmekeelsed koolid.*
- *Toetatakse keelelist ja kultuurilist mitmekesisust suhteliselt hästi.*
- *Toetatakse vähemuste keeleõpet.*
- *Vist türgi ja vene kogukondi [toetatakse – KP].*

4.1.2 Meedia- ja kultuuritarbimine

Meedia- ja kultuuritarbimine. Respondentidel paluti seitsmeastmelisel skaalal anda hinnang eesti-, saksa- ja ingliskeelse meedia- ja kultuuritarbimise sageduse⁷ kohta. Vaatluse alla võeti trüki- (ajalehed-ajakirjad) ja audiovisuaalse meedia (raadio, televiisioon), interneti (sh sotsiaalmeedia), elektrooniliste suhtluskanalite (nt tekstisõnumite saatmine) ning eri kultuuriliikide (ilukirjandus, teater, muusika) tarbimine.

Tulemused olid üsnagi ootuspärased. Uuringus osalenud eesti keele kõnelejad tarbivad kolme keele võrdluses trüki- ja audiovisuaalset meediat ülekaalukalt saksa keeles, kasutavad saksakeelset arvutitarkvara ning loevad saksakeelseid raamatuid. Ülekaalukalt eestikeelne on internetisisu tarbimine.

Tulemustest lähemalt (vt ka tabel 17): peaaegu kõik respondendid (90,2%) loevad iga päev või nädal saksakeelseid ajalehti. Eestikeelset trükimeediat tarbib sama sagedusega 61,1% vastanuist. Ligikaudu 15% loeb iga päev või vähemalt kord nädalas (ka ingliskeelseid ajalehti).

Sagedus	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	32,8%	47,9%	1,7%
Iga nädal või mitu korda nädalas	28,3%	42,3%	13,3%
Iga kuu	7,5%	5,6%	13,3%
Harvem	26,9%	2,8%	41,7%
Mitte kunagi	---	---	28,3%
Pole selles keeles kättesaadav	4,5%	1,4%	1,7%

Tabel 17. Trükimeedia tarbimine eesti, saksa ja inglise keeles

Ka ilukirjandust loetakse rohkem saksa kui eesti keeles (vt tulemused tabel 17). Kuigi igapäevase või -nädalase lugemise lõikes on kaalukauss selgelt saksa keele kasuks (67,6% versus 32,9%), loevad eestikeelset ilukirjandust peaaegu kõik vastanud (95,5%). Tõsi: lugemise sagedus varieerub respondenditi ja rohkem kui pooled (62,7%) loevad eestikeelseid raamatuid harvem kui kord kuus. Inglise keel jääb kolme keele lõikes selgelt tagaplaanile: 47,4% vastanuist loeb ingliskeelset ilukirjandust

⁷ Sagedused: iga päev – mitu korda nädalas – iga nädal – iga kuu – harvem – mitte kunagi – selles keeles puuduvad selleks võimalused.

harvem kui kord kuus, igapäevaseid- või nädalasi lugejaid on eesti keele kõnelejate seas 13,6%.

Sagedus:	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	10,5%	23,9%	5,1%
Iga nädal või mitu korda nädalas	22,4%	43,7%	8,5%
Iga kuu	23,9%	18,3%	13,6%
Harvem	38,8%	9,9%	47,4%
Mitte kunagi	3%	4,2%	23,7%
Pole selles keeles kättesaadav	1,5%	---	1,7%

Tabel 18. Ilukirjanduse tarbimine eesti, saksa ja inglise keeles

Teatrite ja kontsertide külastamine. Koduväline eestikeelne kultuuritarbimine on vähene, mis on aga tingitud omakeelsete ürituste puudumisest või takistustest nende tarbimisel (nt üritused toimuvad valdavalt pealinnas Berliinis, mis ei ole geograafilistel ja/või finantsilistel põhjustel kõikidele alati kättesaadav), mitte soovimatusest neist osa võtta. Kultuuriüritustel osalemiseks on paremad võimalused suurlinnades ja/või eesti keskustes (Berliin, Hamburg, München) elavatel eestlastel. Vastuseid analüüsid on seega ootuspärane, et rohkem kui teiste kultuuriliikide puhul on teatrite- ja kontsertide korral valitud vastusevariant „pole selles keeles kättesaadav” (vastavalt 48,4% ja 27%). Samas tuleb tõdeda, et kuigi saksakeelseid teatrietendusi ja kontserte pakkuvad institutsioonid on olemas igas suuremas keskus, on nende külastatavus eestlaskonna seas väike: rohkem kui pool (üle 70%) vastanutest käib saksakeelses teatris või kontserdil harvem kui kord kuus. Aktiivsem pole ka ingliskeelsete etenduste ja kontsertide külastamine: ka neid tarbib suurem osa vastanuist (rohkem kui 70%) harvem kui kord kuus, või ei tarbi üldse. Kõik tulemused esitatakse tabelis 19.

	Iga nädal või mitu korda nädalas (%)	Iga kuu (%)	Harvem (%)	Mitte kunagi (%)	Pole selles keeles kätte- saadav (%)
Eestikeelsed teatrietendused	---	---	43,8%	7,8%	48,4%
Saksakeelsed teatrietendused	1,5%	13,2%	72,1%	13,2%	---
Eestikeelsed kontserdid		1,6%	63,5%	7,9%	27%
Saksakeelsed kontserdid	1,5%	13,4%	79,1%	6%	---
Ingliskeelsed teatrietendused	---	---	25,9%	63,8%	10,3%
Ingliskeelsed kontserdid	---	---	60,3%	34,5%	5,2%

Tabel 19. Kultuuriürituste tarbimine eesti, saksa ja inglise keeles

Audiovisuaalne meedia. Peaaegu kõik eesti keele kõnelejad vaatavad telesaateid (84,3%) ja filme (80%), kuulavad raadiot (89,6%) ja muusikat (85,5%) saksa keeles. Kuigi audiovisuaalse meedia eestikeelne tarbimine on veebis võimalik kasvõi iga päev – paljud telesaated olid juba 2011. aasta kevadtalvel kättesaadavad nii reaalajas kui ka järelvaadatavalt – , polnud nende eestikeelne tarbimine vähemalt uuringu toimumise ajal veel harjumuspärane.

Suurem osa vastanuist tarbib eestikeelset raadiot, televisiooni ja filme harvem kui kord kuus. Vaid üksikud respondendid tarbivad omakeelset audiovisuaalset meediat iga päev. Eri tegevustest sagedaim on raadiosaadete kuulamine: 9,1% arvab, et kuulab eesti raadiokanaleid iga päev. Ingliskeelsete tegevuste puhul on ülekaalus muusika kuulamine: ligi pool vastanuist (43,1%) kuulab iga päev ingliskeelset muusikat või vaatab ingliskeelseid filme (31,6%). Tulemused eri tegevuste kaupa esitatakse tabelites 20–25.

Raadio tarbimine	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	9,1%	62,3%	3,5%
Mitu korda nädalas	10,6%	17,4%	---
Iga nädal	6,1%	10,1%	3,5%
Iga kuu	15,2%	1,5%	1,8%
Harvem	33,3%	5,8%	35,1%
Mitte kunagi	10,6%	2,9%	52,6%
Pole selles keeles kättesaadav	15,2%	---	3,5%

Tabel 20. Raadio tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles

Televisiooni tarbimine	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	6,1	70%	3,6%
Mitu korda nädalas	12,1%	10%	5,4%
Iga nädal	3%	4,3%	3,6%
Iga kuu	6,1	1,4%	16,1%
Harvem	31,8	11,4%	42,9%
Mitte kunagi	7,6	2,9%	25%
Pole selles keeles kättesaadav	33,3	---	3,6%

Tabel 21. Televisiooni tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles

Muusika kuulamine	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	4,4%	47,8%	22,4%
Mitu korda nädalas	23,5%	24,6%	37,9%
Iga nädal	16,2%	13%	5,2%
Iga kuu	19,1%	7,3%	15,5%
Harvem	32,4%	5,8%	12,1%
Mitte kunagi	---	1,5%	3,5%
Pole selles keeles kättesaadav	4,4%	---	3,5%

Tabel 22. Muusika tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles

Filmide vaatamine	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	1,5%	31,4%	5,2%
Mitu korda nädalas	6,1%	34,3%	8,8%
Iga nädal	10,6%	14,3%	22,8%
Iga kuu	18,2%	12,9%	22,8%
Harvem	53%	5,7%	29,8%
Mitte kunagi	3%	1,4%	7%
Pole selles keeles kättesaadav	7,6%	---	3,5%

Tabel 23. Filmide tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles

Interneti tarbimine. Peaaegu kõik respondendid (v.a vanem põlvkond) kasutavad internetti (veebilehed, e-kirjad, sotsiaalmeedia, Skype jne) ja muid elektroonilisi suhtluskanaleid (nt tekstisõnumid). Seejuures kasutab enamik vastuist saksa- (70,2%) või ingliskeelset (19,3%) arvutitarkvara. Kuigi veebi tarbitakse rohkem saksa keeles (61%), viitavad vastused igapäevasele mitmekeelsele kasutusele, kus eri tegevusi teostatakse eri keeltes: elektroonilisi väljaandeid loetakse eesti ja saksa keeles, suulised (Skype) ja kirjalikud (Facebook) tegevused-jutuajamised toimuvad valdavalt eesti keeles. Olgugi et küsimustikus ei eristatud veebis teostatavaid tegevusi detailselt (v.a sotsiaalmeedia tarbimine), võib intervjuuainestikule tuginevalt siiski väita, et eestikeelsed veebipõhised tegevused tähendavad eeskätt eestikeelsete uudisteportaalide ja ajalehtede-ajakirjade lugemist. Veeb on ühtlasi peamine ühenduslüli ja sidepidamisvahend Eesti kontaktidega.

Sotsiaalmeediat kasutab eesti keeles igapäevaselt 24,6%, saksa keeles 26,2%, inglise keeles (7%).

Internetisisu tarbimine	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Iga päev	49,3%	61%	13,8%
Mitu korda nädalas	19,4%	21,7%	25,9%
Kord nädalas	16,4%	4,4%	15,5%
Kord kuus	6%	4,4%	10,3%
Harvem	6%	2,9%	22,4%
Mitte kunagi	3%	5,8%	10,3%
Pole selles keeles kättesaadav	---	---	1,7%

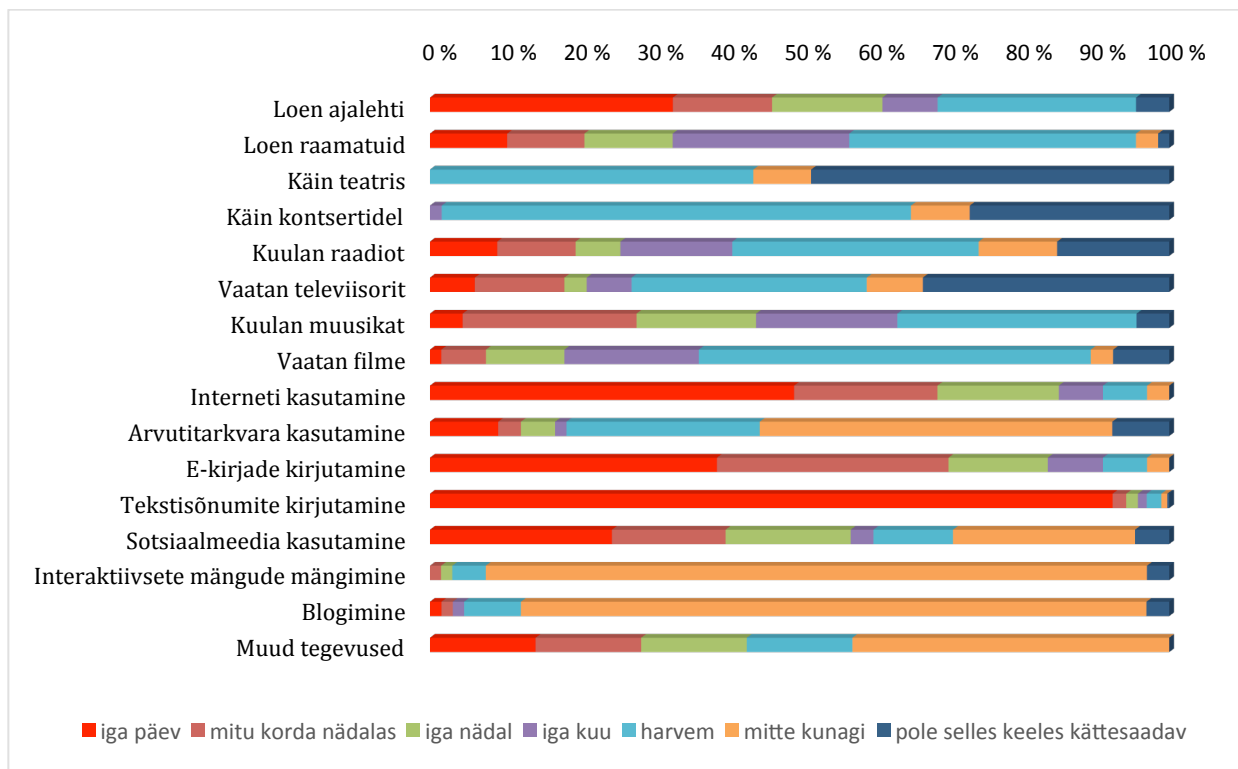
Tabel 24. Internetisisu tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles

Eesti ja saksa keele kasutus on kirjalikus suhtluses eri mahus aktuaalne peaaegu kõikide puhul, vaid üksikud (vanem põlvkond) respondendid ei kirjutanud e-kirju või tekstisõnumeid. Kirjalikus suhtluses kasutatakse saksa keelt igapäevaselt mõnevõrra rohkem kui eesti keelt (vastavalt 46,3% ja 38,8%). Seda võib pidada oodatuks, kuna saksa keel on enamiku respondentide töökeel. Inglise keelt kasutab igapäevaselt umbes 10%. e-kirjadega võrreldes on tekstisõnumite kirjutamine mis tahes keeles oluliselt harvem tegevus (eesti keeles 10,8%, saksa keeles 24,6%). Täiesti marginaalne tegevus on blogimine, seda mainitakse üksikutel juhtudel. Täpsemad tulemused esitatakse tabelis 25.

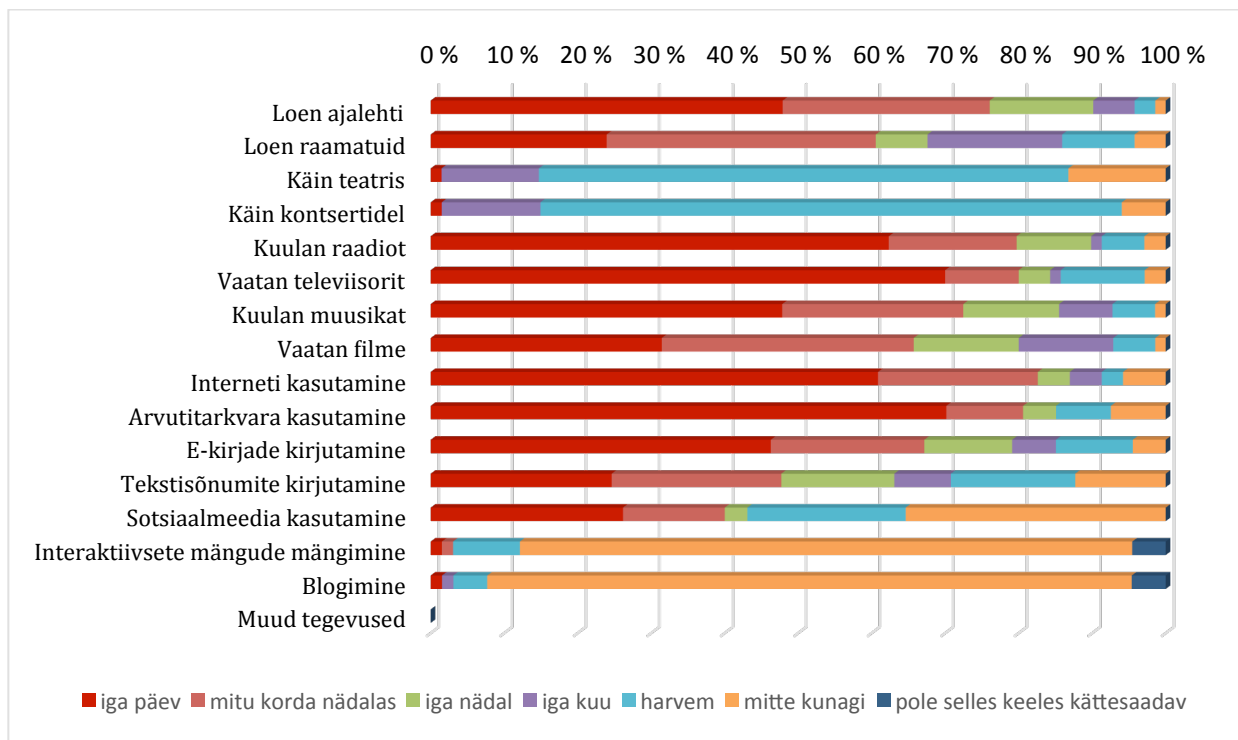
Elektrooniliste suhtluskanalite kirjalik tarbimine Sagedus: iga päev	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
e-kirjade kirjutamine	38,8%	46,3%	10,3%
tekstisõnumite kirjutamine	10,8%	24,6%	1,7%
blogimine	1,5%	1,5%	---

Tabel 25. Elektrooniliste suhtluskanalite tarbimise sagedus eesti, saksa ja inglise keeles

Kõik tegevused ja nende sagedused eesti ja saksa keeles võtavad kokku joonised 3 (eesti) ja 4 (saksa keel).

Joonis 3. Tegevuste sagedused eesti keeles

Joonis 4. Tegevuste sagedused saksa keeles

Järgnevalt võetakse vaatluse alla see, mil määral tegelevad respondendid kirjaliku või suulise loomingu tegevusega eesti, saksa või inglise keeles. Nagu tulemustest nähtub, harrastatakse enim kirjalikke tegevusi. Ligi pool vastanuist kasutab eesti ja saksa keelt kirjade kirjutamisel (rohkem siiski saksa keeles) ja päeviku pidamisel (39,7%). Suulistest tegevustest mainiti enim eestikeelsete laulude laulmist (30%). Muude tegevuste praktiseerimine on vähene kõigis kolmes keeles, nii näiteks tegelevad vaid üksikud respondendid ilukirjanduslike tekstide kirjutamisega eesti või saksa keeles, muude kunstiliste harrastustega tegelemine (nagu näiteks helilooma ja teatritegevus) on marginaalne ning aktuaalne vaid mõne respondendi puhul (ka siis harvem kui kord kuus).

Sagedus: iga päev, kord või mitu korda nädalas	eesti keeles (%)	saksa keeles (%)	inglise keeles (%)
Kirjade kirjutamine	46,4%	50,7%	25,5%
Päeviku pidamine	39,71%	32,4%	10,6%
Tekstide kirjutamine	1,5%	3%	2,2%
Helilooma	---	---	---
Laulmine	30%	25,7%	12,8%
Luuletuste lugemine	4,4%	4,5%	---
Teatritegevuses osalemine	---	---	---

Tabel 26. Muu suulise ja kirjaliku eneseväljenduse harrastamine eesti, saksa ja inglise keeles

4.1.3 Seadusandlus

4.1.3.1 Keelekasutamise toetamine ja takistamine

Respondendid pigem ei ole teadlikud Saksamaa seadustest või arvavad, et seadusandlus pigem ei toeta vähemuskeelte (nt eesti keele) kasutamist. Järgnevalt võetakse vaatluse alla eesti keele kõnelejate teadlikkus keelekasutust ja vähemuskeele õpet puudutavatest seadustest Saksamaal. Eesti keele kõnelejate informeeritus selles valdkonnas on pigem väike. Nii näiteks ei teata (40,1%) või ollakse arvamusel, et Saksamaa seadusandlus ei toeta vähemuskeelte kasutamist (47,1%). Vähesed küsimusele jaatavalt vastanud respondendid (12,9%) tõlgendavad kas täielikku või osalist vähemuskeelte kasutamise toetamist sellega, et suhtluses ametiasutustega on nende keelte kõnelejalatel õigus kasutada tõlgi abi, samuti on õigus tegeleda omakeelse kultuuritegevusega (nt asutada seltse, anda välja ajalehte jne). Respondentide vastuseid ilmestavad järgnevad kommentaarid:

- *Erinevates situatsioonides õigus tõlgile.*
- *On võimalik asutada eesti organisatsioone, ilmub eestikeelne ajaleht, peale sõda, kui siin asus palju eesti põgenikke, tohtisid nad asutada eesti koole, anda välja eesti kirjandust jne.*
- *Kohtus õigus eestikeelsele tõlkele.*
- *Klubiline tegevus omas keeles lubatud.*
- *Vähemusrahvustel on õigus omakeelsele kultuurile ja tõlkidele, aga aktiivne toetus puudub.*

Kuigi Saksamaa seadusandlusega pigem ei olda kursis, on samas enamik vastanutest (63,4%) arvamisel, et Saksamaa seadusandlus ka ei takista vähemuskeelte kasutamist.

4.1.3.2 Haridus ja seadusandlus

Rohkem kui pooled (vastavalt 52,9% ja 56,5%) ei tea, kas on olemas seadused, mis reguleerivad eesti keele kasutust õppekeele (q48) ja õppeainena (q49). Küsimusele vastasid jaatavalt üksikud respondendid. Mõnes kommentaaris arvati, et „Seadusandlus ilmselt on olemas, kuna vastasel juhul ei saaks Saksamaal tegutseda eesti koolid ega toimuda eesti keele õpe Euroopa Koolis ning Saksamaal ülikoolides”.

4.1.4 Haridus

Peaaegu kõik uuringus osalenud eesti keele kõnelejad on kõigis haridusastmetes õppinud eesti keeles. Saksa keel on valdavalt täiskasvanueas õpitud võõrkeel.

Eesti keele õppimine. Enamik respondente (88,7%) on sündinud ja üles kasvanud Eesti keeleroomis, mis tähendab ühtlasi seda, et haridus on kõigis haridusastmetes (alg-, põhi-, kesk- ja kõrgharidus) omandatud eesti keeles (v.a võõrkeelte õppimine). Enamik respondente (77,1%) on õppinud üldhariduskoolis kõigi õppeaastate vältel ainult ühes keeles (vastanuid 88% eesti keeles, viis respondenti saksa, kolm rootsi keeles). Suhe eesti keelega on mõistagi teisem Rootsi või Saksamaa taustaga respondentide puhul, kes on eesti keelt õppinud väliseesti täienduskoolides, üksikud ka eesti koolides Rootsis ja Saksamaal.

Saksa keele õppimine. Vaid kaks respondenti on saksa keelega olnud kontaktis sün-nist või varasest lapsepõlvest peale. Mõlemad on omandanud saksa keele ühelt oma vanemalt (teine vanem on eesti keele kõneleja) ja vahetus monolingvaalses saksa-keelses keskkonnas.

Kuigi ka kõik Eestis sündinud respondendid andsid oma saksa keele oskusele väga kõrge hinde (vt tabelid 12–14), on saksa keel nende jaoks algselt olnud kas esimene

või teine võõrkeel. Nende respondentide puhul korduvad saksa keele õppimises sarnased mustrid: saksa keele õppimine on alanud võõrkeelena kas üldhariduskoolis Eestis või varases täiskasvanueas vahetult pärast Saksamaale saabumist (nt keelekursustel, keeltekoolides, ülikoolide keeltekeskustes). Ühtlasi on saksa keel saanud ajas ja ruumis teise tähenduse – suhe keelega on muutunud isiklikumaks ning seda ei tajuta enam võõrkeelena, mitmed respondendid väljendasid tundvat saksa keelega lähedasemat suhet kui eesti keelega. Saksa keele kasutusmäär varieerub respondentide, kuid suurema osa puhul on see siiski peamine suhtluskeel nii enamusrühma kui ka teiste keelerühmadega suheldes.

Eranditult kõik intervjuudes osalenud eesti keele kõnelejad peavad mis tahes riiki emigreerudes esmaseks tegevuseks selle riigi enamuskeele õppimist. Suhtumist riigikeele õppimisesse illustreerivad kaks vestluskatket (näited 61–63):

(61) *Eestlased pööravad ikkagi palju rohkem [tähelepanu] keele ära õppimisele kui näiteks türklased siin. Nemad toovad kõik oma vanemad ja vana-vanemad ja kõik oma sugulased ja kõik siia ja nemad hakkavad ainult omavahel tegutsema ja see keele õppimine, see jääb täitsa tahaplaanile, aga eestlased ei ole nisuksed [...] ja teiseks ka eestlased ei kutsu oma tervet suguvõsat siia. (AG4M)*

(62) *Kui ma elan siin, ma olen kohustatud rääkima selle rahva keelt, kus ma olen. Ma olen kohustatud ja see on mulle auasi rääkida saksa keeles, kes on ka kultuurrahvas. See ei ole nisugune kuu pealt kukkunud [rahvas – KP] [...] Kui ma oleksin sõitnud Indiasse, oleksin ma ära õppinud india keele. (AG4F)*

(63) [sakslased hindavad kõrgelt seda, kui välismaalased nende keele ära õpivad] *see on siis veel tähtsam sellepärast, et siis nad näevad ka, et sa oled ikkagi integreerinud siia maasse ja sa oled ikkagi õppinud selle keele ära ja siis nad hindavad seda palju rohkem, et sul on üks omapära, sul on see keel, mida sa ka räägid ja niimoodi. (AG4M)*

4.2 Juriidiline analüüs⁸

Saksamaa põhiseaduses (Grundgesetz) puudub säte riigikeele kohta. Saksa keele staatuse ametliku või ametikeelena (sks *Amtssprache*) määrab *Verwaltungsverfahrensgesetz*⁹, mille § 23 kohaselt on Saksamaa ametlik keel saksa keel: *Die Amtssprache ist deutsch*. Saksamaa põhiseadus jätab tähelepanuta ka muud keeled, küll aga viidatakse seaduse 3. artiklis keeltele üldises mõttes, keelustades soo, päritolu,

⁸ Lühikokkuvõtte autor: Sarah Stephan (vt ka Stephan 2011).

⁹ *Verwaltungsverfahrensgesetz*: <http://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/>. Vaadatud 27.01.2016.

rassi jne kõrval diskrimineerimise ka keele tõttu: *Niemand darf wegen seines Geschlechtes, seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner Sprache, seiner Heimat und Herkunft, seines Glaubens, seiner religiösen oder politischen Anschauungen benachteiligt oder bevorzugt werden. Niemand darf wegen seiner Behinderung benachteiligt werden.* Saksamaa autohtonsete vähemuste keeli (nagu taani, romi, sorbi, friisi) kaitsevad neid keeli kõneldavates liidumaades liidumaapähised seadused ja rahvusvahelised lepingud (vt loetelu Nationale Minderheiten 2014). Eesti keele kõnelejad autohtonsete vähemuste hulka ei kuulu ning vähemuskeelte kõnelejate õiguste kaitse neile ei laiene. Eesti keele kõnelejad on n-ö „hiljutised” sisserännanud või sisserände taustaga isikud.

Kuigi paljukeelne Saksamaa on fakt, pole poliitikud ja seadusetegijad keeleküsimumstega seni sidusalt tegelenud. Sisserännanuil puudub peale seadustest tuleneva õiguse kasutada ametisuhtluses ja kohtuistungitel tõlgi abi muid õigusi avalikus suhtluses oma emakeele kasutamiseks.

Sisserände-, kodakondus- ja haridusvaldkonnas tõusevad keeleküsimumused tugevalt esile. Nii näiteks on lõimumispoliitika debattides olnud esiplaanil sisserännanute saksa keele õppimine. Saksamaa integratsioonipoliitika on suuresti kantud soovist suurendada sisserännanute hulgas (nii lapsed kui ka täiskasvanud) saksa keele oskus, et kindlustada saksa keele positsioon esimese vahendajakeelena avalikus suhtluses. Välispäritolu elanikkonna oma emakeel(n)e haridus ja keeleõpe jäävad saksa keele õppimise kõrval varju või on keeleõppeküsimumused lahendatud liidumaade tasandil.

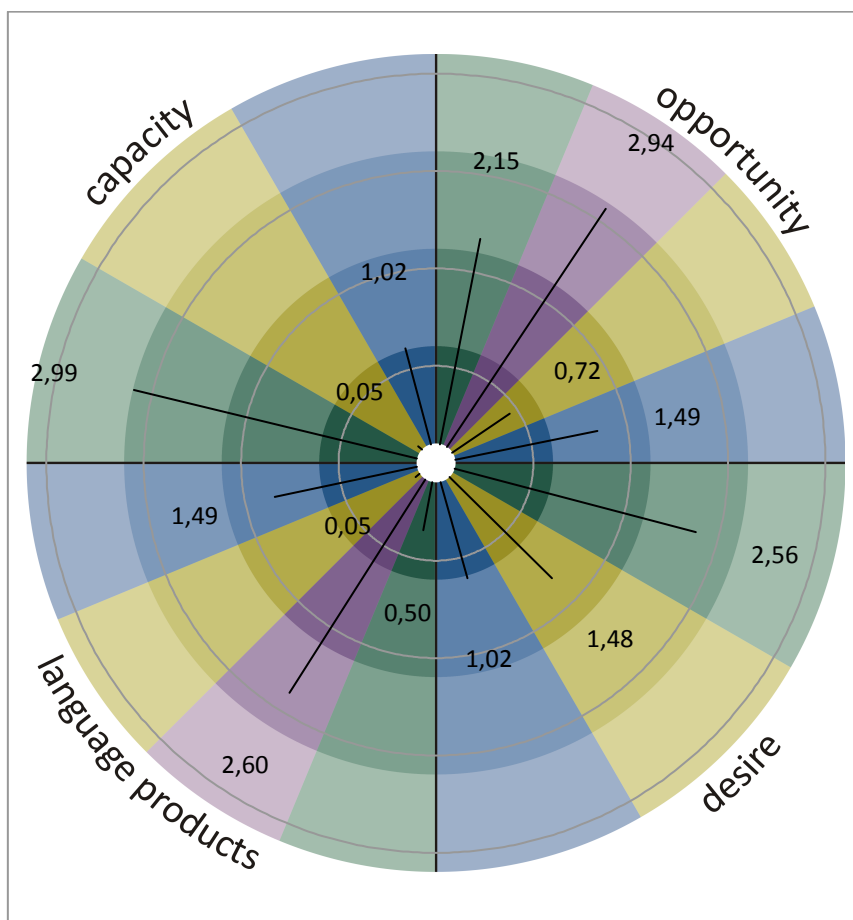
Sarah Stephani hinnangul on Saksamaa paljukeelsus jäänud riigi õiguslikus ja poliitilises mõtlemises marginaalseks huviobjektiks. Kuigi sel teemal on arutelude ja poliitiliste diskussioonide näol tagasihoidlikke samme astunud, pole need riiklikku integratsiooniprogrammi jõudnud. Mitmekeelsusküsimumused on kõige rohkem nähtaval haridusseadustikus, kuid on olnud aruteluteemaks ka seoses avalike teenuste osutamisega (nt tervishoius).

5 Eesti keele elujõulisuse baromeeter

Viies peatükk võtab kokku uuringu tulemused. Tulemusi mõõdeti ja hinnati selleks välja töötatud baromeetri (*EuLaViBar; European Language Vitality Barometer*) abil. Uuringu metoodikat ning keele elujõulisuse mõõdikut kirjeldati raporti kolmandas peatükis.

5.1 EuLaViBari mõõtmistulemused: üldhinnang

Baromeetri (EuLaViBar) üldhinnang eesti keele hetkeseisule ning keele kestlikkusele Saksamaal on kõikides dimensioonides (keelekasutus ja suhtlus, haridus, meedia, seadusandlus) madal. Mudel ei anna üheski dimensioonis ühegi mõõdetud tunnuse puhul eesti keele hetkeseisule kõrgeimat, keelesituatsiooni stabiilsust markeerivat hinnet (4). Sellega viitavad mõõtmistulemused märkide olemasolule, et eesti keele järjepidevus võib olla ohus, ühtlasi on vaja võtta tõhusad meetmed keele kasutamise ja põlvkondliku järjepidevuse toetamiseks. EuLaViBari hinded eesti keele hetkeseisule on esitatud alljärgneval radiaaldiagrammil (joonis 5). Joonisel kasutatakse tehnilistel põhjustel ingliskeelseid termineid, nende eestikeelsed vasted on järgmised: *capacity* = suutlikkus; *opportunity* = võimalused; *desire* = soov; *language products* = keeletooted.

Joonis 5. Baromeetri hinnang eesti keele elujõulisusele Saksamaal¹⁰

Kuigi EuLaViBari mõõtmistulemustesse on nii haridus- kui ka meediadimensiooni puhul põhjust suhtuda ettevaatlikkuse ning kriitikaga, kirjeldab baromeeter muudes aspektides eesti keele ja selle kõnelejate olukorda Saksamaal pigem tõepäraselt ning toob välja kolm olulist aspekti: eesti keele kõnelejaid iseloomustab kõrge keeleline suutlikkus (2,99; ingl *capacity*) ja soov (2,56; ingl *desire*) eesti keelt kasutada, kuid võimalused selleks on vähesed või piiratud (2,94; ingl *opportunity*) ning puuduvad olulised „keeletooted” (2,60; ingl *language products*), mis toetaksid eesti keele kasutamist hariduses, seadusandluses, meedias ning avalikus suhtluses. Kuigi uuringutulemused viitavad eesti keelele Saksamaal kui ohustatud keelele, on uuringus osalenud eestlastele iseloomulikud positiivne suhtumine eesti keelde ning soov eesti keelt säilitada, kogukonnasisene tugev ühtekuuluvustunne ning võimaluste otsimine ja loomine eesti keele ja kultuuri säilitamiseks.

¹⁰ Värvide selgitused: roheline = keelekasutus ja interaktsioon, lilla = haridus, kollane = seadusandlus, sinine = meedia.

5.2 Tulemustest lähemalt

5.2.1 Suutlikkus

Suutlikkuse all mõeldakse kõneleja individuaalset suutlikkust keelt kasutada. Respondentide keelelist võimekust suhelda eesti keeles mõõdeti kolmes dimensioonis: 1) keelekasutus ja interaktsioon, 2) seadusandlus ning 3) meedia. *EuLaViBar* annab uuringus osalenud eesti keele kõnelejate keelelisele suutlikkusele hinde 2,67, mis viitab nende kõrgele keelelisele võimekusele suhelda oma emakeeles. Kõrgeimad hinded ongi respondentid pälvinud dimensioonis keelekasutus ja interaktsioon, mis hõlmab peresisest ning põlvkondadevahelist ja -sisest keelekasutust. Sedavõrd kõrge hinne osutab asjaolule, et respondentidel on puht keelelises mõttes olemas kõik oskused ning eeldused mis tahes suhtlussituatsioonis eesti keeles suhtlemiseks, kui selleks on loodud vastavad tingimused. Nagu tulemustest nähtub, ongi perekond ja kodu üldjuhul ainsad keelekasutusväljad, kus respondentidel on üldse võimalik eesti keelt kasutada.

EuLaViBar toob samas selgelt välja kaks dimensiooni – seadusandluse ning meedia –, kus respondentide keelelisele valmisolekule vaatamata on eesti keele kasutus piiratud. Kõige madalamalt hindab *EuLaViBar* kõnelejate suutlikkust kasutada eesti keelt seadusandluses või seadusandluse keelena (hinne: 0,05). Tulemust võib pidada tõeseks, sest Saksamaa seadusandlus pole eestikeelsena kättesaadav, niisamuti on valdava osa respondentide õigusteadlikkus madal.

Esmane keele elujõulisusele viitav tunnus on emakeele määratlemine ning selle oskuse tase (tunnus: *emakeel*). Nagu näitavad eesti kogukonnas läbi viidud küsitluse tulemused, on uuringus osalenud eestlastel selge keeleline identiteet ning valdav osa uuringus osalenuist (69 respondenti 71st) peab oma emakeeleks eesti keelt. Teine oluline aspekt on emakeelena määratletud keele oskus (*keeleoskuse subjektiivne hindamine*). Nagu respondentide enesehinnangutest nähtub, valdab enamik uuringus osalenuist eesti keelt emakeelena kõneleja tasemel: 94% respondentidest saab aru, räägib ja loeb, 84,3% kirjutab eesti keeles vabalt. Seega, lähtuvalt keeleoskuse tasemest on respondentidel olemas kõik eeldused suhelda oma emakeeles mis tahes suhtlussituatsioonides.

Keelekasutus ja suhtlus. Keele kestlikkuse näitajana on üks olulisemaid tegureid keele põlvkondlik järjepidevus ning keele peresisene edasikanne. Uuringutulemuste põhjal nähtub mõningane vastuolu respondentide arvamuste ning tegelike keeleliste valikute vahel. Kuigi enamik küsitlusuuringus osalenuist (88,4%) väitis toetavat lapse/laste eesti keele kasutust, viitavad peresisest keelevalikud pigem asjaolule, et ligi poolte (48%) vastanute peresisestes keelevalikutest rakendatakse mitmekeelset suht-

lust ning ainult eesti keele kasutus on vähene. Samas on väga väike (6 respondenti 71st) nende respondentide arv, kes on seadnud laste puhul eesti keele oskuse põlvkondliku edasiandmise olulisuse kahtluse alla. Nagu tulemused näitasid, kõneleb pisut rohkem kui pool (52%) vastanutest oma lapsega/lastega ainult eesti keeles; umbes kolmandik (36,5%) kasutab nii eesti kui ka saksa keelt. Kui lisada juurde see kümnendik, kes kasutab peresiseses suhtluses ainult saksa keelt, võib ligi poolte respondentide keelevalikutes võib näha märke võimalikust keelevahetusest ja üleminekust saksa keelele või perede valmisolekust kasutada peresiseselt ühe suhtluskeelena eesti keele kõrval ka saksa keelt. Vastustest abikaasadevaheliste suhtluskeelte valikute kohta nähtub, et peaaegu poolte (44%) respondentide suhtlus on mitmekeelne, st omavahelises suhtluses kasutatakse rohkem kui üht keelt, enamasti kombinatsioonides saksa+eesti keel, kuid esineb ka muid keelekombinatsioone (nt inglise+hispaania, inglise+prantsuse, saksa+rootsi, saksa+heebrea). Eesti keelt kasutab abikaasade/partnerite vahelise suhtluskeelena 12% vastanuist; 44% suhtleb abikaasa/partneriga kas ainult saksa keeles või ainult mingis muus keeles.

Uuringus osalenud eesti keele kõnelejal on piiratud võimalused eesti keele kasutamiseks väljaspool kodu, v.a Saksamaa suurlinnades (Berliin, München, Hamburg) elavatel eestlastel. Institutsionaalsetel keelekasutusväljadel domineerib oodatult saksa keel.

Seadusandlus. Seadusandluse all mõistetakse keelt puudutavate õigusaktide olemasolu või puudumist, keelekasutuse ning keelelise mitmekesisuse toetamist või piiramist ja takistamist, samuti kõnelejate teadlikkust ja hoiakuid seadusandluse suhtes. *EuLaViBar*-i väga madal hinne (0,05) viitab eestikeelse seadusandluse puudumisele. Tulemus on tõepärane, sest Saksamaa seadusandlus pole eestikeelsena kättesaadav. Seadusandluse keelena pole eesti keelel kui Saksamaa mõistes marginaalsel väikekeelel (respondentide hinnangul) rakendust, ka on eesti keele kasutusvõimalused mis tahes institutsioonide juures piiratud või puuduvad üldse.

Meedia puhul, mille all mõistetakse vähemuskeelse meedia olemasolu, meediatoodete ja nende tarbimise keelt, viitab baromeetri tulemus (hinne: 1,02) ülekaalukale saksa keele kasutusele. Saksamaal elav eesti keele kõneleja tarbib ülekaalukalt saksa keelseid meediatooteid, vähem Eesti Rahvusringhäälingu (nt ETV, ETV2, Vikerraadio, Klassikaraadio jne) ning erakanalite (nt TV3, Kanal2) toodangut. Eestikeelne meediatarbimine ongi suures osas internetipõhine (valdav osa respondentidest tarbib eestikeelset internetti igapäevaselt, neist 49% igapäevaselt). Ka kodune kultuuriline tegevus (nt raamatute lugemine, filmide vaatamine, muusika kuulamine jne) toimub valdavalt saksa keeles (nt raamatuid loeb eesti keeles igapäevaselt 32,8%, saksa keeles 67,6% vastanuist), seevastu koduväline kultuuritarbimine on vähene mõlemas

keeles (valdav osa vastanuist külastab saksakeelset teatrit või saksakeelseid kontserte harvem kui kord kuus või ei tarbi neid üldse).

5.2.2 Võimalused

Võimaluste all mõistetakse reegleid (nt seadusandlikke, hariduse, meedia jm valdkondade omi), mis võimaldavad, toetavad, piiravad või keelavad vähemuskeele kasutamist. Respondentide võimalusi kasutada eesti keelt mõõdeti neljas dimensioonis: 1) keelekasutus ja suhtlus, 2) haridus, 3) seadusandlus ja 4) meedia. Dimensioonid peidavad endas mitmeid tunnuseid, mille ühine nimetaja on võimaluste olemasolu keele kasutamiseks. *EuLaViBar* annab fookusala üldhindeks 1,57, viidates sellega eesti keele rakendusväljavaadete vähesusele või puudumisele, mis võib seada ohtu keele kestlikkusele. Eesti keele kasutusvõimalused on paremad dimensioonis keelekasutus ja suhtlus (hinne: 1,74), seevastu seadusandluses (hinne: 0,80) ning meedia- ja kultuuritarbimises (hinne: 1,65) on eesti keele roll marginaalne või puudub üldse. Baromeetri mõõtmistulemustega võib üldjuhul nõustuda.

Alljärgnevalt esitatakse lühikokkuvõtte eesti keele kasutamise võimalustest nimetatud fookusalal eri tunnuste lõikes.

Keelekasutus ja suhtlus. Enamik Saksamaal elavatest eesti keele kõnelejatest pole kogenud eesti keele kasutamise ning eesti keeles suhtlemise piiramist või takistamist kodus ja väljaspool. Niisamuti peavad nad ise vajalikuks ning toetavad enda laste puhul eesti keele kõnelemist mis tahes keelekasutusväljadel. Siiski pole Saksamaal koduvälistes domeenides (eeskätt ametiasutustes) üldjuhul võimalusi eesti keelt kasutada. Suurem osa uuringus osalenuist (68–93% vastanuist selle valdkonna erinevate küsimuste lõikes) oli arvamusel, et eesti keelt ei ole võimalik ega pole ka vaja üheski institutsionaalses domeenis kasutada, pidades eesti keelt teiste keelte võrdluses Saksamaal sedavõrd marginaalse tähtsusega ning tundmatuks keeleks, mille kasutuse järele avalikkuses puudub eesti keele kõnelejate väga hea saksa keele oskuse tõttu igasugune vajadus. Niisamuti on respondentide hinnangul erinevalt mõne muu võõrkeele oskusest (nt inglise, hispaania, prantsuse) ebatõenäoline nõuda või eeldada riigiasutustes töötavatelt ametnikelt eesti keele oskust, kuigi eesti keel on üks Euroopa Liidu ametlikke keeli. Eri institutsioonide lõikes näevad respondendid enim vajadust eesti keele kasutusvõimaluste järele kohtusüsteemis, mujal ei pea enamik vastanuist eesti keele kasutamist vajalikuks.

Haridus. Kuigi baromeetri mõõtmistulemused annavad eesti keele kasutamise võimalustele Saksamaa haridussüsteemis kõrge hinde, ei saa neid tulemusi arvesse võtta, sest enamik vastanuist (63 inimest 71st) oli omandanud üld- ja/või kõrghariduse Eestis. Tegelikuses on Saksamaal elavatel eestlastel väga vähe võimalusi (või

pigem pole üldse) eesti keele kasutamiseks või selles hariduse omandamiseks (v.a eestikeelsed lasteringid, pühapäevakoolid või Euroopa Koolid). Saksamaa üldhariduskoolides puuduvad võimalused eesti keele õppeks ning eestikeelse tugiõppe saamiseks.

Euroopa Liidu institutsioonides töötavate vanemate lapsed saavad eesti keelt õppida Euroopa Koolis Münchenis. Lisaks sellele on Münchenis elavatel eesti päritolu lastel võimalik eesti keelt õppida nn pühapäevakoolis. Sarnases vormis on eesti keele õpe korraldatud ka Berliinis, Frankfurdis, Kölnis ja Hamburgis. Koolide tegevust rahastavad Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti Instituut, Saksamaa eestlaste ühingud ja lapsevanemad ise.

Seadusandlus ja Meedia. *EuLaViBar*-i hinne eesti keele kasutamise võimaluste kohta seadusandluses ning meedias on väga madal (eeskätt õigusaktide puhul). Tulemusega tuleb nõustuda: Saksamaa seadusandlus pole eestikeelsena kättesaadav, eestlastel pole üldjuhul võimalik tarbida omakeelseid õigusteenuseid (v.a õigus kasutada tõlgi abi); puudub ka eestikeelne audiovisuaalne ning trükimeedia. Eesti keele kõneleja elab saksakeelses meediaruumis ja/või tarbib internetipõhiselt Eesti Rahvusringhäälingu, erakanalite ning Eesti trükimeedia toodangut.

5.2.3 Soov

Soov näitab inimeste valmisolekut vähemuskeelt kasutada, see avaldub ka keelehoiakutes ning keelekasutuse suhtes tekkinud emotsioonides. *EuLaViBar* hindab uuringus osalenud eestlaste eesti keele kasutamise soovi üldhindega 2,56, mis viitab kõnelejate vähesele valmisolekule kasutada eesti keelt eri dimensioonides. Samas on respondentide suhtumine eesti keelde ning keele säilitamisesse positiivne.

Keelekasutus ja suhtlus. Respondendid suhtuvad eesti keele kasutamise vajalikkusse ja tähtsusesse Saksamaal mõneti vastandlikult: kodusisest eesti keele kasutamist ning keele põlvkondliku järjepidevuse jätkumist peetakse vägagi oluliseks; teisalt viitavad respondendid eesti keele väiksusele, mis välistab juba eos eesti keele kasutamise õiguslik-avalikes institutsioonides. Vastanute hinnangul on eesti keel Saksamaal seda võrd väike keel, mis piltlikult öeldes „upub” teiste keelte sisse ära. Respondentide arvates ei mängi eesti keele oskus Saksamaa tööturul mingil rolli, suurem osa vastuist ei usu ka eesti keele tähtsuse suurenemisesse lähitulevikus (nt kümne aasta pärast).

Seadusandlus. Valdaval osal vastuist puuduvad faktilised teadmised vähemuskeelte kasutamist, eri keelte oskust ning vähemusrühmade diskrimineerimist reguleerivate õigusaktide kohta. Kuigi enamiku respondentide hinnangul ei takista Saksamaa õigusaktid eesti keele kasutamist, jääb suurem osa vastuist seisukohale, et eri

keelte rääkijaid ja keeli ei kohelda võrdselt. Kõrvutades küsitlusuuringu tulemusi kvalitatiivsete andmetega, nähtub, et respondendid on eestikeelse seadusandluse vajalikkuse osas pigem kahtleval kui soovimatul seisukohal, seostades eestikeelse seadusandluse mittevajalikkust eesti keele kõnelejate väga hea saksa keele oskuse ning kõigi seaduste kättesaadavusega saksa või inglise keeles.

Meedia. *EuLaViBar* annab eestikeelsele meedia- ja kultuuritarbimisele madala hinde (1,02). Kuigi uuringutulemused kinnitavad saksakeelsete meedia- ja kultuuritoodete domineerivat tarbimist, pole jällegi suulisele ainekule tuginevalt põhjust väita, nagu puuduks kogukonna liikmetel ühine soov ja vajadus eestikeelsete meedia- ja kultuuritoodete järele. Eestikeelne kultuuritegevus on paratamatult tagasihoidlikum, kuna eesti kogukondadel puudub piisav inimressurss, vahendid ja võimalused olukorda parendada. Aktiivse ühistevõtte vastu räägivad ka respondentide soovist sõltumatud tegurid, nagu näiteks eesti keele kõnelejate paiknemine üle Saksamaa ning suured geograafilised vahemaad, mis seavad ühisele kultuuritegevusele piirid.

Et hinnata respondentide tegelikku eestikeelset meediatarbimist, on oluline võtta detailselt vaatluse alla internetipõhine meedia- ning kultuuritarbimine ning täpsustada nende tüpoloogiat. Internetipõhiste omakeelsete tegevuste üksikasjalik kaardistamine ning kasutussageduse mõõtmine annaks Saksamaa eestlaste tegelikust eestikeelsest meediatarbimisest täpsema ülevaate (nt saadete otse- või järelvaatamine, tarbitavate saadete tüpoloogia (uudiste- ja kultuurisaated, lastesaated, seriaalid, filmid jne)).

5.2.4 Keeletooted

Keeletoodete all mõistetakse vähemuskeelseid „tooteid”, aga ka nõudlust ning soovi seesuguste toodete ja teenuste järele (nt meedia, kultuurisündmused, ilukirjandus, haridusvõimalused, õppematerjalid, seadusandlus jne). Kuigi Keeletoodete fookusala on saanud madalad mõõtmistulemused (2,6), ei tähenda see tingimata toodete puudumist, vaid pigem piiratud juurdepääsu neile või vähest teadlikkust nende olemasolust.

ELDIA konsortsium rõhutab, et keele elujõulisuse baromeetrit ei tohi kasutada mitte ühegi keele institutsionaalse ja rahalise toetamise kõlblikkuse hindamiseks. Baromeetrit ei saa ega tohi kasutada ühe vähemuskeele saatuse ettekuulutamiseks. Baromeeter aitab välja selgitada need tegurid, mis ohustavad selle keele hoidu, mis edenevad keelehoidu ja mida tuleks teha, et toetada keelelise mitmekesisuse püsimist. Baromeetri abil saab toetada neid valdkondi, mille elujõulisuse näitajad on madalad.

6 Kokkuvõte

Kuigi EuLaViBari mõõtmistulemustesse on nii haridus- kui ka meediadimensiooni puhul põhjust suhtuda ettevaatlikkuse ja mõnetise kriitikaga, kirjeldab baromeeter muudes aspektides eesti keele ja selle kõnelejate olukorda Saksamaal pigem tõepäraselt. Kvantitatiivsele ja kvalitatiivsele analüüsile tuginevalt võib kokkuvõtvalt öelda järgmist:

- Saksamaal elavaid eesti keele kõnelejaid iseloomustab kõrge keeleline suutlikkus ja soov eesti keelt kasutada, kuid võimalused selleks on vähesed või piiratud. Samuti on vajaka keeletoodetest, mis toetaksid eesti keele kasutamist hariduses, seadus-andluses, meedias ning avalikus suhtluses.
- Uuringus osalenud eesti keele kõnelejad peavad eesti keelt identiteedi alustalaks ning eestluse sümboliks. Ükski uuringus osalenud respondent ei kahelnud eesti keele säilitamise vajalikkuses, kuigi eesti keele kasutusvõimalused Saksamaal on vähesed.
- Saksamaal elavaid eesti keele kõnelejaid iseloomustab kõrge keeleline suutlikkus paljudes võõrkeeltes. Eesti keele kõrval peetakse oluliseks vähemalt kahe keele – uue asukohariigi enamuskeele ehk saksa keelt ning inglise keelt valdamist.
- Mitmekeelne suhtlus, sh eestikeelsetes vestlustes teise keele elementide kasutamine on aktsepteeritud keelekasutuse viis.
- Kuigi uuringutulemused viitavad eesti keelele Saksamaal kui ohustatud keelele, suhtuvad uuringus osalenud eesti keele kõnelejad eesti keelde keelt väärtustavalt, pidades oluliseks keele kasutamist ning peresisest ülekannet.
- Eesti keele kõnelejad peavad oluliseks kogukondlikke ühistegevusi ning kodanikuaktiivsust eesti keele ja kultuuri korralduse alal. Kogukondlik aktiivsus eesti keele ja kultuuri korralduse vallas nähtub nii lastele kui ka täiskasvanutele suunatud aktiivses tegevuses.

Uurimisraporti autorid rõhutavad, et tulemite tõlgendamisel oluline võtta arvesse järgmisi aspekte:

- Uuringutulemused kirjeldavad Eesti keeleruumis sündinud ning hariduse omandanud, varases täiskasvanueas Saksamaale emigreerunud eestlaste keelist suutlikkust, keelevelikuid ning keelehoiakuid.

-
- Enamik uuringus osalenud eestlastest on esimese põlvkonna sisserännanud, kes emigreerusid Saksamaale varases täiskasvanueas Eesti Vabariigi taasiseseisvumise (1991) või Euroopa Liidu idalaienemise järel (2004).
 - Uuringus osalenud eestlased ei esinda Saksamaa eestlasi tervikuna. Johtuvalt välitööde läbiviimise printsiipidest ning respondentide valikust pole valimi põhjal tehtud järeldused üldkogumi ehk Saksamaa eestlaste kohta tervikuna põhjendatud, sest valim ei esinda kõiki potentsiaalseid uuritavaid ega peegelda üldkogumit täielikult.

7 Poliitikasoovitused

- Mis tahes keele- ja kultuurikorraldustegevusi kavandades tuleb arvestada seda, et Saksamaal elavad eesti keele kõnelejad ei moodusta ühte geograafilist kogukonda, vaid jagunevad hajali üle Saksamaa paiknevatesse (urbaansettesse) väikekogukondadesse. Kogukondi ühendab eesti ühiskeele kõnelemine.
- Üleilmastumine, mobiilsus, parem ligipääsetavus võõrkeeltele, infotehnoloogia ja sotsiaalmeedia esiletõus on muutnud oluliselt erinevate keelte positsioone. Eriti selgelt nähtub see võõrkeelte õppimises, kus üha kasulikuma ja vajalikuma keelena nähakse inglise keelt. Sellest tulenevalt on oluline teavitada keelekõnelejaid mitmekeelsuse uutest kontseptsioonidest ja arusaamadest. Mitmekeelsus ei tähenda suutlikkust suhelda vaid maailma suurkeeltes (nt inglise, hispaania, araabia), vaid ka väiksema kõnelejaskonnaga keeltes. Nagu korraldatud uuring ka näitas, pakub soome-ugri keele kõnelemine Saksamaal erinevaid töö- ja eneseteostusvõimalusi.
- Elukohariiki vahetanute emakeel jääb uutes keeleoludes paratamatult haavatavamasse positsiooni: keele tavapärase kasutus kitseneb, institutsionaalsed kasutusvõimalused ahenevad, emakeele kasutus piirneb informaalsete suhtlussituatsioonide ja võrgustikega (kodu, sõbrad jne) või asendub suhtlusega virtuaalsetes struktuurides (sotsiaalmeedia, elektroonilised suhtluskanalid jne). Teisenenud keelesituatsioonis võib tekkida küsimus, kuidas tagada keele põlvkondlik jätkuvus või seatakse keele edasiandmise otstarbekus sootuks kahtluse alla. Lapsevanem(ad), kes otsustab(vad) muus kui emakeeles suhtlemise kasuks, langetab keeleveliku oma lapse/laste eest. Seetõttu on oluline tõsta lapsevanemate ja teiste lähikondlaste teadlikkust, avardada nende arusaamu mitmekeelsuse eelistest ja emakeele tähendusest identi-teedis ning motiveerida neid lastega eesti keelt kasutama.
- Eesti keele kasutamise toetamise ja motiveerimise seisukohast on tähtis keele kasutusala laiendamine ning koduväliste eestikeelsete mikrokeskkondade loomine (nt koolid, huviringid, muu seltsitegevus). Seega on keelekorralduslike tegevuste loomisel nii finantsilises kui ka õiguslikus mõttes võtmetähtsusega just kodanikualgatuste ja kohapealse aktivismi järjepidev toetamine. Suuremates keskustes toimuvate tegevuste kõrval tuleb kaaluda ka individuaalseid toetusvõimalusi (nt eestikeelse ilu- või õppekirjanduse hankimine) keskustest väljaspool elavate eesti keele kõnelejate jaoks.

-
- Suurendada eesti keele kõnelejate teadlikkust nende õigustest ning seadusandlusega loodud võimalustest keele-, kultuuri- ja hariduskorralduslike tegevuste loomes.
 - Keele-, kultuuri- ja hariduskorraldusega tegelevad aktivistid on ühtlasi asjatundjad nendes küsimustes. Seega on oluline kaasata neid kui eksperte riikide ja/või kogukondade vahelisse koostöösse nimetatud valdkondades.
 - Pakkuda kogukondade eesti keele õpetajatele ajakohast ning asjatundlikku enesetäiendust koolituste, -konverentside ja muude ühisürituste kaudu ning soodustada nende koostööd vastavate institutsioonidega Eestis (nt alusharidusasutused, üldhariduskoolid).
 - Võimaldada Saksamaa üldhariduskoolides õppivatele eesti keelt kõnelevatele lastele rohkem ühistegevusi (nt keele- ja kultuuriprojektid jne) nende eakaaslastega naaberriikide eesti kogukondade koolidest ja/või Eesti üldhariduskoolidest.
 - Korraldada eri sihtrühmadele mõeldud keele- ja teavituspäevi, mille keskmes on eesti keele ja kultuuri kestlikkus. Toetada eri institutsioonide (Eesti ülikoolid, Emakeele Selts jne) keelepäevade korraldamist.

8 Kasutatud kirjandus

Bevölkerung auf Grundlage des Zensus 2011 = Destatis. Statistisches Bundesamt: Zahlen & Fakten: Gesellschaft & Staat: Bevölkerung: Bevölkerungsstand. Bevölkerung auf Grundlage des Zensus 2011.

https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/Zensus_Geschlecht_Staatsangehoerigkeit.html

Blithe, A M. (2012). Uued väliseestlased. Õhtuleht, 08.10.2012. <http://www.oh tuleht.ee/541969/uued-valiseestlased>

Bundesministerium des Innern. (2015). Nationale Minderheiten- und Regionalsprachen in Deutschland.

http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Broschueren/2015/Minderheiten_Minderheitensprachen.pdf?__blob=publicationFile

Destatis 2015 = *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Ausländische Bevölkerung Ergebnisse des Ausländerzentralregisters.* Fachserie 1 Reihe 2. 2014. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt: Wiesbaden.

https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung2010200147004.pdf?__blob=publicationFile

Eesti Rahvusfond. (1957). *Eestlased välismaal.* Stockholm: Eesti Rahvusfond.

Ehala, M. (2014a). *Väike-Eesti ja Suur-Eesti.* <http://arvamus.postimees.ee/2727866/martinehala-vaike-eesti-ja-suur-eesti>

Ehala, M. (2014b). *Ehala: välismaal elavad eestlased moodustavad Suur-Eesti.* <http://www.postimees.ee/2844775/ehala-valismaal-elavad-eestlased-moodustavad-suur-eesti>

ELDIA = European Language Diversity for All. www.eldia-project.org/.

Ethnologue = Ethnologue. Languages of the World.

<https://www.ethnologue.com/country/DE/languages>.

European Commission. (2011). *Europeans and their languages. Report.* Special Eurobarometer 386. European Commission.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf

Ernits, E. (1966). Põgenikud sõjaaegsel Saksamaal. – Maasing, R. jt (toim) *Eesti saatusaastad 1945–1960. IV. Poliitilised põgenikud, 7–19.* Stockholm: Kirjastus EMP.

Ernits, E. (1966). Põgenikud pärast kapitulatsiooni. – Maasing, R. jt (toim) *Eesti saatusaastad 1945–1960. IV. Poliitilised põgenikud, 20–25.* Stockholm: Kirjastus EMP.

European Charter 1998 = European Charter for Regional or Minority Languages. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/148.htm>

Fishman, Joshua A. (1991). *Reversing Language Shift.* Clevedon: Multilingual Matters.

Gazzola, M. & Grin, F. (2007). *Assessing efficiency and fairness in multilingual communication.* AILA Review 20, 87–105.

Grin, François. (2006). *Economic considerations in language policy.* – Ricento, T. (toim). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method, 77–94.* Oxford: Blackwell

Publishing.

- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland.** <https://www.bundestag.de/grundgesetz>.
- Ilves, T. H.** (2011). *President Ilves: kes on „õige“ ja kes väliseestlane?* <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/president-ilves-kes-on-oige-ja-kes-valiseestlane.d?id=49734893>
- Järv, A.** (1991). *Väliseestlaste teater ja draama*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Järv, A.** (2009). *Väliseesti teater. Väliseestlaste seltsi- ja teatritegevuse põhijooni*. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus.
- Järvesoo, E.** (toim) (1991). *Balti Ülikool Saksamaal 1945–1949. Koguteos*. Balti Ülikooli Eesti Seltsi toimetis. Toronto.
- Koreinik, K. & Praakli, K.** (2013). *Keele kestlikkuse ja kao konstrueerimine poolavalikes diskursustes*. *Estonian Papers in Applied Linguistics* 9, 131–148.
- Kool, F.** (1999). *DP Kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951*. Lakewood, New Jersey: Eesti Arhiiv Ühendriikides.
- Kruuspere, P.** (1993). *Eesti pagulaskirjandus 1944–1992. Näitekirjandus*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Kruuspere, P.** (toim) (2008). *Eesti kirjandus paguluses XX sajandil*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Kulu, H.** (1992). *Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kumer-Haukanõmm, K., Rosenberg, T. & Tammaru, T.** (toim). (2009). *Suur põgenemine 1944. Eestlaste lahkumine läände ning selle mõjud*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kumer-Haukanõmm, K.** (2011). *Teise maailmasõja aegne sundmigratsioon läände*. – *Acta Historica Tallinnensia* nr 17, 95–109.
- Kumer-Haukanõmm, K.** (2012). *Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kälisaar, T.** (2010). *Eestlased ja eesti keel Saksamaal*. – Praakli, K. & Viikberg, J. (toim) *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 433–455. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Laakso, J.** (2013). Tutkimusprojekti ELDIA (European Language Diversity for All): suomenkielinen tiivistelmä loppuraportista. <http://phaidra.univie.ac.at/o:304814>
- Laakso, J., Sarhimaa, A., Spiliopoulou Åkermark, S. & Toivanen, R.** (2013). Summary of the research project ELDIA (European Language Diversity for All). Abridged version of the original English-language report written by Johanna Laakso, Anneli Sarhimaa, Sia Spiliopoulou Åkermark, Reetta Toivanen. <http://phaidra.univie.ac.at/o:304813>
- Laakso, J., Sarhimaa, A., Spiliopoulou Åkermark, S. & Toivanen, R.** (2016). *Towards Openly Multilingual Policies and Practices. Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*. Bristol: Multilingual Matters.
- Laan, A.** (1966). *Ülevaade eesti koolidest USA tsoonis Saksamaal 1945–1950*. – Maasing, R. jt (toim) *Eesti saatusaastad 1945–1960. IV. Poliitilised põgenikud*, 125–136. Stockholm: Kirjastus EMP.
- Maasing, R. jt. (toim)** (1996). *Eesti saatusaastad 1945–1960. IV. Poliitilised põgenikud*. Stockholm: Kirjastus EMP.
- Maddisson, M.** (koost) & **Vesilind, P.** (toim) (2013). *Kui sõjamüra oli vaibunud. Geislingeni põgenikelaagri laste mälestused*. OÜ Hea Lugu ja Ede Kõrgvee. Print Best.

- Madise, J.** (1966). Emigratsioon Saksamaalt. – Maasing, R. jt (toim) *Eesti saatusaastad 1945–1960. IV. Poliitilised põgenikud*, 179–189. Stockholm: Kirjastus EMP.
- Masso, I.** (2010). *Kes on väliseestlane?*
<http://pluss.postimees.ee/306122/iivi-masso-kes-on-valiseestlane>
- Mägi, V. & Valmas, A.** (2012). *Teise maailmasõja järel Saksamaal tegutsenud eesti koolide tähtsus eesti eksiilharidusele.*
http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/MagiVahur_ValmasAnne_Teise_maailmasoja_TUNA2012_4.pdf
- Peterson, I.** (1956). Saksamaa eestlased. – Kokla, J. jt (toim) *Eesti kroonika 1957: Esimene aastakäik*, 155–172. Stockholm: Spånga Tryckeri.
- Pletzing, C. & Pletzing, M.** (2007). *Displaced Persons. Flüchtlinge aus den baltischen Staaten in Deutschland*. Colloquia Baltica 12. München: Martin Meidenbauer.
- Praakli, K.** (2009). *Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelsus ja koodikopeerimine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Praakli, K.** (2010). Eestlased ja eesti keel Soomes. – Praakli, K. & Viikberg, J. (toim) *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 455–501. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Praakli, K. & Viikberg, J.** (2010). *Eestlased ja eesti keel välismaal*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Praakli, K. & Koreinik, K.** (2012). Soome-ugri keeled on ELDIA luubi all. – Maloverjan, Ü. (toim) *Soome-ugri sõlmed*, 94–102. Feno-Ugria: MTÜ Feno-Ugria Asutus.
- Purga, J.** (1954). Eesti üliõpilased Saksamaal. – Laretei, H. (toim) *Minevikust tulevikku=From the past to the future*. LXX EÜS Põhjala koguteos, 78–84. Stockholm.
- Raag, R.** (1999). *Eestlane väljaspool Eestit. Ajalooline ülevaade*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raag, R.** (2001). Läänes elavate eestlaste rahvuslik identiteet ja kultuur 1944–1991. – Bertrica, A. (toim) *Eesti identiteet ja iseseisvus*, 177–194. Avita: Tallinn.
- Raag, R.** (2005). Eestlased paguluses. – Vahre, S. (peatoim) *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, 356–373. Tartu: Ilmamaa.
- Rahi-Tamm, A.** (2004). *Inimkaotused. Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- REL 2011** = Rahva ja eluruumide loendus. Eestis räägitakse emakeelena 157 keelt.
<http://www.stat.ee/64628>
- RVR04** = Statistika andmebaas: Rahvastikusündmused: Ränne. RVR04: Välisränne soo, vanuserühma ja lähte/sihtriigi järgi.
<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/03Rahvastikusundmused/08Ranne/08Ranne.asp>
- Sibul, K.** (1954). Eesti pagulased DP-dena Saksamaal. – Laretei, H. (toim) *Minevikust tulevikku=From the past to the future*. LXX EÜS Põhjala koguteos, 71–77. Stockholm.
- Statista 2016a** = Das Statistik-Portal. Anzahl der Ausländer in Deutschland (gemäß AZR*) von 1990 bis 2014 (in 1.000).
<http://de.statista.com/statistik/daten/studie/28347/umfrage/zuwanderung-nach-deutschland/>
- Statista 2016b** = Das Statistik-Portal. Anzahl der Deutschen mit oder ohne Migrationshintergrund im Jahr 2014 (in 1.000).

<http://de.statista.com/statistik/daten/studie/150613/umfrage/anzahl-der-deutschen-mit-und-ohne-migrationshintergrund/>

Statista 2016c = Das Statistik-Portal. Deutschlernende in Ländern weltweit 2015. Anzahl der Deutsch lernenden Personen in Ländern weltweit (TOP 15) im Jahr 2015.

<http://de.statista.com/statistik/daten/studie/155012/umfrage/deutsch-als-fremdsprache-2010/>

Stille, B. (1994). *Vom Baltikum ins Schwabenland: Estenlager und Ausquartiertenschicksal in Geislingen 1945–1950*. Weissenhorn: Konrad.

Stephan, S. (2011). *Legal and Institutional Framework Analysis: Estonian in Germany*. Working Papers in European Language Diversity 9. University of Mainz: Research consortium ELDIA. <http://phaidra.univie.ac.at/o:104710>

Strubell, M. (1996). *Language planning and classroom practice in Catalonia*. Journal of Multilingual & Multicultural Development, Vol. 17 (24), 262–275. <http://www.multilingualmatters.net/jmmd/017/0262/jmmd0170262.pdf>

Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K. & Anniste, K. (2010). Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet. – Praakli, K. & Viikberg, J. (toim) *Eestlased ja eesti keel välismaal*, 35–56. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Toona, E. (1969). *Lotukata*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Toona Gottschalk, E. (2013). *Into Exile: a life story of war and peace*. Lakeshore Press.

Viikberg, J. & Praakli, K. (2012). Väliseestlased ja nende keel. Pidepunkte uurimisloost. – Valk, H. (peatoim) *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2011*, 9–38. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

Verwaltungsverfahrensgesetz. <http://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/>.